

Véghely Dezső

EGY KIS KÖRÜLTEKINTÉS VESZPRÉMBEN

Veszprém

2017

Véghely Dezső

**EGY KIS KÖRÜLTEKINTÉS
VESZPRÉMBEN**

A kiadvány magánkiadásban,
a „Veszprémi Sziklay János Asztaltársaság”
gondozásában jelent meg.

Kiadó: dr. Földesi Ferenc

A megjelenést támogatta: Szathmáry Attila

ISBN: 978-963-12-8089-0

Nyomda:
OOK-Press kft., Veszprém, Pápai út 37/A
Felelős vezető: Szathmáry Attila

A borító képei:
A címlapon: Véghely Dezső (1840–1897)
A borító 2. oldalán: Véghely Dezső emlékhely Balatonalmádiban
(Fotó: Földesi F.)
A borító 3. oldalán: Veszprém a XVI. században
(Forrás: Veszprém Érseki Palota, díszterem, fotó: Földesi F.)
A hátlapon: A Vár a viaduktról 2016-ban
(Fotó: Földesi F.)

Eddig megjelent „Sziklay könyvek”:
1. Matkovich Tivadar: Vármegyénk életéből, Veszprém, 2015

Véghely Dezső

EGY KIS KÖRÜLTEKINTÉS VESZPRÉMBEN

Kéziratok alapján összeállította és jegyzetekkel ellátta
dr. Földesi Ferenc

2017

„Sziklay Könyvek” 2.

*Megmenteni a múlt emlékeit,
s tisztelni ezekben a nemzet történelmét,
nem érdem, de honfíúli kötelesség.*

Véghely Dezső

*Erényeivel és gyöngeségeivel, élete összes gyökérszálaival
Veszprém megyéhez volt nőve.
Hűségesebb, typicusabb, hozzá gyermetegebb módon ragaszkodó fiát
alig rejti földjében vármegyéje.*

Géresi Kálmán

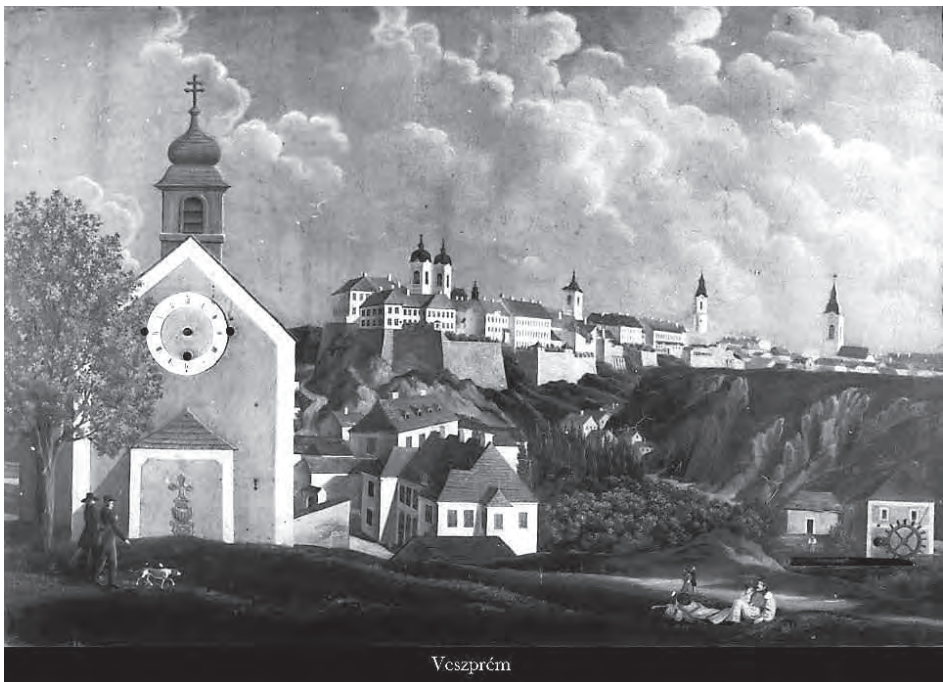
TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	6
I. Ferdinánd Kiváltságlevele Veszprém város lakosainak.....	9
Az oklevél szövege.....	10
Veszprém nevének eredete.....	12
Egy kis körültekintés Veszprémben.....	14
1. [Veszprém neve].....	14
2. A vár.....	22
3. [A királyi lak és a bazilika].....	33
„Hajdan és most”.....	39
A veszprémi régi székház.....	27
Gyulaffy László életrajzához.....	62
„Emléklapok Veszprém város közig.[azgatási] életéhez”	
– Előszó és tartalomjegyzék.....	66
Tréfás hamisítványok Vég hely Dezsőhöz.....	69
Oklevél I.....	69
Oklevél II.....	70
Vég hely Dezső emlékezete.....	71
Nekrológ.....	71
Vég hely Dezső emlékezete.....	71
Bibliográfia	
Önálló publikációk:.....	87
Társszerzőként:.....	88
Szerkesztő és részben szerző:.....	88
Kéziratok a MNL Veszprém megyei Levéltárában.....	88
Felhasznált irodalom.....	90
Jegyzetek.....	94

Előszó

Megmenteni a múlt emlékeit s tisztelni ezekben a nemzet történelmét, nem érdem, de honfiúi kötelesség. Ezen kötelesség teljesítésére azonban a kor viszonyaival oly szoros összefüggésben van, hogy igen gyakran egyik a másiktól nem lévén elválasztható, érvényre sem emeltetik. Ezen eset volt például nálunk, magyaroknál 1848 előtt, midőn az ősiség – a levéltárak ez álmatlan öre – gátat vetett a helyi viszonyok s így az egész ország történetének alapos, kimerítő tanulmányozhatásában. A *'litterarum conversator'*¹ megtagadta a szolgálatot sokszor csupa irigység, majd legtöbb esetben félelemből. Sajnos következménye pedig az lett, hogy nemzeti történelmünk kidolgozásában Európa többi tudományosan művelt népeitől igen messze elmaradtunk.

E viszonynak 1848-ban lett megszüntével a jelen másfél évtized leg-
szébb művei közé sorozhatja a nemzeti történelemírásnak ily hamar s
kiterjedt mérvben történet felvirágzását, s bár sokat tett, mégis igen sok
érdekes tárgy van, mely tudományos feldolgozásra vár. Jelen összejöveteleinket oly lényeges közvetítőnek akarom ismerni, mely különösen a
dunántúli megyék történetének kidolgozhatását könnyítve meg, az álta-
lános magyar történetírást is gyámolítani fogja. Mennyire van szüksége
ily közvetítőre hazánk történetírásának, könnyen meggyőződik ki-ki, ha
hírneves régészünk Érdy János e szavait „*a magyar történetvizsgáló ha-
sonlít azon szobrászhoz, ki mielőtt a márványba életet önthetne, előbb
kénytelen hazájának bérceit és völgyeit bebarangolni, s márványt keresni
addig, míg e fárasztó kutatás alatt lelkesedése vagy eltűnik, vagy elhalvá-
nyul*”² csak egyszer is átolvassa.

Ezen okból, s hogy sikeres működést mutathassunk fel, kérjük újból
lelkes mecénásainkat, miszerint oklevelek közlése, vagy nyomukbani uta-
sítás által hassanak közre, legyenek buzgó márványkeresők, s mi viszont
iparkodni fogunk, hogy az oklevelek minél előbb, minél érdekesebb mo-
dorban értékesítve legyenek.

Veszprém megye, mely kiterjedésénél fogva a nagyobb megyék közé
sorozható, s mint Bél mondja: „*si ullus alius Comitatus hic imprimis ge-
nuina Hungarorum superbit progenie*” [ha egy másik vármegye, ez ki-
váltképpen a magyarok eredeti leszármazásával büszkélkedik],³ mindig
nevezetes szerepet vitt hazánk történetében. A veszprémi püspök, mint
királynői kancellár s főispán, a veszprémi egyetem, zárdák, várak, kasté-
lyok mind megannyi történelmi támpontok, miket a történetbúvár bizton
és méltán kiindulási alapul vehet föl. Az említett történelmi alapokon kívül
van még e megye történetét érdeklőleg egy igen nevezetes birtokviszony,
értem az e megye közepén átvonuló Bakony erdőséget, melynek ismerte-
tése dr. Rómer Flóris tudós régészünk által a múlt 1860-ik évben megje-
lent „Bakony” című érdekes útirajzaiban megkezdve lön.

Őseink bejövetelekor a Budáról kiindult három sereg közül Öcsüb
és Örs vezér 10 napi ostrom után Veszprémet elfoglalván, Öcsüb a várt
s vidékét fővezéri ajándékkal nyeré, azonban úgy látszik nevezett vezér
nemzetsége csakhamar kihalt, mert már I. István király idejében e megye
nevezetes részét királynői, de legnagyobb részben királyi birtoknak talál-
juk. Legnevezetesebb birtoka azonban – de korántsem mint Gyurikovics
hiszi az egész Bakonyáság⁴ – e megyében királyainknak a Bakony volt.

A Bakony felügyeletét külön comes-ek [*ispánok*] vitték,⁵ kik mint comites de Bakon [*Bakony vármegye*] említettnek, sőt 1270-ben Chák bán mint örökös comes jön elő.⁶ A nevezett comesnek voltak vicecomesei [*alispán*], így 1240-ben Bónsa⁷ és hatósága alá tartoztak a custoves sylvarum [*erdőörök*],⁸ valamint más királyi szolgálatban lévők, például a szentgáli caniseri regales, agazones, buchariones, s.a.t. Az e vidéken letelepült nemzetségek tagjai a gyakori háborúk alatt alkalom nyilván vitézségüket kitüntetni, a királyok által dúsan adományoztattak, de ez adományozások dacára a királyoknak még igen sok – különösen erdejök – maradt kedvenc mulatságok a vadászat, nem különben lovaik és sertvéseik⁹ tenyésztésére. Ezt gyanítom legalább egy 1233-iki s alább bővebben méltányolt határjárás oklevélben előjövő Kab királyi erdő körül említett „*Menesakol s disznó vermek allya*”, s a mai Szent László falu régi „*villa porcorium*” [*disznófalu*] elnevezésben. A királyok által okmányozottak iparkodtak, hogy birtokaik védelmére szükséges várak s kastélyokat építsenek, a mint, hogy ilyenekben a Bakony nem is látott szükségét; így találjuk a cseszneki, ugodi, borostyánkői, bátorkői, pápai, helykői, döbrönte, csékuti, somlói, vásonkői és esegvári várakat szerepeltetni.¹⁰

I. Ferdinánd kiváltságlevele Veszprém város lakosainak

Az említett oklevélről készült rövid leírás olvasható Veszprém város jogbiztosító iratai között, valamint a nemesi közösség oklevélgyűjteményének lajstromában is.¹¹

Zombory Gusztáv az eseményről a következőket írja: *„Veszprém lakosai több századon át csaknem teljes békében és nyugalomban éltek királyaik által adott szabadságaikban egész 1552-ig, midőn a törökök a várost elfoglalván, a lakosságot részint leöldösték, részint elhurcolták. 1557-ben kiverték ugyan egy kis időre, s a káptalan is visszatért menhelyéről, de csakhamar a törököktől való félelem miatt ismét elköltözött. Ugyanis 1563-ban ezek már Palotát ostromolták erősen, de a veszprémiek segítségével sietvén, innen csúfosan vissza verettek. Megtudván I. Ferdinánd a veszprémiek e vitéz tettét, mindjárt az ütközet után 13. napon tulajdon keze írásával a lakosoknak mindazon szabadságaikat megerősítette, melyeket Sz. Istvántól kaptak.”¹²*

Az oklevélben – és Zomborynál – leírt 1563. évi ütközetről nem emlékeznek meg a korszakot tárgyaló leírások, így az inkább egy 1563-ban lezajlott „szokásos” végvári csetepaté lehetett. Bár azt sem lehet tudni, hogy a veszprémiek honnét is nyargaltak a (vár)palotaiak segítségére, mivel ebben az időben – 1566-ig – Veszprémben török félholdas zászlót lengetett a szél a vár tornyain.¹³

Az oklevélen szereplő dátum 1563, mint a kiváltságot adó oklevél keltezése. Ezekkel több gond is van: I. Ferdinánd 1563-ban átadja a koronát fiának, Miksának. A trónörökös főherceget 1563. szeptember 8-án Pozsonyban magyar királlyá koronázták, majd apja, I. Ferdinánd halála után, 1564. július 26-án foglalta el a trónt.

Ekkor – 1563 és 1564-ben – nem valószínű, hogy arra lett volna még ideje, hogy kiváltságot adjon a veszprémieknek. 1563-ban a város török uralom alatt áll (1552. július 1-én foglalták el), így a veszprémi vitézek innét nem tudtak a palotaiak segítségére nyargalni. Egyébként ebben az időben a veszprémi vár török őrsége – 1563–1566 között – 286 katonából állt.

1566-ban már van lehetőségük a veszprémieknek harcolni a török ellen Palotánál, hiszen ebben az évben foglalták vissza azt a magyar csapatok gróf Salm Eckhard győri kapitány vezetése alatt. A győri kontingensben veszprémiek is harcoltak és kitüntették magukat. De kitüntethették magukat rögtön Palota visszafoglalása után Veszprém 1566. június 30-ai visszafoglalásakor is. A végső rohamra június 30-án került sor, amit reggel 9 órakor kezdtek és este 7 óráig tartott. Elsőnek a magyarok rontottak be a várba, melynek kapuját Gyulaffy László törte be a tihanyi hajdúkkal.

Véghely Dezső az oklevél másolásakor lejegyezte: „*Eredeti papírra írva, Veszprém város levéltárában Fasc. I. N° 25. Rányomott királyi pecsét.*” Ebből az következik, hogy Véghely az eredeti kéziratot másolta le, amiről rajta kívül mások is megemlékeznek. Sajnos jelenleg az oklevél nem található a Veszprém Megyei Levéltárban.

Földesi Ferenc

Az oklevél szövege

Nos Ferdinandus dinina favente clementia electus Romanorum Imperator semper augustus et Germaniae Hungariae Bohemiae Rex, archidux Austriae et quum nos moti Pietate et Clementia tum Etiam ex es inducti quod fidedigni incole arcis et Praesidy Wesprimiensis proxime praeterito divy festo Andreae Apostoli intra oppidum Palota contra Turcas agebant, ubi non folum pro Sacra Corona nostra et Diademate nostro sed pro tota chrisitianitate gloriose optinuerant Wictoriam ac in posterum semet obligant fidelitati nostre: vunde universos et singulos natos in armigero nostro, praesidio Wesprimiensi quam confiniali immunes ab omni (uti tricesima tellonis ac alio qualicunque iugo) liberos esse in perpetuum confirmamus. Imo illos sub septem vexillis nostris in perpetuum permanere intra omnia confinium ac Praesidiorum iura inrevocabiliter numeramus et numerari mandamus.

Datum Wiennae anno domini millesimo quingentesimo sexagesimo tertio die decima tertia actionis Ferdinandus m.p.

Mi, Ferdinánd, Isten kedvező kegyelméből választott, mindig felséges római császár, Németország, Magyarország és Csehország királya, Ausztria

főhercege, egyrészt jámbor kegyességüinktől, másrészt attól sarkallva, hogy a fellegrvár lakói és a veszprémi helyőrség katonái hitükhöz méltó módon Szent András apostol ünnepének [november 30.] másnapján Palota városán belül megtámadták a törököket, s ahol nemcsak a Szent Koronáért, és a mi királyi méltóságunkért, de az egész kereszténységért dicsőségesen elnyerték a győzelmet és a jövőre nézve elkötelezték magukat a mi hűségünk iránt, megerősítjük, hogy veszprémi helyőrségünk fegyvereinek minden egyes fiú gyermeke, mint az összes hasonló tehertől mentes (a harmincadvám és más efféle terhek), örökre szabad legyen. Sőt, őket visszavonhatatlanul úgy tartjuk számon, hogy örökre megmaradnak a Mi hét zászlónk alatt az összes végvár és helyőrség jogain belül, s őket ide sorolni megparancsoljuk.

Kelt Bécsben, az Úr 1563-ik évében, tizenharmadik napján.

Ferdinánd, s. k.

A város címere a Kapuváry ház bejárati ajtaján. A címeralakot minden bizonnyal az oklevélben is leírt tett ihlette. A címer különlegessége a kifaragott hármastornyú várkapu, ami a vármegye címerében szerepel

Veszprém nevének eredete¹⁴

Veszprém, mint Pannónia közepén fekvő vár megérdemli, hogy e helyen nevének eredetéről némely véleményeket elsoroljunk. Figyelmen kívül hagyva Veszprémnek vesz-prém-től eredeztetett tréfás elnevezését, csupán csak a komolyabb állításokat jegyzem ide.

Vannak, kik Veszprémet bizonyos Vespronius nevű egyéntől származtatják, mint Terentiustól Trencsén, Pisotól Posony, Semproniusától Soprony nevét.

Bonfinius Antal a híres történétíró, s utána Gyarmathy Sámuel, most legújabbán pedig Szabó Károly (Béla király névtelen jegyzője 69. l.) Weiszbrunnától származtatják. Jankovics Miklós (Magyar Szónemzés 58. l.) tót eredetűnek állítja.

Pázmándy Sámuel (Schediasmata praeludialia 996. l.) így eredezteti Vesz-Per-In, Vesz-Per-Ün vagy Per-Una Vessorum, hogy ez alaptalan szóferdítés, mindenki könnyen belátja.

Róka János bosnai kanonok, a „Vitae Praesulum Wesprimiensium” című jeles munka szerzője állítja, hogy Veszprém Nagy Károly frank császár idejében Orcabu név alatt volt ismeretes. Később e vár Heziló birtokába jött, ki azt megerősítettén, Hezilsburg vagy Vezilsburgnak neveztetett el, s a benne lévő templom – mely Sz. Mihály tiszteletére épült – 866. január 1-ső napján szenteltetett fel. Ezen állítást magáévá tenni látszik dr. Rómer úr is (Bakony 13. l.)

Ellenben Horváth István [*által*] bebizonyítva, hogy ezen Orcabu a benne lévő Sz. Mihály templomval együtt Carintiában fekszik, azt állítja, miszerint Veszprém keresztnév, s nevét Boleslav lengyel király Judit – Géza vezér lánya – nejétől született fiáról Besprémről nyerte, ki azonban atyja a király, s testvérei Miseco és Boleslaw által üldöztetvén, sógora István védnöksége alatt keresett menedéket. Magyarországra vonult, s mindaddig itt volt, míg nem Konrád német császár István közbenjáró segítségével lengyel királlyá nem tette. Besprém király azonban iszonyú kegyetlenkedései miatt, s az ő uralkodását irigy szemmel néző rokonai ármányos fondorkodás segélyével 1032-ik évben megöletett [*Tudományos gyűjtemény*]

Ezen városnak Besprémről való származtatása, hogy helyes, bizonyítja azon körülmény is, mely szerint a legrégebbi oklevelekben Besprém név alatt fordul elő – de csak addig, míg ellenkező adatokkal be nem lesz bizonyítva, miszerint Veszprém ezen nevet nem viselte előbb, mint a X-ik század utolsó tizedében, mikor tudniillik Besprém hercegről ezen nevezetet vehette.

Hogy e vár annak idejében nem megvetendő erősség volt, megtetszik azon körülményből, miszerint a magyar sereg két héti ostrom után tudta bevenni, következő időkben pedig – látni fogjuk –, sok ideig, mint végvár védelmezte a hazát, külellenségek berohanása ellen.

Központi fekvését veszprémi¹⁵ hazánkfia következő versbe foglalta:

„*Hungaria si stellus quaqu patet annullus esset.*

Eius Vesprimium, splendida gemma foret.” – mit magyar nyelvre körülbelül így fordíthatunk:

„Hogy ha magyar földünk tere egy gyűrűvé alakulna,
Veszprém képezné e gyűrű drága követ.”

Egy kis körültekintés Veszprémben¹⁶

Ha valaki a mai időben a veszprémi várban sétálgatva, ennek hajdan monumentális épületekbeni gazdagságáról említést hall, mit sem csodálkozom, ha kételkedve hiszi azt el. Vajmi kevés az, mely a régi dicső korból fennmaradt – a Gizella kápolna, a Székesegyház alatti katakomba, főtisztelendő Koroncz László kanonok úr házának¹⁷ egyes részei, a vigyázó torony, a bástyákból is helyel-közzel valami – mind az, mi a romboló idők és a példátlan gondatlanság és közöny dacára emlékjelül szolgál a többiről. S ez nem csak Veszprémben van így, nemzeti baj ez. Tudjuk p. o. 1762-ben Horváth Imre ungvári alesperes az ungvári várkápolna alatti sírboltot felbontotta azon célból, hogy az itt található kincssel a templom építési költséget fedezhesse. Az eredmény egy 50 körmöci aranyat ért aranygyűrű lett, s az is a pozsonyi kincstárba került.¹⁸

Veszprém – vagy mint régebbi iratokban néha előfordul Bezprem –, a róla nevezett megyének székhelyét választottam értekezésem alapjául.

1. [Veszprém neve]

Minden város és helyiség elnevezésének¹⁹ igazi eredetét kikutatni oly feladat, mely – őszintén megvallva – a figyelmes történetbúvárnak is nagy gondot ad. Veszprém megye helyrajzi elnevezései között a székhely Veszprémé a legkritikusabb, azonban elsősorban a különféle nézeteket vizsgálva megkísérlem az igazit feltalálni.

Ha figyelemmel kísérjük hazai történeti irodalmunk legújabb termékeit, lehetetlen, hogy figyelmünkben ne tűnjék a monografikus irány eluralkodása.²⁰ Kérdezem: ha vajon kedvező, [akkor] befolyással bír-e ez az irány az általános hazai történetírásra? E kérdésre [meg]felelni nem lesz nehéz feladat, de vannak pontok, melyeket különösen szem előtt kell tartani. Igen is a monografikus működés kedvező, sőt jelenleg már szükségessé vált. Azonban mint a „Fehérhegyégi úti képek”²¹ tudós szerzője, mélyen tisztelt Ipolyink a várak, romok ismertetéséről találóan megjegyzi, sok esetben „egy-két odavetett kétes történeti adatból álló szövegnek kellene azután magyarázatául szolgálni, anélkül, hogy jó szerzőjük vagy festője

csak távolról is sejtené vagy érezné a tárgy lényegét, s így műérdekét is, vagyis sajtólagi [sajátságos] becsét.”²²

A mai időben a nyomtatásban megjelent művek, s az ezekben közölt okok nem elégségesek arra, hogy bármely város, vár, falu, pusztta történetét megírja valaki: szorgalmas kutatás, a források részrehajlatlan, józan kritikája is kelléke a bűvárnak. Fejért,²³ Szirmayt,²⁴ Wagnert²⁵ átolvasni, bizonyos helyiségre vonatkozó regesztákat²⁶ készíteni sem elég. Ma már a levéltárak kulcsait nem őrzik oly túlzott félelemmel, s a levéltárak generális kulcsa a nemzeti hazafias szolgálatkészség – csak kérni kell, s megnyílnak a zárok. Szorgalommal lássunk a dolgokhoz, még sok megmenthető, a moly és penész még hagyott nekünk is valamit, így teszünk, mint a monografikus munkások a méhek, s a pragmatikus historikusok a méhkasok.

Mélyen Tisztelt Társaság! Először levén alkalmam a Tisztelt Társaság²⁷ több tagja előtt jelenleg Győrben felolvasást tartani, megemlítendőnek találtam miszerint én Veszprém megye monográfiáján dolgozom, s értekezni szülőföldem, kedves Veszprém megye múltjáról érzem magam hivatottnak. Ezen összejövetelre Veszprém város nevének eredetét [is] fogom tárgyalni. Veszprém helynevének diplomatikai-kritikai fejtegetés és magyarázata mulaszthatatlan teendő.

A Magyar Tudományos Akadémia már 1837-ben ez irányban jutalom kérdést²⁸ tűzött ki, és Lenkey Zsigmond pelsőczi református lelkész a jutalmat el is nyerte.²⁹ Az újabb időben Révész Imrét,³⁰ Szabó Károlyt,³¹ Ensel Sándort³² látjuk e térre lépni. Munkájukból pár önálló füzet jelent meg. Majd 1863-ban Pesty Frigyes tűnik fel,³³ s reményünk lehet, hogy ezen munkája is csak büszkesége irodalmunknak.

Veszprém, vagy mint régibb iratokban olvassuk Bezprem, nevének eredetére nagyon különbözők a vélemények, érdekesnek tartom azokat közölni s némi bírálattal kíséreni.

Lázi Farkas³⁴ „*De statu Reipublicae Romanae (Lib II. c. 16.)*”³⁵ című munkájában állítja, hogy Vesprening nevű római követtől vette nevét. E nézete mellett azonban az „*alba fonte*” [fehér forrás], vagy „*weisbrun*”-tól [fehérkút] való származást sem mellőzi.³⁶

Weszprémi [István a] „*Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*”³⁷ írásában azt állítja, hogy Veszprém a betűk elcserélésével, a latin praetoriumból [parancsnokság-joghatóság] ferdítettet el „[*ab oppido, dicto Veszpremium Praetorium, quod facta literarum*

permutatione Romanorum Praetorium,] ubi iura a Praetore dicebantur,’’ [a Veszprémi Praetoriumnak nevezett várostól, ami a római praetorium betűinek fölcserélésével lett, ahol az igazságot a praetor szolgáltatta] majd később ugyan e munkájában³⁸ egy Tapolcafőn 1778-ban lelt római tábláról értekezvén, az ezen említett kenőcsárulási hely Rhispiáról megjegyzi, hogy ezen város a mai Veszprémmel egy, s a veszprémi vigyázó torony egyik oldalán lévő eme felírás ’Sept. Severi. Imp’ e véleményében őt még jobban megerősíti, mivel – úgymond – az említett táblán a kenőcsárus nő Septimus Severus császár libertájának [szabadosnő] nevezi magát.³⁹

*A Tapolcafőn 1778-ban talált rézlemez felirata szerint
Sibilla kenőcsöt árult Veszprém utcáin*

Moktius József Ptolemeus kommentárjában (1562), s egy másik 1730-ban megjelent táblázat Rhispiát szintén Veszprémmel azonosítja ugyan, de hogy ezen nézet nem állhat meg, megkísérlem bebizonyítani.

Tiberius császár Kr. u. 8. évben Pannóniát elfoglalván prima consularis in Augustalis és secundo consularis, vagy proconsularis, Diocletian [Diocletianus császár] pedig Valeriara és Dalmatiára osztá fel.⁴⁰ Rhispiát Ptolemeus V. tábláján felső Pannóniában említi, mint szinte Bonfini⁴¹ is,⁴² így tehát Rhispiát Veszprémmel tévedésből azonosított, minthogy azon terület, hol Veszprém fekszik, Közép Pannóniában volt. De mi volt hát neve Veszprémnek, erre is felelek.

A rómaiaknak Pannóniában lévő útjai közt volt egy, mely Pécsről (Sopiana) Sabariába [*Szombathelyre*] vezetett, s mely hol most Veszprém fekszik, kétfelé oszlott. A telep neve Advicesinum volt, nem pedig Rhispiá, Mostbrana vagy Cibriena.⁴³ Rhispiának hiszi Fényes Elek is Magyarország geográfiai szótára IV. kötet 296–297 lapján,⁴⁴ utána Zombory Gusztáv szintén.⁴⁵

Egy szeretve tisztelt(em,) [*történetbúvár*] Veszprémet 'ad Vesperum' telepnek hiszi, mely úgymond onnét kaphatta nevét, mivel fő helyek Aquicum[*-tól*] [*Óbuda*], Brigetiumtól [*Komárom*] nyugatra feküdt. Néhai Beke Kristóf állítása szerint vannak, kik praesidium [*erősség*] elferdítéséből⁴⁶ hiszik a Veszprém nevet származni. Róka János a „*Vitae Vesprimiensium praesulum*” című⁴⁷ kezdetleges munka szerzője, aki mint maga és Horvát István nyilatkoznak, gyűlölte a tudatlan szószármaztatásokat „bátorságosabb úton” indulva, Veszprém nevét érdeklőleg azon véleményében van, hogy annak neve Nagy Károly idejében Orcabu = Örkapu volt, s később Heziló birtokába kerülve Hezilburg = Wesilburg lett, és 866-ban már az itt lévő Szent Mihály egyháznak Avalwin⁴⁸ által történt felszenteléséről tettetik említés.

Ezen véleményt látszik magáévá tenni Fuxhoffer⁴⁹ is 1803-ban megjelent „*Monasteriologia Regni Hungarie*” című⁵⁰ munkájában a 66. lapon, midőn a Hartvik által említett s Heziló birtokában lévő Szent Mihály egyházat a veszpréminek tartja.

Mennyire tévedtek az Orcabu – vagyis a bécsi kézirat szerint Ortahu – véleményezői. Tudós Horvát Istvánunk megmutatta, midőn bebizonyította, hogy azon Heziló által birtokolt város hol a Szent Mihály templom felszenteltetett, Karintiában feküdt, s ennek folytán méltó oka volt neki így nyilatkozni „*Amely távolságban fekszik tehát Veszprém Karintiától, oly messze eltávozott Róka véleménye Veszprémről, az igazságtól*”⁵¹

Egészen meglepő új véleménye van Veszprém neve eredetéről Horvát-nak. Ő ugyanis ebből indulva ki, hogy sok vármegye-székvár nevét más nemzetek példájára birtokosától nyerte – így p. o. Hont, Posony, Csanád megye – állítja Horvát. Veszprém nevét Boleszláv lengyel király fiától, Besprémtől nyerte, ki atyja és testvéreitől üldözve, hazánkban menekült, s mindaddig itt tartózkodik, míg I. István kinek testvére Judit Boleszláv 2. [*második*] neje, s Besprémnek anyja volt, őt Konrád német császár által a lengyel trónra nem ülteti. Lehet, hogy I. István Veszprém várát az üldözött rokon iránti szánalom folytán adományozta, s így kapott új nevet Besprémtől.

E nézetét azonban később úgy látszik Horvát megmásítá, mert a veszprémi apácakolostorról az 1834-ik évben kiadott cikkében már Besprémet magyarosítva Imrevárnak nevezi.⁵²

Horvát véleménye nem tetszett Beke Kristófnak, s idézett kézírata 45. lapján a Besprémtől vett származtatást illetőleg azon ellenvetéssel él, hogy hiszen Béla király névtelen jegyzőjének előadása szerint már a magyarok bejövetelekor állt Veszprém vára, Besprém pedig akkor még nem élt. Feledte tisztelt tudósunk, hogy a névtelen jegyző nem a magyarok bejövetelekor írta munkáját, és mikor írta, a néveredeztetés ily kritikai bírálatára nem is gondolt.

Ezen nézeteken kívül vannak még azok, kik Veszprémet a Weisbrunn elferdítésének, vagy még inkább németre lett fordításának tartják. Ezek közé tartozik Bonfini, ki idézett munkája 17. lapján ezeket írja: „*quoudam civitas ab Albo Fonte, alemannica lingua nomen accepit.*” [ez a város egy fehér forrásról kapta a német nevét] Félig-meddig Lazius is, Bonbardi Mihály Topographiájában⁵³ a 97. lapon, Szerdahelyi Gábor⁵⁴ *Celebrium Hungariae Urbin*⁵⁵ 1770. [évi kiadás], 118. lapon, szintén Gyarmati Sámuel⁵⁶ *Vocabularium*-ja 89. lapján, sőt az utóbbi csupa buzgalomból még azt is el akarja velünk hitetni, hogy Veszprém a litván nyelvben Weiszbrunt⁵⁷ jelent. Bél Mátyás⁵⁸ szinte e nézetnek barátja.

Horvát István értekezésében ez elnevezésre vonatkozólag megjegyzi „*Hol az a Fehérvár a veszprémi várban, s mint történt, hogy legalább a köznép nem használta a Fehérvár nevezetét?*”⁵⁹ Ha ez elnevezés

lehetősége ellen csak ezen érvet lehet felkarolni, úgy nem sokat jogítottunk ellene, mert úgy hiszen, nem éppen a várban lévő kúttól nyerhette nevét. De a közelében lévő víz és kúttól, hogy a nép nem-e nevezte Fehérkútvárnak, nem merném egészen tagadni, hisz sok körülmény ismeretlen még előttünk. Hogy azonban régibb időben a Weizenbrunn név használatban volt, annál is gyanítom, mert Bergaminy a rokon hangzású Weizenburggal cserélte föl.

Vereby Soma⁶⁰ a „*Testvérháza történet kincsei*” 7 füzetében, gyanítólag a „*História conversionis carantanorum*” [*A karantanusok megtérésének története*] munka állítása után indulva véleményezi, hogy Veszprém neve régi időbe Palmpruners kirche – palmude kirche volt: Gizella királyné jobb kezében palmát [*pálmát*], baljában egyházát tartván.⁶¹ Ehhez hasonló állítás Pázmándy Sámuelé,⁶² ki az uzok⁶³ és wesseket szeretné e város alapítóinak ismertetni,⁶⁴ továbbá Ensel Sándoré, ki a szeremiket hiszi⁶⁵ e hely telepítőinek.

Vannak, kik onnét vélik származni Veszprém nevét, hogy Gizella királyné a veszprémi költséges bazilikát fenntartani akarván, ruháiról a prémet leszaggatá s így nyilatkozott: Vesszprém, csak az egyház tartassék meg. E nyilatkozatot mások a Kupa elleni hadakozás idejében történtnek állítják, így Ranolder püspök is Elizabeth című munkájában.⁶⁶

Mennyire nevetség ezen állítás, bárki is egyszerre át fogja látni, mert hisz feltehetjük-e a példás Gizelláról, hogy már e templom építéskor elvesztette testvére Henrik és férje Istvántól kapott ékszert és birtokait, tudott-e oly tökéletesen magyarul, hogy így nyilatkozhatott, vagy a prém ára elég lett volna-e a templom építési költségeinek fedezésére, és honnan adakozhatott volna ezután csakhamar oly dúsan a veszprémi és fejevári templomoknak.

Gizella királyné ábrázolása a Mátyás Deák könyvesháza című könyv 1857. évi kiadásában

Legújabbán a naptárirodalom egy termése is belekap a Veszprém név eredetének megfejtésébe, még pedig ballada formában, s Prém basa szerencsétlenségével azt hiszi nagyot és bölcsét mondott,⁶⁷ vagy tán Horátiustól kapott erre engedelmet „*Pictoribus atque poetis quidlibet audendi semper fuit aequa potestas.*”⁶⁸ [... Mindenkor akármit / merhettek költők, s festők, megvolt a joguk rá! – Horatius: *Ars poetica*, 9–10. sor, Muraközy Gyula fordítása]

Így a különféle nézeteket elsorolván, saját véleményemet kimondani sem mulasztom el. Én azt hiszem, hogy Veszprém nevét a Weiszbruntól vette, általánosan tudva lévő dolog lévén, hogy őseink a helyeket a mellette folyó víztől, kutaktól elnevezni igen szerették. Veszprém városa mellett pedig – mint a veszprémi püspök és káptalan közt 1749-ben létrejött egyezség tanúsítja – itt volt a Vargák kútja, vagy Fehér kút, a Séd vize jobb partján: „*inter domum civicam et domum Tallianianam.*”⁶⁹[*a város háza és a Tallián ház között*] Ettől nyerhette nevét a Séd folyó víz is, mert régi okmányokban Veszprém vizének neveztetik. Hogy Vargák kútjának mi okból neveztetik, megfejteni nem lesz nagy feladat, miután ismeretes dolog, hogy Veszprém városában sok a cserző varga, kik a bőrt hihetőleg e kútnál szokták készíteni. Hogy miért a német veisz, s nem a magyar fehér lett használva, az is könnyen megmagyarázható, ha fontolóra vesszük, hogy Gizella királynő Veszprémet, mint lakhelyét hihetőleg németekkel népesítette be, kik azután a kút szőke színét veisz-ra fordították. A Weiszbrunt pedig Veszprémre népünk sajátságos asszimiláló tulajdonánál fogva Veiszberen, Veszprémire magyarítá.

Igaz ugyan, hogy már a névtelen jegyző 48-ik fejezetében⁷⁰ mind Bezp-
rémnek [*De civitate Bezp-rem – Bezp-rem városáról*] említi, de hogy a vár Bezp-rem lengyel királyfitól nyerte volna elnevezését, nem feltételezhető, valamint az sem, hogy Veszprém vára Bezp-remnek adományoztatott volna, miután e várt István a királyné lakhelyül látszott választani. De meg az itt lévő egyházunk már 1009-ben történt alapozása szinte ez ellen látszik bizonyítani. Az, hogy az 1082-iki összeíró levélben Veszprém fordul elő, azt úgy magyarázom, hogy a jelen volt szomszédok és tanúk magyarok lévén a Weiszbrunt már ekkor magyarosítva említik, s úgy lőn az a hivatalos jelentésbe, bizonyítványba iktatva. Ezek előrebocsátása után térjünk a veszprémi vár ismertetőjéhez.

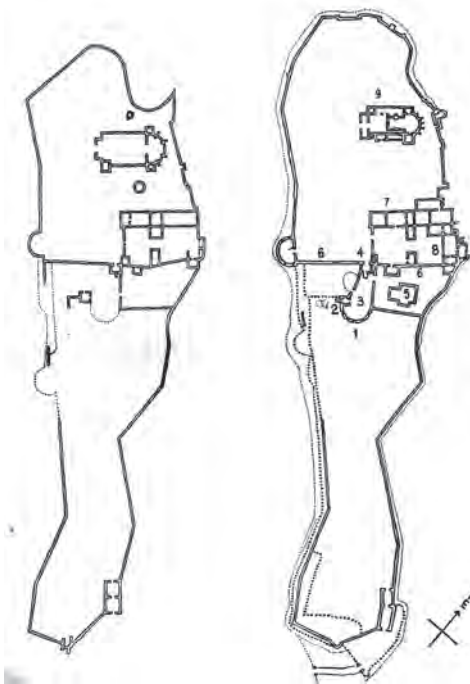

Veszprém vára egy rézmetszetről készített rajz után, 3 számmal jelölve az Urkut, amit Vargák kútjának is említenek

2. A vár

A város, mely hajdan inkább a szent Benedek hegy közelében terjedt el, mint egy közepén láttá magának emelkedni a várt. Őseink, a magyarok bejövetelekor már állt, névtelen jegyzőnk [*Anonymus*] s egyéb külföldi történetírók is eléggé bizonyítják, – s ha tekintetbe vesszük azon körülményt, hogy azon időben a személyes bátorság és ügyesség, a lőpor és ágyú, puska által még nem volt lesújtva – a veszprémi vár fekvésénél fogva az erősebbek közé méltán lehet sorolni.

Mikor és ki által építetett, eddigi adataink nem derítik fel. Beke Krisztof⁷¹ azt véli, hogy az avarok építették volna, s a régi Orcabu értelme Őrkapu. Erre látszik cáfolni Fessler is.⁷² Nézetem szerint az ily találgatás nem történelmi bizonyosság, s elmondhatjuk Horácz-al „*sub iudice lis est – [még vita tárgya]*”.⁷³

A vár alaprajza 1572-ből. Forrás: Korompay, 1956, 29. oldal

Hogy Veszprém már őseink bejövetelekor nevezetes pont volt, bizonyos, de hogy régi neve a rómaiak idejében Rhispia, Moestrana vagy Cimbriana lett volna, szintén azon téves állítások közé sorolható, melyekkel ez ideig gyakran lehet találkozni vidéki leírásokban. Rhispiát ugyanis Ptolemaeus V. tábláján felső Pannoniában találjuk, így hiszi Bonfini is.⁷⁴ E szerint tehát tévedésből azonosították Rhispia-át Veszprémmel, mert azon hely, hol jelenleg Veszprém fekszik, közép Pannoniában feküdt. Veszprém neve azon időben „ad Vicesinium” volt, amint ezt jeles Henszlmanunk igen szépen bebizonyította.⁷⁵

Mikor építették a veszprémi várt, meghatározni egész bizonyossággal nem lehet, de hogy római kezek rakták meg alapját,

talán lesz időm, és bebizonyíthatom. [Vár]Palotával együtt annyi bizonyos, hogy amikor őseink e tájra érkeztek, nem megvetendő erősség volt. A tíznapi erős ostrom legalább azt hiszem fényes bizonyítéka ezen állításomnak. Nincs szándékomban jelenleg a vár viszontagságait, az általa látott ostromokat és sok politikai fondorlatokat taglalni, csak az épületről szólok.

A vár kettős volt, a külső várat a belső vártól fal választotta el. A belső vár ott kezdődött, ahol jelenleg Csete kanonok⁷⁶ és Lánosz orvos urak házai⁷⁷ vannak, és a széles Vár utcát megszűkítve, mintegy nyílt kaput képeznek. Kapuja kettős volt, t. i. az említett házak szegletei közt az úgynevezett „kocsi kapu”, s hátul a mai székesegyház szentélye mögött, a bástya közt a „*parva porta*.”⁷⁸ A külső vár a mai Szenteféle gyógyszertár⁷⁹ háta mögött elvonuló bástyáknál kezdődött, s a fő kapu ott volt, hol jelenleg a káptalanbéli orgonista lakik, s még nem rég meg volt a vas sarok is. Ezen kívül, mint régi okleveleink gyanítani engedik, két lejárás volt, amelyet p.o. a budai várban mai napig láthatunk. Egyik a mai megyeház táján, melyről egy 1318. június 7-el kelt okmány említi: „*qua itur versus locum fori Bezedken.*” [*amerre a bezedkeni (veszprémi) piac felé lehet menni.*]⁸⁰ A másik lejárát a mostani kegyesrendiek hátulsó udvaráról nyílt.

A belső és külső várat elválasztó fal helye a beszűkülő utcarészen.

Rajz: Horváth Andor főhadnagy, Jutas

A várt a várostól mély árok választotta el, ott, hol a már említett gyógyszerár van. Itt volt a felvonó híd is. A szent Benedek hegy felől ilyen árokra nem volt szükség, mert maga a természet már ez oldalról elég védelmet adott, részint a fekvés, részint a Veszprémvíze, vagyis a mai Séd folyó által. Megjegyezvén, hogy annak folyása is más volt azon időben.

A vár falai mennyire a még megmaradt régi falakból ítélni lehet, elég magasak voltak, némely helyen 24 öl nyiek⁸¹ is. Tornyai is voltak, általában olyanok, mint p. o. a soproni és pozsonyi váraknál, amiket az oklevelekben olvashatunk. A tornyok magánszemélyek gondjára volt bízva. Ilyen volt a mai vigyázó torony egy része is, mert annak felső része csak a század második évtizedében lett építve, s melyet a rajta lévő **DEVS EST FORTITVDO**⁸² kronostikon után ítélve 1011-ben, s így első István király idejében épültnék lehetne tartani, ha bebizonyítható volna az, hogy e sor kronosztikon, s nem az őrséghez intézett vallásos

buzdító szavak. Egy másik bástyatornyot Acsády Ádám püspök⁸³ akkor bontatott le, amikor a püspöki lakot kezdte építeni, és köveit annak építésére használta föl.

Kinek a birtoka volt e vár? Vagyis ki tartotta benne az őrizetet [*a várkatonaságot*], okmányaink s a krónikák megtartották emlékezetünkbe. Először a honfoglalás idejében Uszuben [*Ösbő*] kapta adományba, majd miután családja kihalt, királyi és királynői birtok lett.

Első királyunk Istvánnak Gizellával 996-ban történt egybekelésével meg lett vetve alapja, hogy hazánkban apátságokat és kolostorokat alapítsanak. Gizella 25 évi uralkodása alatt a rend művészete, a kereskedés „*némi kolostori tudomány, kezdének lábra kapni.*”⁸⁴

Kupa [*Koppány*], az ősvalláshoz ragaszkodó magyarok vezére, mint tudjuk, Veszprém várának megszállása által lépett nyílt csatába Istvánnal, amelyben nem úgy, mint azt Engel állítja „*Die Deutsche Tapferkeit erfocht einen vollständigen Sieg.*”,⁸⁵ hanem a helybeli lakosság vitézsége által is segítve, Kupa sereg vereséget szenvedett, s maga Kupa is Vencel cseh lovag ügyessége által áldozatul esik. Testét felnégyelték, figyelmeztetés és intő példának Győr, Esztergom, [*Gyula*]/Fehérvár (Erdély) és Veszprém kapuira szegezték ki. Téved tehát Eitelberger,⁸⁶ midőn Veszprémet Kupa várának tartja, mert ő Somogyban lakott.

Keserű emlék van kötve Veszprém múltjához mindjárt kezdetben, a nemzeti érzelem, a keleti vér itt lett megszégyenítve először, s ki tudja Kupa e pártoskodásának ilyen megsemmisítése nem ejtett-e nagy csorbát a vérszerződés pontjain?

A pártoskodás leverve, István valószínűleg Gizella által biztatva Veszprém városát kitüntetni akarta, s ez okból 1009-dik évben a már itt fennálló püspökséget „*in qua ipsius Episcopatus sedes est constructa*” [*amelyben éppen a püspökség székhelye épült*]⁸⁷ Veszprém, Fehérvár, Kortő (Corteu), Visegrád városokkal, Kan (Can), Ősi (Osi), Kér Cari), Berény (Berenn), Marcaltó és File falukkal adományozza meg.⁸⁸

Ez az adománylevél Veszprémnek igen sok vitára adott alkalmat, sokan szerették volna ebből azt kiokoskodni, hogy a vár a káptalané lett. Simogha György veszprémi főjegyző egy rövid munkát hagyott kéziratban Veszprémről, melyben a többek közt mondja „*cent caeterae in diplomate S. Stephani recensitae civitates ita Wesprimium quoque non in temporalibus sed solummodo in spiritualibus ecclesiae S. Michaelis subicitur: inconueniens enim esset regiae Marestati immo dedecori, residentiae regiae locum in alineo fundo existere.*” [*mint a Szent István oklevelében számba vett többi város, úgy Veszprém is, nem anyagilag, hanem lelkileg rendeltetik a Szent Mihály székesegyház alá: ugyanis a királyi fenségnek nem felel meg, sőt, méltóságán aluli, hogy egy királyi lakhely idegen telken legyen.*]

Beke említett régibb kéziratában⁸⁹ ily állítást nem hagyhatott szó nélkül, s felel reá: „*sed vana haec esse quis non intelligat? Quamprimum enim diuam fundator Wesprimi collocavit catedram Episcopalem, ipso facto sine peculiari regis collatione, sibiecta intelligitur illius iurisdictioni civitas in furi tualibus: dum igitur diuus Rex suo diplomate dicit quatour civitates S Michelis ecclesiae subiicimus cuim omnibus ecclesiis, capellis,*

abque titulus pertinet ad spiritualem – dum vero ita prosequitur cum omnibus terminis atque finibus concedimus, donamus atque largimur e regalinutu et jubiicimu ecclesiae S. Mihaelis perlinet ad temporalem episcopatus iuris dictionem et ecclesiae possessorium. Accedit his, quod donationes S. Stephani per divum Ladislaum regem anno 1082 renovantur et confirmantur, atque in hoc suo diplomate rex varios limites ecclesiae S. Michaelis in oppido defigit, - an ne com pilator manixcripti non erubescered affirmare, quod per talia signa iuris dictionisspirituale limites voluerid S. Ladislau designare? Vel debuitre rex ideo suam residentiam in furud alieno habere, qui civitatem Wesprimium ecclesiae S. Michaelis donauit? Nom poteratue sedes regia eximi ab hac subiectione.” [De ki ne tudná, hogy ez alaptalan? Veszprém alapítója ugyanis azonnal megszervezte a szent püspöki széket, s épp e tény miatt úgy értjük, hogy lelkileg külön királyi adomány nélkül az ő fennhatósága alá vették a város: amíg tehát a szent király oklevelében négy városról szól, hogy minden templomával, kápolnájával a Szent Mihály székesegyháznak rendeljük alá, s így a cím lelkileg értendő, addig valóban úgy ajándékozza meg minden területével és határával, hogy ’megengedjük, ajándékozzuk, bőkezűen adományozzuk királyi javakból és a Szent Mihály templomnak ítéljük’, s ez a püspökség anyagi hatáskörére, és az egyházi birtokra vonatkozik.

Ezekhez járul, hogy Szent István adományait Szent László király 1082-ben megújítja és megerősíti, továbbá ugyanebben az oklevélben rögzíti a Szent Mihály székesegyház változatos határvonalaait a városban, – vajon nem átallja azt állítani a kézirat összeállítója, hogy Szent László ilyen jelekkel szándékozta megjelölni a fennhatóság lelki határait? Vagy a királynak azért kellett a saját lakóhelyét idegen telken bírnia, mert Veszprém városát a Szent Mihály székesegyháznak adományozta? A királyi szék ugyanis nem volt elvehető ettől a területtől.] Így nyilatkozik Beke, s melyiknek van a kettő közül igaza? Felelet mindkettőnek, de csak egy részben. Felelte mindkét fél nyilatkozatában, hogy ez esetben nem replikát [vagyis gyors, csattanós választ], de kritikát [vagyis bírálatot] kellett volna írni.

Mikor István király említett okmányozását tette, tudjuk már az országnak közigazgatási felosztása és rendezése folyamatban volt, s így Veszprém városa – vagyis tulajdonképpen a várnak – már megyei székhelynek volt kijelölve, sőt átadva. A veszprémi várnak, mint megyei központnak meg volt a maga köre s birtoka a hozzá tartozó lakosokkal. Így – mint

a vár tartozékok –, hogy többet ne említsek 1263-ban Tótráda, vagyis a mai tótrédei puszta Bánk mellett, amit Bánk királyi kardhordozónak adományozott IV. Béla.⁹⁰ Ilyen birtok volt egy 1275-iki okmány szerint Csögle,⁹¹ s Zala megyében is több falu, amit egy 1279-iki adománylevél igazolja.⁹² Egy másik 1292-iki adománylevél pedig még határozottabban bizonyítja állításomat, e szavaival „*sub qua primo Castrum Wesprimiense, [posthaec nos habuimus]*” [*ami alatt először a veszprémi vár(at), [azután mi birtokoltunk]]*.⁹³

István király tehát e város adományozását bizonyosan a kellő határok kijelölése mellett tette, sőt tehetett csak, mert saját rendszerét, – bár Veszprémet értem – a káptalant és a püspökséget különösen szerette, mégis kivételes adományozással nem sértette meg [*véleményem szerint értsd: nem kivételezett*]. Avagy, ha a vár csakugyan egészben egyházi lett volna, az ilyen vár-tartozékok nem lettek volna szinte [*teljes egészében*] az egyházné, s ez esetben jogos lett volna-e az adomány?

A vár, amint az oklevelekből okoskodhatom, már ekkor fel volt osztva külső és belsőre. A belső lett az egyházi birtok, a külső maradt a megyéé, s mint ilyennek várnagysága – castellanus – a megyei alispán hivatalbeli tisztje volt, amint ezt igen számos oklevél igazolja. A mi Beke – kit hamaiban is újra tisztellek, sokat tanultam tőle – azon állítását illeti, hogy az 1082-iki határjáró levél⁹⁴ is azt bizonyítja, hogy a város és vár az egyházné lett, erre azt felelem, hogy igen is az lett, amennyiben azon határok között feküdtek. Azonban azon határjárás egész Veszprémhez mérve nem olyan nagy birtokot jelölt ki az egyháznak, amit egész Veszprémnek lehetne érteni. Nem szándékom ez okmány hitelét kétségbe vonni, mert elég okom még nincs reá, de hogy Istvánt benne háromszor is szentnek említik – holott mint az évkönyvek, s oklevél is igazolja, 1083-ban canonizálták⁹⁵ – mindenesetre gyanús színben tüntetik fel.

Azt azonban, hogy a veszprémi vár teljesen egyházi birtok volt, bizonyítani eddigi adatokból nem tudom, sőt a belső vár birtoklása is meg volt osztva a püspökség és a káptalan közt. Ugyanis már 1313-ban Budán [*„Budae quinta feria proxima post quindenas B. Georgii Martyris. – Budán, a Szent György napja utáni 15. napra következő csütörtökön, május 11-én”*] István veszprémi püspök⁹⁶ és főispán ez évben a káptalannal egyezsége lép, mit a király Károly⁹⁷ is helyben hagyott, ahol a többek között említik: „*quod medietas omnium utilitatum et prouentuum, de Populis, quos de suburbio Wesprimiensi, vel undecunque, et quoscunque*

*ad ipsum Castrum Weszprimiense, ubi olim a fundatione eiusdem Capituli, Domus Canoniorum existebant, pro defensione, et tuitione eiusdem Castrum Weszprimiensis, causa commorandi transferret*⁹⁸ [... hogy minden haszon és jövedelem fele a káptalant illeti attól a népességtől, akiket a veszprémi külvárosból, vagy bárhonnan, és bárkit magánál a veszprémi várnál, ahol egykor ugyanannak a káptalannak az alapításától fogva a kanonokok házai voltak, ugyanennek a veszprémi várnak a védelmére és fenntartására áttelepít a tartózkodás érdekében] a vár védelmére kell fordítani.

A püspökség és káptalan jobbágysai tehát várőrök [*várkatonák*] is voltak, s a vár alatt egy külön városrészben Szenttamásfalván⁹⁹ laktak, mint ilyenek mentesek voltak az adótól. E kiváltságukat a megye is elismeri, amiről 1469-ben bizonyítványt ad ki részükre.¹⁰⁰

Ulászló király¹⁰¹ pedig 1503-ban vásártartást enged ezen lakosoknak. A nevezett veszprémi lakosokon kívül a többi jobbágyok között is voltak némely falubeliek a vár védelemre kötelezve, így p. o. a herendiek, szentkirályszabadjaiak, ha felváltani akarták egymást. Néhányat kiküldöttek újak kiváltására, amikor közülük kettőt 1466-ben Essegváry Pál, Rozgony István, Farkas László elfogott és vámot kért tőlük.¹⁰² Az élelmiszert is így szedték össze a püspökség és káptalan birtokaiból. Így említést talállok arról, hogy a szepezdiek marhát hajtanak a veszprémi vár szükségéinek fedezésére.

Érdekes felvilágosítást vet e tárgyra Gatalóczy Mátyás¹⁰³ veszprémi püspök és Bock [*Adám Ivánnál: Bodó*] Miklós bácsi prépost¹⁰⁴ közt 1443-dik évben létrejött egyezség. Mátyás püspök a zágrábi, pécsi prépostságok, váci püspökségi kormányzóság után 1440-ben lett veszprémi püspök.¹⁰⁵ Mint tudjuk az ország dolgaiban nevezetes szerepet vitt. Öregsége azonban utol érte s a zavart időkben 1443-ban a kormányzásra segítségül hívta a már említett bácsi prépostot.¹⁰⁶ A köztük létrejött egyezség szerint megemlítik, „*hogy a kis kaput a püspök és Miklós emberei együtt őrizték, de a vár őrizetre közösen ügyeljenek*”.¹⁰⁷ Igaz ugyan, hogy a veszprémi püspök által kiadott több okmányban és levélben gyakran így írják: „*datum in castro nostra Wesprim*” [*Kelt a mi Veszprém várunkban*], amiből azonban azt következtetni, hogy a vár püspöki volt, nem lehet, mert azalatt palotáját értette, és csak úgy volt püspöki a vár, mint ma.

A külső várban is lehetett egyházi birtok, sőt volt is, de nem az egész, mert bár talállok említést magánember jobbágyáról, Jánosról „*de exteriori*

castro Wesprimiensi”[Veszprémi külső vártól], már az 1318-dik évről, mégis azt merem állítani, hogy a régi időben magánbirtok a várban egyáltalában nem volt, s az ilyen elnevezés csak a szolgálattétel helyére ad felvilágosítást.

Az egyházi hatalom e jogát a városhoz azonban leginkább Volkra püspök¹⁰⁸ idejében kezdték vitatni. Ez időben azonban a helybeli reformátusokat a várból kiűzte.¹⁰⁹ A reformátusok 1716-ban panaszt küldtek a királyhoz, s így ez ügyet is magukévá téve, a szabad vallásgyakorlásuk kérése mellett állították, hogy a várhoz a püspöknek és a káptalannak földesúri joga nincs. A panasznak eredménye nem lett ugyan semmi, mert 1717. április 9-én királyi rendelet¹¹⁰ megerősíti a kitiltást, sőt 1769-ben az úrbéri szerződést is bevezették.

A XVI. század harmadik évtizede óta, mint praesidiumról [erősségről, a várőrségről] az ország gondoskodott, s mint az országgyűlési végzések igazolják, mindig iparkodtak jó karban tartani. Minő terjedelemben és merre voltak az őrség számára a lakhelyek, ez ideig pontosan meg nem határozhatom, azonban azt hiszem, hogy legnagyobb részt a külvárban voltak a lakházak. Az őrségi épületeken kívül voltak magánosoknak is házaik a várban, így a kapu mellett délre volt a pápista iskola, mellette az iskolatanító háza, majd Pék Mariskának, Márky Jánosnak, öreg Roboznének, Szentiványi Imre vajdának, Peczevitz Csiszár Ferencnek, mely utóbbi házat keletről Olasz Jakabnak, délről Borbély Istvánnak, nyugatról a vár utcája, északról egy kis utca és Csetke Gergely vajdának a háza szomszédolták. Volt továbbá a Vitéz családnak, Orosz, Eörsy, Palotay, Kun és Véghely családnak is, mely utóbbiról mint családomat érdeklőről tudom, miszerint ott feküdt, hol jelenleg Oszterhuber kanonok úr háza¹¹¹ van, melyet azonban Bíró Márton „brevi manu” [rövid úton] tőlünk elfoglalt.

A vár – mint végvár – még a Rákóczy korban is szerepelt, s a tréfás kurucok ezen nótát¹¹² csinálták róla:

*„Vesztett Veszprém, mind hostyástól¹¹³ Buhim völgyére szállt,
Mert régente egy katonát ő igen megtréfált,
Leesvén a kőszikláról kitöré a nyakát
Kiért becsületes ember ő benne meg nem hált.”*

Heister mily kegyetlenségeket vitt végbe Veszprémben, ismeretesek a történetből. Ettől az időtől a vár romlásnak indult, s a magánházakon is

iparkodtak az illető tulajdonosok túladni. Így 1723. április 20-án Csorba János és Cseszló Panna a várban lévő tiszta kőfalakból álló házukat 20 rhenus forintért¹¹⁴ Pergel János ácsmesternek és nejének Keniz Máriának, valamint lányaiknak Máriának, Erzse-nek és Katinak adják el.¹¹⁵ 1745-ben a vár kapuja még megvolt, s a püspök installációja iránt a város részéről intézkedik Húsvét János bíró, s a főbíró parancsából, „*többekkel együtt az vár kapujához*” állíttatik.¹¹⁶ Lassanként pusztultak a régi épületek s épültek az újak, s a veszprémi várból lett egy csendes városrész.

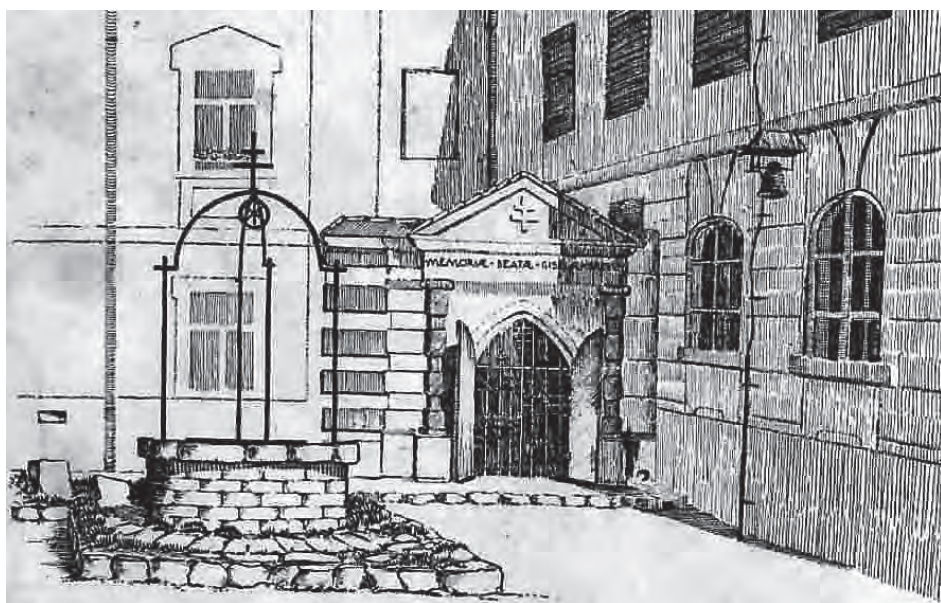
Veszprém vidéke, mint a krónikák emlékezetben hagyták, Uszubu [*Ösbő*] vezér tulajdona lett, de mint már említettem, ennek családja kihalt, s a megye nevezetes része a koronára szállt vissza. Körülbelül hét éve már, hogy Veszprém megye múltjával foglalkozom, s bátran el merem mondani, hogy oly érdekes mozzanatokra bukkantam, miket lehetetlen örömmel nem fürkészni a történetbúvárnak. A különféle királyi és királynői conditionariusok¹¹⁷ mint p.o. a szentgáli pecérek¹¹⁸ – caniseri¹¹⁹ – a német nyulászok,¹²⁰ a patonai lovászok, a dolocki szakácsok, a vámosi tárnokok¹²¹ és kovácsok, a bogdáni trombitások, a berémi [*Vörösberény*] kőfaragók, a bedegei aranyművesek igen érdekes tárgyul szolgálnak a kutatónak. S ide sorolom még a királynői birtokokat, s az ezek területén lévő különféle szolgálattelvéket, minők p. o. az alsóörsi tárnokok¹²², a jutasi rendbuchár¹²³, a kéki jobbágyok¹²⁴, megjegyzem, hogy nem csak mint királynő, de mint magánszemély is birtokos volt a vidéken.¹²⁵ Úgy hiszem rövid képét adtam az érdeknek, mely méltán figyelmes kutatást igényel. Ennyit időleges áttekintésül, most térjünk át a veszprémi vár érdekesebb múltú épületeire.

István király 1009-dik okmánylevelében, amit IV. Béla 1257-ben szintén megerősített, megemlíti, hogy itt van a püspökség székhelye – lehet – első nyoma annak, hogy tehát itt volt a püspöki lak. Miután azonban a királyi lak, a püspöki lak s a székesegyház–bazilika fekvése csak együtt tárgyalva fejthetők meg tisztábban, a bazilika helyét kell először meghatározni.

Beke Kristóf, kinek alkalma volt a veszprémi káptalan levéltárában kutakodni, azt hiszi, hogy a bazilika a mai Szentháromság oszlopa helyén állott. E véleményt fogadja el útleírásában Jancsik Ede¹²⁶ kegyesrendi is.¹²⁷ A Vasárnapi Újság 1859-dik évi folyamában a 388–390. lapjain Zombory Gusztávtól is jelent meg egy cikk Veszprémről, melyben a többek közt azt írja a székesegyházról, „*mely a török által elpusztított régi főtemplom helyére van építve*”.¹²⁸

Ez utóbbi vélemény – miután hiteles adatok figyelembe vétele nélkül állította –, általában figyelme kívül hagyható, de Beke úré, aki szerette állításait hiteles adatokra építeni, megérdemli, hogy időzzünk nála. Véleményét avval támasztja alá, hogy a mai Gizella kápolnának nevezett templomocská s Koronczy kanonok úr pincéjében lévő épületmaradványok, a Mihály arkangyal bazilikájának részei. Én, mint szinte veszprémi lakos gyakran vizsgáltam azon épület alapjait, mely a püspöki lak északi szárnyával egyenesen húzódik el, s amelyben gyanítjuk a bazilika alapfalait rejteni. Kutattam minden irányban, míg egyszer Róth barátom szíveségéből nyertem egy okot, mely kissé e tárgyat felderíteni látszott. Ez az ok Kecseti Márton¹²⁹ veszprémi püspök 1548. június 27-én kiállított oltár-igazgatói kinevezése, melyben olvasható: „*in Capella eiusdem diui Emerici dueis ad latus Ecclesie nostre Veszprimiensi a porte meridionalj.*” [ugyanennek a Szent Imre hercegnek a kápolnájában a mi veszprémi székesegyházunk oldalánál a kaputól délre.]

A Gizella kápolna bejárata Rajzolta: Horváth Andor főhadnagy, Jutas

Tehát ezen kápolna fekvése figyelmemet még inkább magára vonta, s nyomára jöttem annak, hogy ezen kápolna a mai Koronczy féle pincében maradt meg, s így most már nem lett nehéz a bazilika fekvését is meghatározni.

Ott feküdt az, hol most a Szentháromság szobra és Koronczy kanonok úr háza közt üres tér van, a püspöki lakkal némileg közegyenesen.¹³⁰ Ha valaki azon ütközik meg, hogy hisz ott kút van, mit lehetett volna ott templom, erre feleletem az, hogy azt a kutat csak a bazilika elpusztítása után készítették.¹³¹

Ha ekképp a bazilika fekvését tudjuk, nem lesz nehéz meghatározni a királyi lakot sem. Inchofer Menyhért¹³² mondja Imre hercegről, hogy egy ízben egy hű szolgája kíséretében „*Templum divi Georgy martyris, vetiustum, a Carolo Magna fundatum orationis causa peteret.*” [Szent György vértanú régi templomában, amit Nagy Károly alapított, betért imádkozni] Vagy mint Desericius¹³³ és Bombardi¹³⁴ írják „*descenderet – lement*”, miből következik, hogy ezen kápolnának közvetlen a királyi lak szomszédságában, a föld alatt kellett volna lenni. Ezen körülményt összevetve a bazilika, s a már említett kápolna fekvésével, a királyi lak a mai püspöki lak közép déli szárnyán feküdt – ha a királyi lak fekvését tudjuk, sejtethetjük a püspöki lak helyét is, mely rendesen közel szokott lenni egymáshoz, úgy p. o. Esztergomban a királyi „*pallacium is fine curie archiepiscopalis construteum.*” [a palota az érseki kúriával egybeépült]¹³⁵

Horvát István, aki minden nagy olvasottsága s tanulmánya mellett gyakran furcsa nézeteket tett magáévá, egy értekezésében, mely a Tudományos gyűjtemény hasábjain jelent meg,¹³⁶ azt állította, hogy a bazilika nem is volt a várban, hanem a vár alatt. Ezt az állítását avval akarta igazolni, hogy Imre herceg „*descenderet – lement*” mikor e templomba ment, s így lent kellett lenni az 1082-iki oklevél eme szavaival „*circa Basilicam sancti Michaelis, prima meta ponitur juxta molendium Thome ultra aquam.*” [a Szent Mihály Székesegyház közelében, a Tamás-malom mellett, határjelet állítanak a vízen túl.]¹³⁷ Minthogy azonban számos hiteles oklevél említi, hogy a várban volt, de még ha nem is említené, feltehető volna-e, hogy abban a korban székestemplomot egészen nyílt, védtelen helyen építettek volna, s hozzá még Veszprémben, ahol királyi lak is volt?

Horvát ezen véleménye saját terhe alatt összedől. Ami azon határleírás szavait illeti, az még csak annyit mond, hogy circa Basilicam [a Bazilika közelében] de nem penes Basilicam [A Bazilikánál], s így a meta [határ] körülötte volt, ha közelében volt – amint hiszen volt is.

De térjünk most már át a királyi, püspöki lakok és a templom leírására, mellőzve ez alkalommal az építészeti stílusokat, mikhez még

ásatások nem történhetnek, bajjal is lesz kellő hitelességű kritikával kidolgozott leírása.

3. [A királyi lak és a bazilika]

A királyi palota – *palacium regale* – bár egészen biztos adat hiányzik is reá, de egy 1313-ban kelt okmány ezen szavaiból „*a fundatione castris*” [a kastély alapításától] kiindulva, István király műve volt, ki az itteni egyház iránt különös vonzalommal viseltetett, s miután tudjuk, hogy a veszprémi egyházat ő építette, a királyi lak is gyanítható az ő művei közé sorolható. Ezen állításom mellett felhozhatom azt is, hogy királyaink közül különösen István és neje Gizella gyakran megfordultak Veszprémben. Így 1020-ban, mint Inchofer mondja¹³⁸ „*illa (Gizella) quidem amore loci castra ob insiquem Basilicam, quo eam Civitatem ornarat, hic (István) vero ex in stituto, nam sigulis pene triennial obibat monasteria, et Ecclesiae, provisum ubi necesse foret.*” [Ő (Gizella) ugyan a hely iránti szeretetből a nevezetes székesegyház előtti várat, hogy azt a várost ékesítse, Ő (István) pedig szokás szerint három évenként meglátogatta a monastorokat és gondoskodott, ahol szükséges volt, a templomról.] Ezt állítja Thuróczy¹³⁹ is krónikájában¹⁴⁰ „*Consuetudo autena sancti regis Stephani maior ista suit: quod omnie ecclesias, quas ipse fundament, in quolibet anno, ad minutibus ricibus visitaret.*” [Szent István király szokása pedig annál régebbi volt: mert minden templomot, amit ő maga alapított, tetszés szerinti évben meglátogatott.] Erről emlékezik Bonfini is.¹⁴¹ Mindezeket figyelembe véve csaknem lehetetlen dolognak tűnik, hogy a királyi lakot más építette volna, mint ő. A királyi lak kiterjedéséről, nagyságáról határozottan nem nyilatkozhatom, azonban ha figyelembe vesszük, hogy királyaink körül volt a „*collegium*

iuuenum” [ifjak társulata],¹⁴² mint szinte a királynék környezetében a „*iuuenibus domus*” [fiatalok háza],¹⁴³ szükségképp utazásaik közben is voltak azok közül, s így a királyi kényelem, fényűzés s a körzetek számba vételével nagyoknak és nagyszerűnek kellett lenni.

Árpádkori királyaink közül különösen még II. Endre¹⁴⁴ és Kun Lászlóról¹⁴⁵ tudom hiteles adatokból, hogy Veszprémben gyakrabban megfordultak, mikor p. o. [Endre] András Billegére és Szentpálra járt vadászni, vagy László midőn 1275-ben „*per Wesprimium ad Syluam Wokon ad solatia venationis nostrae transitum faceremus.*” [Veszprémen át az erdőbe mentünk pihenésként vadászatra.]¹⁴⁶ A királynők közül Ágnes 1296-ban említi a veszprémi várról „*in qua est sedes reginalis.*” [amelyben királynői székhely volt.]¹⁴⁷

A vegeyes korabeli királyainknak székhelye, mint tudjuk, Visegrádon és Budán volt rendszeren, de Lajosról¹⁴⁸ tudom egy 1368-ról kelt okmányból, hogy Veszprém körül Vörösbe-rényben vadászatot megfordult, keltje így van az oknak: „*datum in filuis posse villam Beren loco venationis nostre*” [kelt a Berény körüli erdőben, ahol vadásztunk.]¹⁴⁹ Zsigmond¹⁵⁰ pedig a mai Vein puszta körül ütötte fel vadásztanyáját, s hogy ily alkalmakkal Veszprémet is meglátogatták, nagyon elképzelhető. *Sed hoc est demonstrandum [de ezt bizonyítani kell].*

Az ausztriai házbeli királyaink közül ki látogatta volna meg a veszprémi palotát, okmányaink nem említik. Mikor pusztult el e lak, nem találtam említést, csak annyit, hogy 1757. április 2-ai tanúkihallgatás nemes Karácson Péter vallotta: „*a királyné konyhája egészen fennállott és a várban lakott pék abban fűtni szokott, mely konyhának valamint is egy még fennálló toronynak köveit Acsády Ádám püspök lerontatván, azokat az általa kezdett új rezidencia falaiba rakatta.*”¹⁵¹

A püspöki lak – mint más fekvéseit meghatározva említettem, szinte okvetlen István király építette –, minő változásokon ment keresztül ez ideig, igen kevés adatom van, s az is leginkább az újabb korbeltire vonatkozik. A régebbi korbeltiek többnyire mint dátum helyek „*in palaciu nostro episcopali*” [A mi püspöki palotánkban] fordulnak elő. 1539-ről azonban van egy érdekes adat birtokomban, egy cserelevél, melyben említik: „*capella S. Andreae apostoli ad latum palacii Episcopatus, dictae Ecclesiae Wesprimiensis in acre Wesprimiensi existentis*” [Szent András apostol kápolnája a püspöki palota oldalánál, nevezett Veszprémi Székesegyház a veszprémi várban volt.] Annyit azonban határozottan állíthatok, hogy

a veszprémi püspökök közül állandóan Veszprémben kevés lakott. Többnyire Tátika – ahol, mint egy 1266-iki okmányból¹⁵² tudom, [ok]leveleiket tartották,¹⁵³ – majd Sümeg várában, s fejevári palotájukban laktak, sőt legnagyobb részt, mint országos hivatalokat viselők, a királyi udvarban is tartottak lakásokat. Ezek mellett azonban a püspöki lak „*semper in arce*” [Mindig a várban] volt, mit egy 1712-ik évi káptalani bizonyítvány említ.

A régi püspöki lak a török és Heiszter pusztításának lett az áldozata. Acsády Ádám volt az, aki a romokból új püspöki lakot építtetett azon a helyen, hol a mostani fekszik, de amely utódjának, a híres Bíró Mártonnak szűk lévén, nem is lakott benne, s bele alumnusokat [diákokat] tett. Mennyire nem tetszett Bírónak a veszprémi lak, igazolja a római pápához írt levele, melyben panaszkodik, hogy püspöki rezidenciájá[ban] alig van szeglet.¹⁵⁴ Egyébiránt maga Acsády is többnyire Sümegen és Pápán lakott, Veszprémben ritkán időzött, s a halál is Pápán érte utol 1744. október vége felé. A most fennálló rezidencia Koller püspök¹⁵⁵ műve.

A püspökség alapítása iránt igen elágazóak a vélemények, Gánóczy¹⁵⁶ azt állítja, hogy e püspökséget Géza vezér alapította, sőt már azelőtt is volt itt püspökség, mivel itt lakott Svatopluk, mondván „*Wesprimiensen non omnes eruditi S. Stephano regi deberi conestium agnoscunt,*” [nem minden szakember ismeri el, hogy a veszprémi gyülekezet Szent István királyhoz tartozik]¹⁵⁷ majd ismét: „*Complures scriptorum credunt, regiam Svatoplugi, et sedem Episcoporum olim Vesprimii fuisse.*” [a szerzők közül többen úgy vélekednek, hogy a királyi szék Svatopluké, a püspöki pedig egykor Veszprémé volt].¹⁵⁸ E vélemény ellenében adta ki [Pray¹⁵⁹] 1777-ben ismeretes Diatribe¹⁶⁰ munkáját, melybe igen szépen, bár néhol kissé epésen bizonyítottatta, Istvánt tartván – igen helyesen – e püspökség alapítójának. Nem szándékozván ez alkalommal a püspökség történetét tárgyalni, itt csak annyiban említettem a püspökség alapítását, amennyiben a bazilika építése evvel összefüggésben van.

A bazilika alapítására nézve is azt hiszi Gánóczy, hogy Géza építette, mert már azon körülmény is, miszerint Mihály arkangyal tiszteletére lett építve ide mutat, mivel – szerinte – Mihály volt Gézának testvére, de meg úgy mond: „*vix credibile autem est, intra unius, anni cursum tam magnificam Basilicam exfurgere portuisse, Episcopatumque stabiliri.*” [aligha hihető, hogy egy év leforgása alatt ilyen csodálatos székesegyház épülhetett, s a püspökség megszilárdulhatott].¹⁶¹ Okul hozván e nyilatkozatára, hogy már 1001-ben állt a veszprémi templom. Igaz ugyan, hogy a szentmártoni

alapító levél mondja: „*Et ne adhuc Ecclesia S. Michaelis vacua esse videretur.*” [és nehogy üresnek tűnjön a Szent Mihály Székesegyház.]¹⁶² De ebből még nem következik, hogy Gézának kellett alapítani, mert István 997-ben lépett a trónra, s így nem egy év, de 4,5 év alatt elkészülhetett volna a templom, bár az 1001-iki okmány csak „ecclesia” [egyház] és nem templomot említ, s így még egyre folyhattak is a munkálatok. Én azonban azok véleményéhez csatlakozom, kik a veszprémi püspökség alapítását, s a bazilika építtetését István királynak tulajdonítják, mint ki „*pro anime nostre remedio*” [lelkünk gyógyulására] adományozta azt még az 1009-ik évben. Megerősítenek e véleményemben az adományozások, mik későbbi oklevelekben említenek, továbbá az oklevelekben előforduló ily tételek „*quod a tempore primae foundationis venerabilis Vesprimiensis Ecclesie,*” [mert a tiszteletreméltó Veszprémi Székesegyház alapításának idejétől.]¹⁶³ „*ut sicut ipsa Wesprimiensis Ecclesia prae ceteris Regni nostri Ecclesiis singularis priuilegii praerogatiua meriut obtinere reginalem Ceisitudinem sacro diademate insignire.*” [hogy miként éppen a veszprémi székesegyház királyságunk többi templomainál inkább megszolgált az egyedi törvényes előjogokat, a királynői méltósághoz tartozik, hogy szent fejéssel jelöljék.]¹⁶⁴

Ily adatok világossá teszik, hogy a templomot István építtette. Mivel pedig Kupának erejét [lázadását István] itt törte le, igen valószínű, hogy e győzelem emlékére [építette], s amit azután a király nejének – Gizellának kedveskedni akarván – királynői pártfogása alá adott. Ezért mondja 1296-ban Ágnes királynő „*cuius specialis sumus Patrona,*” [akinek különleges védelmezője vagyunk]¹⁶⁵ ezért értjük, hogy került Gizella királynőnek [drága]kövén kívül 12 marhára becsült drága koronája ez egyház birtokába, így fejthető meg ennek az egyháznak Gizella és Adél¹⁶⁶ királynők által birtokokkal lett gazdag adományozása.¹⁶⁷

De említi e templomnak Gizella általi építtetését Hartvik¹⁶⁸ és Bonfini. Utóbbi írja: „*Wesprimiensen basilicam proportia impensa exaedici cavil, abundeque donavit rebus omnibus, quae cultui divino, usni este folent,*” [a Veszprémi Székesegyházat arányos költségen fölépítette, továbbá bőségesen megajándékozta mindazokkal a dolgokkal, amiket az istentiszteleten használni szoktak]¹⁶⁹ mely építést azonban csak a bazilika mellé épített kápolnára lehet érteni, mint amely „*speciali, capella et locus coronacioni reginalis.*” [különleges koronázásra szolgáló kápolna és hely]¹⁷⁰ És egy más okmány szerint „*in qua consueuerunt regine*

regni Hungarie coronari.” [amelyben a Magyar Királyság királynőit szokták koronázni.]¹⁷¹

Ami az Inhofer által emlegetett és állítólag Nagy Károly által épített kápolnát illeti – s ami a mai nagy templom alatt lévő katakombákkal azonosítható – erre cáfolható adatom nincs, kivéve az 1750-ik évi canonica visitatiót, melyben olvasható: „*sanctuarum cum catacumba infra illud existente illud ipsum este, cui conditore divus Stephanus et conforg Gisela fuerunt.*” [a szentély az alatta lévő katakombával éppen az, ahol az alapító Szent István és felesége Gizella voltak] De mely adattal azért nem merem eléggé bebizonyított-nak tartani, hogy e katakombákat is István építtette, hacsak a székesfehérvári bazilika körüli ásatások még ez iránt bővebb felvilágosítást nem nyújtanak.

Az említett Gizella által alapított kápolna némely kézirati feljegyzések után ítélve, temetkezési helynek épült. Ami a temetkezést illeti, röviden megjegyzőnek tartom, hogy nálunk magyaroknál, mint a Szabolcsi Zsinat¹⁷² XXV. fejezete említi¹⁷³ a templom körüli „*ad ecclesiam*” temetés volt megengedett, de később csakis az előcsarnokot lehetett e célra használni, mint Kálmán törvénycikke említi.¹⁷⁴

De lássunk egy példát: 1300-ik évben a boldvakői várnagy ítéletében mondja ki, hogy Benedek, ki nejét megölte „*uxorem suam, quam interemerat, filiam predicti Varou in cimeterio sacro propriis laboribus et expensis tenetur sepelire.*” [feleségét megölte, lányát a vár szent temetőjében saját munkájával és költségén kell eltemetnie.]¹⁷⁵

A Gizella kápolna belseje

A királyi halottakra nézve azonban más helyet, – nálunk magyaroknál – többnyire a mellékhajót, vagy az oldalkápolnákat választották is. Bár akadunk annak nyomára is, hogy már I. István király idejében például az oltár alá temették el Damaslaus herceget.¹⁷⁶ Ezeken kívül – ha tekintetbe vesszük, hogy még a nyitrai (1494-ik évben), s a veszprémi (1515.)¹⁷⁷ zsinatok rendeletei¹⁷⁸ is az egyház pártfogóit különösen kiemelik –, nem fogjuk feltűnőnek találni, ha Gizella királynő a veszprémi kápolnát választotta ki temetkezési helyéül, míg férje István, s a szűz Imre herceg a fehérvári bazilikában lettek eltemetve.

Bonfinius ugyan tagadni látszik, midőn Veszprémben látott sírkö[vél]ről, Gizella és Adél királynőkről[nek] beszélvén az, az alatt rejlő csontokról mondja, hogy [azt] valamelyik veszprémi püspök „*congressit*” [összegyűjtötte].

Sokféle viták folytak már ez érdemben, leginkább Csete Antal kanonok úr adott ki egy értekezést.¹⁷⁹ Ennek bővebb vitatását más alkalomra tartva fel, csak annyit még, hogy Gizellát Veszprémben temették el.

A bazilika tehát felépült, a Szent Király és neje bőkezű adományozásából, s hogy nagyszerű lehetett, elég bizonyíték úgy hiszem, hogy a magyar királynő pártfogása alá tartozott.

„Hajdan és most”

Előszó a régi és új vármegyeházi épületről.
Véghely Dezső búcsú és avató beszéde¹⁸⁰

Új székházunk építése hosszú időn át kiváló eseményt fog képezni vármegyénk történetében. Ezen okból tartottam alkalmoszerűnek, hogy új székházunk fölavatási ünnepére emlékkönyvet állítsak össze. De teljes készséggel ragadtam meg ezen alkalmat azért is, mert vármegyénk már a múltban az emlékezetesebb napok emlékeit kinyomatta. Így például azon beszédeket, melyek „*az felkészült nemes seregnek hadi béiktatása, végre azon nemes seregnek eloszlása alkalmatosságával 1797-dik és 1789-dik esztendőkből*” a vármegyében mondattak, a „*tekintetes rendek akaratytyával*” Veszprémben „*Sammer Mihály betűivel*” kinyomtatattak,

De ezen emlékkönyv készítésére sarkalt még azon tudat is, hogy vármegyénk történetének legalább főbb vonásokban való ismertetése sem jelent még meg, a vármegye monográfiájának megírása pedig a távol jövő nehéz feladatai közé látszik soroztatni.

*Egy ünnepi közgyűlés után az új Vármegyeháza belső udvarán.
Középen Véghely Dezső első alispán. LDM 69.3511}*

Tekintsünk szét ugyanis hazai történelmünk monografikus irodalmán. Alig van vármegye melynek történelme a régibb vagy újabb időkben már meg ne íratott volna. Vármegyénk egyes vidékeiről és nevezetesebb helyeiről az ismeretterjesztő lapok és folyóiratok és iskola-értésítők hasábjaink jelentek ugyan meg cikkek, több esetben elég alapos ismeretekkel is, – de a mi fő vármegyénk történelmi ismertetését nélkülözzük folyvást. Ki tudja meddig?

Bél Mátyásnak vármegyénkre vonatkozó munkája kéziratban maradt. Igaz ugyan, hogy ezt a történelmi munkát mostani keretébe beilleszteni nem is lehetne, de ha megjelent volna, bizonyos fokig mégis hézagot pótolna. Ezen munka jelenleg a magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában őriztetik.¹⁸¹

Halász Ignác¹⁸² vármegyénknek hosszú időn át működött főmérnöke, roppant szorgalommal és nem kevesebb szerencsével vármegyénk múltjára vonatkozólag érdekes gyűjteményt állított össze. Ezen gyűjtemény, amint illetékes helyről értesültem, teljesen elpusztult, még foszlányait sem lehetett megmenteni.

Beke Kristóf¹⁸³ nyugalmazott plébánosnak egyháztörténeti szempontból különösen érdekes munkája sajtó alá a mostoha viszonyok miatt nem kerülhetett. A jó öregúr valóságos élő levéltár volt, latin szövegű kéziratát egész terjedelmében áttanulmányoztam és így ismerem. Kár volt annak idejében, átdolgozottan ki nem adni. A kegyeletes megemlékezést érdemlő Beke Kristóf vármegyénk igen sok községére nézve oly körülményes és a régibb időkre is visszamenő helyi ismerettel bírt, hogy műve a történelmi kutatást nagyon megkönnyítette volna. Beke Kristóf ezen tudományos foglalkozása azért is figyelmet érdemel, mert ő volt az első, aki a veszprémi püspökség és a káptalan levéltárait tudományos szempontból használta és így a közönség érdekében értékesíteni szándékolta.¹⁸⁴

Mórocza Dániel¹⁸⁵ a gr. Batthyány s a vele rokon családok történetéről készített érdekes dolgozatokat. Ezek is kéziratba maradtak. A vármegye monografikusa Veszprém város, [*Nemes*]Vámos, [*Veszprém*]Faisz, Pesze,¹⁸⁶ Jutas és [*Gyulafi*]Rátót községek múltjára nézve kitűnő eredménnyel használhatnánk.

Gulden István¹⁸⁷ előbb kislódi plébános, majd veszprémi kanonok a veszprémi püspökség levéltárából a veszprémi püspökség történelmének megírásához igen gondos jegyzeteket szerkesztett. Ezek is kéziratban hevernek.

Csete Antal¹⁸⁸ előbb veszprémi kanonok a veszprémi káptalan történetének megírásával foglalkozott. Érdekes dolgozata kéziratban maradt.

A korán elhunyt **Eötvös Lajos**,¹⁸⁹ Eötvös Károly képviselő úr öccse különösen vármegyénk irodalmának történeti viszonyaira nézve fejtett ki eredményes tevékenységet. Azt hiszem, hogy a kéziratban is több munkája maradt hátra.¹⁹⁰

Az így ismertett tevékenységből látható, hogy vármegyénk ismertetése az illető szakférfiukat már rég időtől fogva és folyvást foglalkoztatta, de tény mégis, hogy a nagyközönség az eredményt nem élvezhette és nem élvezheti.

Ezen tallózás után visszatérek emlékkönyvem szerkesztésének ismertetésére.

Az emlékkönyvek természetük szerint az olvasó közönséget leginkább úgy és akkor elégtik ki, ha bennük a napi esemény körülményes leírásán felül más rokon ügyek is ismertetnek, ha a történelmi forgácsok füzérénel is lehet melegedni. Midőn tehát ezen emlékkönyv jeligéjéül a vármegye új székházának történetét tűztem ki, címert nyertem arra is, hogy a vármegyénk általános történelmére, ennek közigazgatási, kulturális, birtoklási és köztekinteteből fontossággal bíró egyéb viszonyaira is kiterjesztedjem. Címét „*Hajdan és most*” ezen okból választottam.

Megkísérlem tehát, hogy Veszprém vármegye történelmét dióhéjba szorítva, főbb vonásokban ismertessem. A „most” alapján vármegyénk 1882–1886. évi közállapotairól fogok körülményes adatokkal szolgálni. Az emlékkönyv ezen része tehát az alispáni jelentéseket igyekszik pótolni. Adataim mozaikszerű összeállítása nem bír ugyan a tudományos feldolgozás kellékeivel, és ezen szempontból nem is bírálható meg, azonban azt hiszem, hogy az adatok hitelessége és érdekessége a nemes vármegye nagyon tisztelt olvasó közönségét mégis kielégíteni fogja. Ha ezt elérnem sikerült, céломhoz jutottam. Ezek után az emlékkönyv tartalmát a következőkben terjesztem elő.¹⁹¹

A magyar közigazgatás történelmi fejlődésében is a vármegye életével és ezek szervezetével függ össze. Őseink európai szerepelhetésük indokából belkormányzati rendszerünket teljesen átváltoztatták, átváltoztatni engedték. Ezen nagy átalakulás folytán a törzsek autonóm szereplése gyökeres változásokon ment keresztül. Ezen politikai átváltozás azonban a nemzet szervezetét életveszélyesen, alapjában mégsem rázkódtatta meg. Nem volt még végzetes az átalakulás azért, mert az új haza a nemzet

eredeti foglalkozásának alkalmas területül kínálkozott és mert őseink a népvándorlás misszió-szerű feladatiból reájuk várakozott munkát alkalmas időben fejezték be.

A jó végzet, a Magyarok Istene ezen időre rendelt nekik fáradhatatlan vezéreket és adott nekik kiváló fejedelmet, fejedelmeket.

A magyart kiválóan jellemzi és pedig régi idők óta, hogy *„nem törölt el egy nemzetiséget sem, tisztelettel állott meg a család, a templom küszöbe előtt.”* A nemzet törzs-szervezetéből természetesen következett az is, hogy a családi élet egészséges fejlődése mellett a közhangulat irányt vett és irányt adott. Amint pedig belkormányzati rendszerünk megváltozott, a családi jellegű befolyás tört utat magának a közügyek intézésénél is.

A vármegyék szervezetében összetartozásra utalt nemzetségek társadalmi szereplése kifejlésnek indult, megizmosodott és életképes tevékenységet fejtett ki. Érdekes lenne csoportosítani azon adatokat, amelyek a vármegyei életnek a társadalmi viszonyokra való ezen befolyását tüntetnék föl. Egyszóval a magyart, nemzeti sajátágaival együtt alaposan csak az érti meg, aki a vármegyei életet minden ízében nem csupán ismeri, de ezt átérezni is tudja.

Mert ma a vármegyei önkormányzat egy érdekes művének befejezését ünnepeljük, ünnepeljük akkor, amidőn Veszprém vármegye alapjából újonnan épült székházának ünnepélyes felavatására Veszprémben sereglöttünk egybe. Ilyen felfogással indítatva éreztem magamat arra, hogy vármegyénk érdekes múltjából áttekintőleg egy-két kiválóbb mozzanatot ismertessek, talán mai viszonyainkkal párhuzamba is állítsak. Így szemeltem ki vármegyénk területi kikerekedésének ismertetését, a vármegye székhelyének Veszprémben történt megállapítását és végül a veszprémi régi székházunk történelmére vonatkozó adatok rövid jellemzését.

Kérem szíves figyelmüket.

Azon tényezők, amelyek a vármegyék területi kikerekedéseire, mondjuk kikerekítéseire annak idejében befolyással bírtak, csaknem minden vármegye múltjában más-más természetűek voltak.

Veszprém vármegye egész területe már a történelem előtti – praehisztórikus¹⁹² – korszakban lakott és benépesült vidék volt. Azon különféle kő- és érceszközök s azon primitív cserépedények, amelyek megyszerte találhatóak és azon konyhamaradványok, melyek időnként felszínre jutnak, ezen állításomat igazolják.

Az autochton¹⁹³ népek kedvezőbb anyagi viszonyai, sőt az iparcikkal előállításuk körül igazolható ügyességük pedig arra voltak befolyással, hogy a művelt és hatalmas római ezen tartományára kiválóbb gondot fordított legyen.

Tekintsünk szét vármegyénkben: Szilasbalháson¹⁹⁴ éppen úgy, mint Marcaltón, Bánkon¹⁹⁵ éppen úgy, mint Nagyvázsonyban és környékén érdekesnél érdekesebb római leletek fordulnak elő.

Azon emlék-kövek melyek a Sárípusztán,¹⁹⁶ Dióson s a Bakony erdőség inkább félreeső helyein, p. o. a tapolcafői szőlőhegyben az esztergári határban találtattak mind az én állításom mellett beszélnek.

A vármegyénk területén több irányban átvonult és nagy munkával készített hadiutak maradványai a Bakony alján, a Bakonyban s a Rába és Marcal folyók mocsáros területein ezen vidéknek katonai szempontból való fontosságára vallanak.¹⁹⁷ Veszprém városában már ezen korból a malomiparról tanúskodó emlékkövek kerültek elő.

Balaton mellékén a szőlő művelés virágzott és ezen kultúra fejlesztésének érdekében a római uralom hatalmas férfiai a Balaton partját észak felől övedző hegyek lejtőin városokat építettek. Ezen nézetemet igazolják az Almádiban nagy számmal előfordulni szokott római pénzek, a csopaki határban talált épületmaradványok, valamint a lovasi határ érdekes leletei.

A Bánd mellett romokban heverő Esseg-vára¹⁹⁸ alapjában épp úgy római eredetű, mint Várpalota és Nagyvázsony; sőt Esseg-váron¹⁹⁹ római pénzverde is volt.

Ilyen szereppel bírt vármegyénk becsülete a rómaiak idejében.

Az elhelyezkedésre alkalmas, mert művelt és be is épített telepek egymást érték; de volt még a vadászatra nagy erdőség, a halászhoz elég folyóvíz és tó, s az állattenyésztéshez bőségben legelő és rét. Honfoglaló őseink tehát hamar otthon érezték magukat.

A területi előnyökön kívül az itt talált népfajjal is meg tudott barátkozni a magyar és így ősi vallásának gyakorlásában is egy időig békével maradhatott.

A szomszédban fekvő Jutaspuszta, s a két Tevel²⁰⁰ falu Árpád két fiának névemlékét tartják fenn. Az őserdők rengetegeiben teljes biztonsággal tanyázott majd megtelepedett törzsfőket azonban csakhamar fölkeresték és megtalálták a buzgó szerzetesek és papok. Lassanként és tapintattal megkedveltették velük a szeretet vallását: a kereszténységet. A mustármagból csakhamar terebélyes fa nőtte ki magát.

A vármegyénk veséjén átvonuló Bakony erdőség alkalmasabb helyein igen rövid idő alatt egyházi telepek keletkeznek és megtörtént, hogy már Géza és különösen első királyunk Szent István magasztos reformjai ezen vidéken biztos talajba életerős gyökereket vertek.

Nemzetünk végzete hozta magával, hogy az ősi vallásra mért csapás Koppány legyőztetésével ezen vidéken nyerjen megoldást. Egyik községünk: Bakonykoppány az ő nevét örökítette meg.

Első királyunk, a korának teljes színvonalán álló Szent István Veszprém püspökséget és káptalant alapított, a Bakony erdőség nagy részét pedig királyi birtoknak megtartotta.

Azon bölcs fejedelem, aki fiához Imre herceghez intézett tanácsaiban oly érdekes politikai elveket fejtegetett, nem feledkezhetett meg arról sem, hogy az általa alapított egyházi intézmények védelmére szolgáló elem mindig rendelkezésre legyen. Nemes községeink eredete ide vihető vissza.

Veszprém közvetlen szomszédságában Szentkirályszabadján a királynak kiváltságosai voltak. Ezért mondja egyik történettudósunk Bél Mátyás, hogy alig van vármegye, amely régibb és több nemességgel bővelkedhetnék, mint a mi vármegyénk.

Az egyházi intézmények alapításán és adományozásán s az első megszállásban részes nemzetségek foglalásain felül maradt meg még elég terület az ide költözött nemzetségek számára is. Nagyvázsöny környékén a Sóly, [*Nemes*]/Vámos, [*Veszprém*]/Fajsz, Pesze és Felsőörs vidékén a Rátót,²⁰¹ Marcaltó körül Gutkeled,²⁰² Pápa város és vidékén a Pápa,²⁰³ Pécz, Salamon és Szalók, Somló és Devecser körül a Lórinte²⁰⁴ és Csoron²⁰⁵ nemzetségek is ezek mellékágai jelentékeny birtokokkal szerepelnek.

A várjobbágyok és szolgagyőrök sem csekély területet öleltek föl. A vármegye alsó részén Ősi, [*Balatonfő*]/Kajár és Lepsény vidékén pedig besenyők telepednek le.

De vármegyénk területének megállapításánál irányadó volt még azon körülmény is, hogy úgy az Árpádok, mint az Anjouk korszakában vármegyénk területén a királyi conditiunariusok²⁰⁶ egész raja volt híres. Itt találjuk a szentgáli királyi vadászok őseit, a királyi kencharokat, a királyi nyulászókat, tárnokokat, nyilasokat-lövőket, lovászokat, szakácsokat, kőfaragókat stb.

Így történhetett meg, hogy vármegyénk területén alakult a Bakony várispánság (comitatus Bakonyiensis). Ezen várispánságnak volt külön ispánja, comese, – és alispánja – vicecomese.

Megvolt a bakonyi várispánságnak a maga vára és pedig felváltva szerepel ezen címen Esseg-vár, Csesznek²⁰⁷ és Hölgykő.²⁰⁸ Esseg vár Bánd mellett, Csesznek hasonló nevű falu fölött és Hölgykő a városlódi határban.

Csesznek vára

Ezen várak várnagyai a bakonyi várispánság ispánai, máskor alispánai – vicecomesei voltak. Hölgykő várát I. Lajos királyunk akkor romboltatta szét, amidőn 1378-ban a karthauziak részére Lövöld városa²⁰⁹ mellett a völgyben kolostort alapított és ennek részére Lövöld és Erdőlövöld falukat Veszprém, - Nyúl falut, Győr, -Tapolca városát Zala, Barbacs, Sárkány és Kisfalud falukat Sopron vármegyékben adományozta.

A bakonyi várispán a királyi udvartartás egyik fontos tényezője volt, s a király s királynő utazásainak valamint a királyi vadászatoknak rendezése elég dolgot adtak neki. Az oldala mellett működő vice-comes a végrehajtás körül volt segítségére. Királyaink pedig gyakorta megfordultak e vidéken. II. Endre Tótvázsony mellett Billegén²¹⁰ vadászott amidőn Béla fia születéséről értesült. Ennek öröme a veszprémi káptalannak bizonyos billegei birtokot adományozott is.

Róbert Károly király a Bakony rengetegekben vadászat kedvéért szívesen időzött, vadászkutyaikat a szentgáliak tanították ki és egy alkalommal az 1344-ik évben 12 kutyaját agyon is koplaltatták. Ezen ügyben azután

a veszprémi alispán, Antal teljesített vizsgálatot, miután Himfy Benedek bakonyi várispánt a szentgáliak erősen megsértették.

I. vagy Nagy Lajos királyunk minden bizonnyal vadászatai közben szerzett tapasztalatai után találta a lövöldi völgyet a karthauziak részére alkalmasnak. De okleveles nyoma van annak is, hogy 1368-ik évi június hó 18-án a Vörösberény mellett levő erdőben vadászott. Tény az is, hogy a mostani Döbrönte²¹¹ annak idejében pedig Szarvaskő²¹² nevű vár építését 1367-ben ő engedélyezte. Ugyanő jogosította fel Himfy Benedeket arra, hogy a pécselyi határban lévő Szabadhegyen várat, a már Heim várát építhesse.²¹³

Zsigmond király már Zirc vidékén időzött szívesebben. Hihetőleg a zirci kolostor vendégszerető falai is gyakrabban fogadták. Weim²¹⁴ kelettel [dátummal], általa kiadva több okmány maradt fenn.

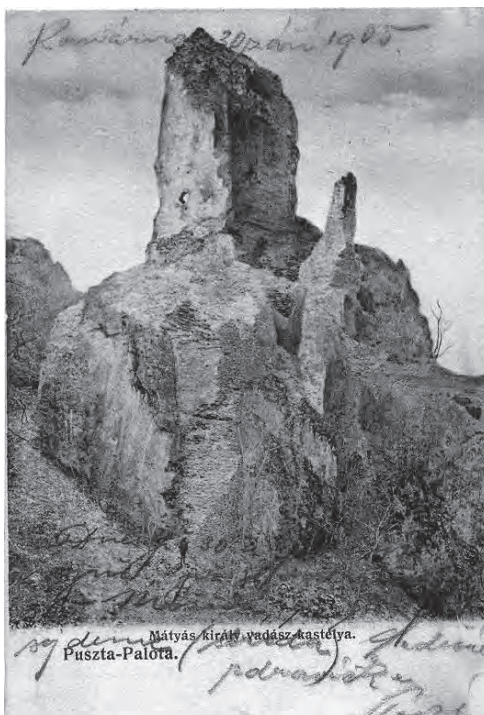
Mátyás királyunk [Vár]Palota Puszta-Palota vár romjai a Bakonyban és Bátorkő várainak²¹⁵ volt gyakrabban szívesen látott és ugyanott politikai kérdéseket is elintéző vendége.

A királyi vadászatokon kívül a Bakony erdő, mint királyi birtok királyi ménesek és disznócsordák tenyésztésére is szolgált és ennek okleveles nyomára már az 1233. évben akadunk.

Kolostorok építkezéseire időnként mondhatnám következetesen a bakonyi erdőségből utaltak ki, - így p. o. 1274-ben a veszprémvölgyi apácák részére.

A vörösberényi határban volt olyan külön erdőterület is, ahonnan a királynő veszprémi konyhájára szállították a fát. Konyha-erdő is volt a neve.

A bakonyi várispánság a XV. század második felében megszűnt. Annyi bizonyos, hogy a bakonyi várispánságnak külön kikerekített területe nem volt.

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy 1270-ben Csák bán, mint örökös bakonyi várispán említették, s hogy időnként a szolnoki, győri és pozsonyi főispánok a bakonyi várispánságot is viselték. Van nyoma annak is, hogy országbíró (1234. László) egyúttal bakonyi várispán is volt.

De tovább megyek beszédem fonalán és jelezni kívánom, miszerint az egyházi intézmények szervezésével karöltve járt az is, hogy az ispánok határozottabb szereppel bírijanak.

Több iparág fejlődésnek, virágzásnak indult. Így p. o. Felső-Örsön, Alsó-Örsön, Vörös-Berényben a kőfaragás különös jelentőséggel bírt. Veszprémben és Bődögén már a XIII. században okmányaink aranyművesesekről emlékeznek. Igen természetes tehát, hogy a veszprémi püspökség, káptalan a bakonybéli, tihanyi és zirci apátságok, a rátóti és felső-örsi prépostságok, majd a veszprémvölgyi apácák, a veszprémi domonkosok és pálosok bir-

tokain lakó iparosok összetartozási viszonyai is befolyt arra, miszerint vármegyénk területi kikerekedése már az első században határozott legyen és lényeges változás alá ne is jusson.

Marcaltő község határa négy vármegyében feküdt és mint ilyen község kapott az 1402-ik évben vásártartási engedélyt. Ezen község XIV. századbeli története érdekes bepillantást enged arra, hogy mennyire kényes volt vármegyénk határkérdéseire.

A XVI. században a midőn a végvárak különösen fontos tényezők gyanánt szerepeltek, a történelmi alapon kifejlődött határok is változás alá jutottak. Ezen időben megtörtént, hogy p. o. Várpalota megerősíthetése

Kinizsi vártorn.

Pálos kolostor romjai.
Nagyvázsony.

Nagyvázsonyi Kinizsi vár

miatt a veszprémi káptalannak nem csupán veszprémmegyei, hanem fehérmegyei birtokai is az illető hatalmas várkapitánynak adományoztattak, és ekkor közigazgatási szempontból is hozzánk kerültek. Ilyen esetek fordultak elő Tihany, Nagyvázsony és Devecser várak miatt is.

Ezen állapotok azonban nem soká tartottak és a történelmi alapon történt megállapodások az ilyen visszasságokat kiegyenlítették.

Itt felsorolt és szűk keretbe szorított adataim igazolják tehát, hogy a helyrajzi fekvés, a természetese határok, a honfoglalás idejében települt nemzetségek elhelyezkedése, a helyszínen már itt talált benn lakók száma, majd később a kereszténység terjedésére befolyással lehető tényezők, az ekkor szerepelt nemzetségfők egyénisége, ezek befolyása és a kereszténység életterét képező egyházi intézmények mind irányt adtak, hogy a vármegyei szervezet minő területi kifejezést és megtestesülést nyerjen.

Így történt vármegyénknél is.

Térjünk azonban ezek után át a székhely kérdésére.

Nem vitatom és nem is vitathatom, hogy vármegyénk székvárosa Veszprém a vármegye központján van, de azt merem állítani, hogy Veszprém városának székhelyül történt megválasztása és megállapítása nagyon indokolva volt.

A vármegyei rendszer első királyunk idejében különösen hadviselési intézmény volt, a mely azonban az igazságszolgáltatást és közigazgatást is intézte. Minden vármegyének egy székhelyül szolgáló erőssége volt, a honnan a vármegye népei kormányoztattak. A vármegyék között szerepelt már az első időben Veszprém vármegye, s így ezen elnevezés bizonyítja azt is, hogy székhelye: Veszprém volt. És miért?

Első királyunk Szent István minden bizonnyal a fennforgott viszonyokhoz képest látta helyén azt, hogy azon városban a hol már a IX. században keresztény templom állott, 1009 körül, sőt tán már 1001-ben püspökséget és káptalant alapított s fejedelmi bőkezűséggel adományozzon.

Az alapítvány-levél bevezető sorai ezt teljesen kétségen kívül helyezik. Tanúsítják továbbá azt is, hogy az első veszprémi püspök István kiváló egyéniség volt, mert az alapító levélben „sanctissimus” [*legszentebb*] előnévvel említették.

A keresztény vallás érdekeivel igazolt tény volt az is, hogy ugyan Veszprémben az apácák részére „a völgyben” kolostor alapíttassék. Veszprém város kiváló jelentőségére vall, hogy az Árpádok korszakában ugyanitt egyetem volt és virágzott.

Ily körülmények között érthető, hogy a veszprémi püspök a királynő kancellárja lett és a királynő koronáztatásának jogával is felruházott.

A veszprémi egyház és a püspökök ezen kiváló helyzete és a veszprémi basilika monumentális jellege fejtik meg, hogy a veszprémi püspökség „sedes reginalis”²¹⁶ volt és hogy ezt úgy a királyi család tagjai, mint a tekintélyesebb nemzettségek is folyvást és fényesen adományozták légyen.

Városunkon keresztül már az Árpádok korszakában országút (via regia) vezetett keresztül és vidékén ezen úthálózat több felé is vett irányt.

Ezen kiváló előnyök miatt Veszprémben királyi lak is volt, sőt oklevelek igazolták, miszerint a vidék nemzettségei a városunkban jelentékeny birtokokat szereztek. Így p. o. Rátót és Vérbulcs[u]²¹⁷ nemzettségek. Ezek szerint minden bizonnyal a város kiterjedése, a lakosoknak az ipar különféle ágaiban való ügyessége és a város kiváltságolt állapota is szolgáltak továbbra is székhelye maradjon.

A veszprémi várnak kiváló fontossága és így a biztonsági szempontok miatt is már a XIII. században második apácakolostor alapítatik, a várban minden szentek tiszteletére prépostság és keresztelő János nevére templom és ugyan a városnak a Komakút környékén lévő egyik dombján, hihetőleg a Kálvária hegyen Miklós hitvalló tiszteletére kápolna épülnek és alapítatnak.

A vármegye főispánjai az első századokban egyes nemzettségek kiváló tagjai voltak. A politikai viszonyok úgy alakultak, hogy már 1313-ban Róbert Károly királyunk a vármegye főispánságát veszprémi püspököknek adományozta. Ezen időktől fogva rendszerint a veszprémi püspökök a vármegye főispánjai is.

Nagyon természetes volt tehát, hogy a püspökség székhelye a vármegyének is a székhelye legyen. Az is volt és bár a XVI. század forrongásai és Veszprémnek erősség minőségben való szereplése hosszú időn át lehetlenné tették is, hogy a kormányzat Veszprémben legyen; a legelső kedvező alkalom adtával Veszprém város székhely jellegét visszanyerte. Egyik döntő körülmény volt az, hogy a veszprémi káptalan hiteles hely volt és így levéltárának kiváló fontosságára való tekintetből kell, hogy a nemes vármegye is ugyanott székeljen.

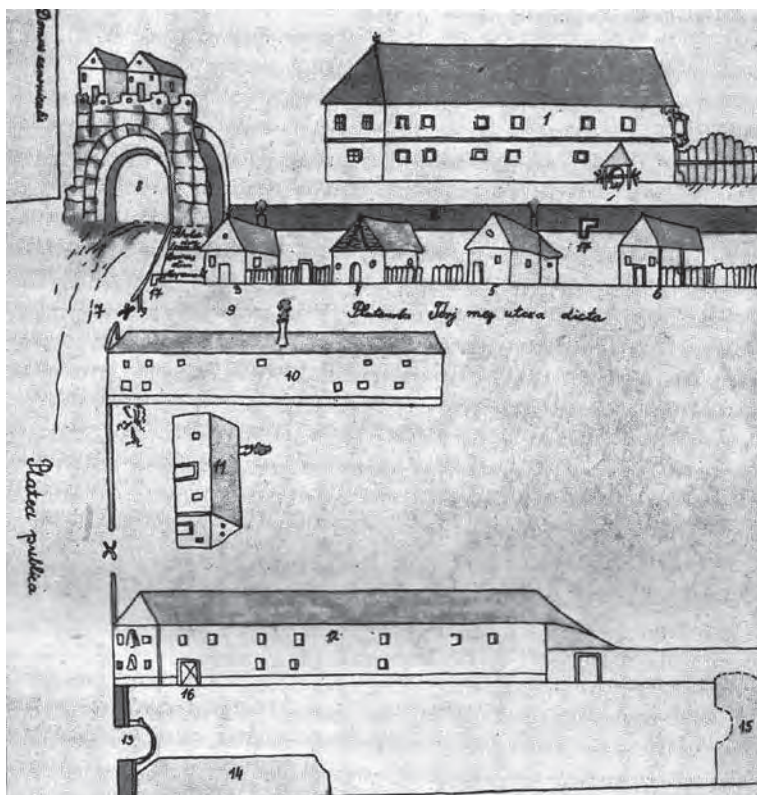
Az alábbi ismertető állapotokból azt lehet ugyan következtetni, hogy Pápa város székhely kérdése miatt harcot vívott velünk, de tény az is, hogy a küzdelem megvívása és így a csata után Pápa jó testvér maradt

s kicsinyes érdekek miatt a békés viszonyt többé nem zavarta meg nagyon helyesen.

Azon kérdés fölött, hogy a régibb időben Veszprémben és általában véve a vármegyének székháza volt-e? Érdekes értekezést lehetne tartani, de a mai ünnepély alkalmára ezen értekezést nem szemeltem ki. Most, ezen alkalmi beszédem keretében, a veszprémi régi vármegyházáról fogok megemlékezni.

A veszprémi régi székház

Tekintsünk szét a veszprémi várban, tegyük sétát a sok változáson átment várbeli épületek között. Minden nyomon észrevehetjük, hogy az időbeni építkezések sajátos viszonyok kényszer nyomása alatt történtek.

*A Vár utca helyszínrajza egy 1759. évi tanúvallomás alapján.
Forrás: Korompay 1956, 42. oldal*

A vár egyik ékessége a Szentháromság szobra minden bizonnyal megérdemelte volna, hogy a vár egyedüli utcája egész szélességben vezessen hozzá és így már a várba lépés pillanatában feltűnjék. Ez meg is történhetett volna, mert a püspöki lak melléképületei, a kegyesrendiek temploma, székháza és a megyei szemvevő lak mellett lévő házak mind később épültek. Ezen téves építkezésre pedig éppen azon hatalmas egyén: Padányi Biró Márton veszprémi püspök és főispán adatott okot, akinek idejében és kezdeményezésére a Szentháromság szobra épült. A veszprémi piaristákkal szemben a megyés püspök részéről tanúsított feltűnő zaklatás és hatalmaskodás vonták ugyanis maguk után, hogy a saját pénzükön vásárolt telekhez a rend szigorúan ragaszkodják és ezeket egész terjedelmükben beépíttesse.

A vár utcájának torkolatánál lévő két ház építése pedig az újabb időkre esik és így a fennforgó visszásságot már nem szüntethette meg.

Ezen főispánok idejére esik a vármegye régi székházának építése. Ezen épületnek ezen szűk helyre építése sem volt helyes. Ott is különösen a kényszerítő tényezők szerepeltek. A reformátusoktól elfoglalt templom, paplak és iskola telkeit azonban legcélszerűbb volt a vármegyeház építésére felhasználni. Ennyit e helyen a várbeli újabb építkezések feltűnőbb hiányosságairól.

A veszprémi vár a régibb időben is csaknem kizárólag egyházi épületekkel volt beépítve. Itt volt a püspökség rezidenciája, mely „sedes reginalis” volt, itt épült a hírneves veszprémi bazilika, itt voltak közelében a kanonokok házai, a veszprémi egyetem, a Mindenszentek tiszteletére épült prépostsági templom, valamint a Keresztelő Szent János tiszteletére épült templom is. Ne felejtjük el, hogy a vár is a püspök és káptalan fenntartósága alá tartozott.

A mint már érintettem, vármegyénk főispánjai hosszú időn át a veszprémi megyés püspökök voltak, és ezen körülmények bennünket méltán azon föltevésre jogosíthatna, hogy a vármegye tanácskozásai a püspök veszprémi palotájában tartattak meg. Erről eddig azonban okleveles nyomok nincsenek, de jegyzőkönyveink és egyéb hiteles adatok azt igazolják, hogy a vármegye rendes gyűléseit több helyen és így váltakozva tartatott. Legtöbb okmányunk a XVI. századot megelőzőleg Somlóvásárhelyről emlékezik, sőt a vármegye a XVI. század folyamán Városlődön is gyűlésezett.

Oklevélből tudjuk, hogy midőn II. Ferdinánd király 1636. évi március hó 19-én Bécsben kelt adománylevelével hú szolgálatok jutalmazásául

*A vár részlete, rajta a régi vármegye házával.
Forrás: Vasárnapi Újság, 1887. 9. 11., 615. oldal}*

Bohács, Gyöngör, Bugách és Ángyán elhagyott pusztákat Szili Györgynek és fiainak, továbbá Kenessey Istvánnak és fiainak adományozta, s ezen birtokokba az illetők a veszprémi várban beiktatva lettek, ezen beiktatás „in aedibus publicis” vagyis a középületben történt.

A megyében eredeti jegyzőkönyvekre hivatkozhatunk, az 1639–1702 években vármegyénk mintegy 156 gyűlést Pápa városában és pedig részint magán lakásokban, részint bérházban tartott.

Vármegyénk az 1713. évben mindkét gyűlést (augusztus 21. és november 8.) Veszprémben „in praesidio” [erősségben, várban] tartotta, s ezen időtől fogva az 1729. évig felváltva majd Veszprémben, majd pedig Pápán gyűlésezett. Ezen idő alatt a legtöbb esetben azonban Pápa volt a székhely.

Az 1729. évben november hó 15-én ünnepélyesebb kisgyűlés Vásárhelyen volt. Az 1730. évtől kezdve Veszprémben igen kevés gyűlés tartott és a vármegyei kormányzat súlypontja ezen időtől fogva inkább Pápán volt.

Az első nevezetesebb gyűlés 1745. május hó 13-án Veszprémben alkalmából tartott, amidőn Bíró Márton megyés püspököt főispáni székbe nagy pompával és nagy költséggel beiktatták.

Ezen időtől fogva ismét Veszprémnek jutott vezérszerep. A törvényszéki ülések Perczel Imre veszprémi házában²¹⁸ tartattak, sőt 1751-ben a közgyűlés, a Perczel-féle ház után, a törvényszéki ülésekre való tekintetből, 30 forint évi bért állapított meg. Megtörtént azonban, de csak ritkán, hogy kisebb helyeken is gyűléseztek. Így 1747. szeptember 26-án Nagyalásnyban és az 1749. s 1750. évek folyamán két alkalommal Devecserben.

Mindezen gyűlések azonban – mint már említettem – nem a vármegye tulajdon épületében tartattak.

Őseink a székház hiányát nagyon érezték, azért történt, hogy már 1716-ban a ház építését s e célra a Vizkeleti-féle ház²¹⁹ megvételét határozták el. Ezen határozatnak azonban eredménye nem lett, mert 1722-ben a vármegye már Pápán akart építeni és ezen okból ugyan ott a Szeremley-féle házat rendelte megszereztetni. Ezen habozás azon versenyyel indokolható, a melyet e két nagyobb városunk az elsőség kérdésében egymással szemben kifejtett.

A kicsinyes és nem szenvedélyes versengés közben megalkottatott az 1723. 73. t.cikk, a mely kimondotta, hogy mindegyik vármegye biztos helyen és a lakosság nagyobb kényelmére lehetőleg a központban megyeházat építeni köteles.²²⁰ A vármegye közügyei iránt is melegen érdeklődő püspök és főispán Bíró Márton az országos törvényre támaszkodván a vármegyeház építésének ügyét hatalmas kezébe vette; lett is eredménye.

Tapintattal tárgyalta ezen kérdést, s az 1753. október hó 24-én Veszprémben tartott közgyűlés kimondotta, hogy Veszprémben és Pápán fog vármegyeházat építeni. Az építkezés azonban elsősorban Veszprémben volt teljesítendő és ennek befejeztével Pápán. Ugyanezen közgyűlés már az alispánt Kis Sándort²²¹ megbízta, hogy az építkezéshez fa adományozására a gr. Zichyeket, a csesznecki uradalmat, a zirci conventet és a szentgáliakat kérje meg. Ezen határozatot a helytartó tanács azonban nem hagyta helyben; elégnek tartotta, hogy csak Veszprémben építtessék.

Így történt azután, hogy veszprémi székházunk a megyés püspöktől adományozott és más részben pénzen vásárolt telken épülni kezdett, s mint a rajta olvasható kronostikum tanúsítja, („HAS AEDES SVPERIS PATRIAE, SVISQVE CIVIBVS NOBILIS VNIVERSITAS VESPRI-MIENSIS ELEVAVIT”²²²) az 1762. évben fel is épült.

Ezen székházunknak azon időben való szereplése azonban nem lehetett és nem is volt nyugalmas. Igen gyakran megtörtént, hogy egyrészt katonaság foglalta el, vagy vette igénybe. Ezen sajátságos állapot fejtán meg, hogy a vármegye kormányzata a devecseri, pápai és cseszneki járásoknak Perczel János alispán²²³ közbenjöttével az 1785. évben megindított kérelmezése folytán átvitetett Pápára.

Itt a pálosoktól elvett épületek szolgáltak hivatalos helyiségekül és pedig a könyvtárból lett levéltár, az istállókból börtönök s maga a székház a hivatalos helyiségek. Történt pedig mindez az 1786-es évben. Ezen időben a veszprémi székház üresen állott s a helytartó tanács eladását is már elrendelte. Nem akadt rá vevő.

Kiadták bérbe 1787. évi Szent Mihály naptól kezdve Schwalbenmayer Ferdinánd balatonfüredi vendéglősnek 200 frt évi bérért. Volt pedig akkor ezen épületben az emeleten 9 szoba s egy konyha, földszint pedig egy szoba és egy konyha. Ezen bérleti helyiségekhez tartozott még a szemben lévő 3 kapus nagy raktár is és 25 akó borra való pince.

Megvolt a bérlőnek a püspökség, mint földes uraság részéről engedve, hogy „*Tractért, Treicbált és Peliárdot tarthasson, úgy szilvapálinkát, rusulit, sört és kávé árulhasson és nála akármely muzsikusok tiltott időn kívül muzsikát tehessenek.*” Ezen szerződést Rosos Antal főszolgabíró, mint kiküldött kötötte meg és a helytartó tanács ezt tudomásul vette.

1788. évi október hó 3-án Schwalbenmayer uram már bérelengedé-sért folyamodott. Okul adta, hogy az alispán év közben, majd a nagytermet majd a mellette lévő szobát hosszabb időre használata alól elvonta. Mindezen körülmények azt látszottak előkészíteni, hogy a veszprémi székház csakugyan eladassék. A sors véletlen csapásai az ügynek azonban más vonulatot adtak. Pápán az 1788. évben ismét nagy tűzvész pusztított. Május hó 26-án délben erős széllel tűz támadt; elégett a kolostorból átalakított vármegyeház teteje, s miután a boltozat be nem szakadt, a levéltár is megmentetett. Győrött székelő főispáni adminisztrátorunk gr. Győry Ferenc²²⁴ a tűzről a helytartó tanácshoz azonnal jelentést is tett. A helytartó tanács már június hó 3-án válaszolt és kijelenté, hogy míg

a kár mennyiségéről határozott értesítést nem nyer, érdemlegesen nem intézkedhetik.

Fölvetette azonban azon kérdést, hogy miután a rabok nagy száma miatt a vármegye ezeknek Veszprémbe leendő átszállítását kérelmezi, nem-e lenne helyes a vármegyei kezelést is Veszprémbe áttenni? Ezen kérdésre nézve a főispáni adminisztrátortól jól átgondolt tudósítást követelt. Az adminisztrátor június 8-án jelenti; beterjeszti a pápai ideiglenes megyeház tetejének kijavításáról készített tervet és költségvetést, s a helyreállítást indokoltan sürgeti.

A Veszprémbe való áthelyezkedést nem ajánlja és jelezi, hogy a Pápara való átköltözés 1786-ban a legmagasabb helyen is alapos indoklás következtében rendeltetett el. Különben is a veszprémi megyeház a hivatalok számára sem elégséges. A rabok nagy létszáma nem indok, mert ha ezek szaporodnának, Veszprémben is börtönt kellene építeni. Úgy látszik azonban, hogy már ekkor Veszprém székhely sorsa ismét el volt döntve. A Pápán gyakran történt tüzek és azon körülmény, hogy a pálosoktól elvett épületek ára fejében a vallási alap 14 068 frt 42 krt követelt, a kérdés megoldását megkönnyítették.

Ezen ügy tárgyalása 1788. június 16-án Budán történt. Úgy a hétszemélyes tábla, mint a helytartó tanács képviselve volt. Ezen tárgyalás folyamán úgy Pápa, mint Veszprém érdekei kellő figyelemben részesítettek. Hangsúlyozva lett, hogy bár Veszprém sincs vármegye központjában, de kormányzati szempontból a vármegyének mégis alkalmasabb helyén van, mint Pápa.

Ezen tárgyalás során általában véve úgy a nagyobb, mint a kevésbé fontos mozzanatokra a bizottság kimerítőleg nyilatkozott és egyhangúlag abban állapodtak meg, hogy úgy törvénykezési, mint közigazgatási szempontból az elsőség Veszprémet illeti meg.

Ezen munkálat alapján a helytartó tanács a m. kir. Kancelláriához 1788. június hó 21-ről fölterjesztést intézett, s a végleges elhatározásnak a legmagasabb helyen leendő sürgős kieszközlését melegen ajánlotta.

A mint elterjedt a hír, hogy a székhely kérdése ismét naprendre került, s a most érintett felterjesztés a m. kir. Kancelláriához elküldetett, a pápai és cseszneki járásnak nemesei többen Pápán összegyűltek és július hó 10-ről keltezve a főispánhoz kérvényt intéztek. Ebben nem hagyván figyelmen kívül semmi mozzanatot sem, a Pápán való megmaradást és meghagyatást kérelmezték. Az egész vármegye sorakozott egyik Veszprém, másik

*Kilátás a Kálvária dombról. A Tűztoronytól balra a régi vármegyeháza.
Forrás: Korompay 1956, 81. oldal*

Pápa mellett. Egyik sem kímélte a másikat, s e küzdelem és mérkőzés roppant heves volt.

Az ügy érdemleges elintézése nem is késett soká, azon évi augusztus hó 21-ről a kancellária már értesíti a helytartó tanácsot, hogy a vármegye székhelye Veszprém lett és hogy az átköltözés iránt a gyors intézkedések megteendők.

Ezen értesítés híre gyorsan terjedt el a vármegyén. A pápai, devecseri és cseszneki járások nemeseinek nevében Ő Felségéhez ismét egy terjedelmes kérvény intéztetett. A most említett kérvényt a főispáni adminisztrátor, mint Pápa városának igen tevékeny jó barátja, csakhamar beterjesztette. Azonban a helytartó tanács már október hó 14-ről leír újból, hogy ezen kérvény az áthelyezkedés végrehajtását nem gátolja és az átköltözködés minden késedelmezés nélkül történjen meg.

Ugyanezen kelettel a helytartó tanács a Kancelláriához is nagyon körülmenyes előterjesztést intéz. Ezen előterjesztés a kérvény minden pontját tüzetesen megcáfolta, s a kérelmezés alaptalanságát bebizonyította. Meg is lett az eredménye.

A helytartó tanács 1788. évi november hó 14-ről értesítette gr. Győry Ferenc főispáni adminisztrátort, hogy Ő Felsége a kérvényt elutasította, s így már most az átköltözködés minden késedelem nélkül történjék meg.

Azon hírt, hogy a veszedelmesnek látszott kérvény elutasítva lön, kedves örömmel fogadta Veszprém és vidéke. Sürgette természetesen a végeleges átköltözködést.

Az alispán Somogyi János a hivatalos sürgetésekkel szemben azzal mentegette magát, hogy tél van s gondoskodott, hogy a törvényszéki bírák is ilyen felfogásokkal foglaljanak állást.

Annyira mégis ment a dolog, hogy 1788. november 4-én Rába Boldizsár szolgabíró²²⁵ és Kováts Ferenc mérnök²²⁶ a veszprémi székházat tüzetes vizsgálat alá vették és a szükséges javításokra nézve indokolt javaslatot készítettek.

Ezen zavaros állapotokat fölhasználta a vármegyeház bérlője Schwabelmayer Ferdinánd és kérelmének helyt adott a vármegye: a bérből 100 forintot leengedett és ezen leengedést 1789. évi február hó 24-ről a helytartó tanács is jóváhagyta.

Az átköltözködés ténye e közben a befejezéshez mindinkább közeledett. Először a törvénykezés jött át, majd egy hónappal később a közigazgatási kormányzat is. Az átköltözködésre külön engedélyezett határidő: 1789. évi április 24. napja, azonban még sem tartatott meg, mert a helytartó tanács a teljes átköltözködés és átszállítás megtörtént csak július hó folyamán közölte. Ennyi kellemetlen versengéssel és belső ízetlenséggel járt Veszprém székház visszanyerése.

Megtörtént, az annyira kívánatos nyugalom visszatért. A vármegye közügyei ismét rendes kerékvágásba jutottak.

Nem soká tartott azonban ezen állapot sem. A veszprémi székház a hivatalos helyiségek berendezésére kevés volt. Már 1828-ban az újonnan építendő székház iránt folynak tárgyalások. 1838-ban az ezen ügyben kiküldött bizottság munkálatát beadja és a vármegye 1839-ben kimondja, hogy miután az új vármegyeház legcélszerűbben a Kapuváry-féle ház²²⁷ helyén lenne építendő, az ennek szomszédságában lévő Pongrácz²²⁸ és Jungbauer-féle házak árát is meg kellene tudni.

Ezen tervtől is elálltak, mert már 1840-ben az új háznak a meglévő székház helyén lévő felépítése határozottat el: oly módon mégis, hogy a fogház a Szedreskerti telken külön építtessék föl.

Ennyi változatos határozat után az új megyeház megépült volt, a hol most a törvényszék és börtönök vannak.

Ezen történelmi adatok alkalomszerű tallózásával iparkodtam néhány mozzanatot vármegyénk szép múltjáról megvilágítani. Azon meggyőződésben vagyok, hogy nemes Veszprém vármegye minden időben nehéz körülmények között is meghozta értékes áldozatát akkor, a mikor ezt a haza érdeke kívánta és követelte.

A régi vármegyeháza a Vár utcában

Az emberi szenvedélyek sokszor féket vesztett hullámzásai közben megtalálta azon mentő csolnakot, a mellyel saját tekintélyének gonddal megőrzött kikötőjébe a vármegye közönségét bevezethette. Nem volt alkalom soha, hogy száraz takarékoskodás miatt a hazafias lelkesedés hangja néha lelohadt volna.

Az aggódó hazafi indokolt fölszólalásai nem maradtak visszhang nélkül; fölemelte e nemes vármegye tiltakozó szavát mindannyiszor, a mennyiszer hazánk és nemzetünk alkotmányos érdekei megkívánták.

A hazafias kötelesség fáradozásai vármegyénket soha nem merítették ki. Nem is meríthették ki, mert szívéből fakadtak; szíves fáradozásuk voltak. Rég időtől fogva viszi szerepét, s ha nyomról nyomra kísérjük belélet érintő intézkedéseit, tapasztaljuk, hogy vármegyénk úgy a népnevelés, mint az árvák érdekeit komolyan szívében viselte. Külön deputációja volt az ügynevezett inphanális deputáció,²²⁹ mely az árvaügyeket teljes odaadással intézte. Erkölcsi tekintélye s a közgyűlésein és társadalmi életében nyilatkozó közhangulat fejlesztették a tanügy iránt való érdeklődését és az ösztöndíjak létrehozatalát.

Ki ne tudná, hogy 1807-ben Pápán tartott közönséges gyűlésünkből barátságos átiratot intéztünk a testvér törvényhatóságokhoz a magyar

nyelvnek a polgári dolgokra való alkalmaztatása iránt. Ezen átirat a hazafias megyegyűlés oly forró melegével készült, amelyre most is büszkék lehetünk.²³⁰

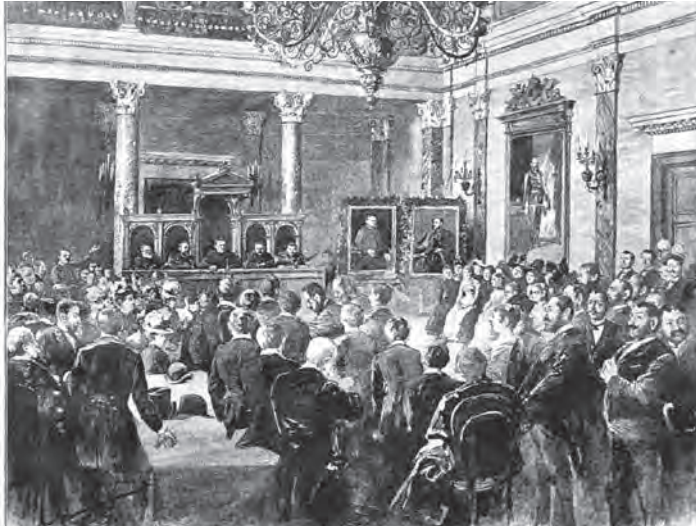
Közgyűlési határozat alapján történik, hogy a kihirdetések után fizetni szokott aranyok a magyar nyelv terjesztésében magukat kitüntetett néptanítók jutalmazására fordíttassanak.

Az adófizetésnek pengő pénzre történt átvitele ellen az 1822 és 1823. évek folyamán vármegyénk kiváló jelentőségű határozatokat hozott.

A kultur-törekvéseket is mélyen ápolta vármegyénk közönsége és megragadott minden alkalmat, hogy ennek életgyökerei arra fogékony talajba kerüljenek szét. A testvér jobbot, a segítő kezet mindig készséggel nyújtotta az elemi csapásokkal sújtottak felé. Példát, példákat szolgáltatunk erre a legközelebbi múlt időben vármegyénk területéről befolyt könyöradományok. Mindezen tények olyanok, a melyek kedves hagyományul szállnak át a jövő nemzedékére is.

Nemes Veszprém vármegye minden intézkedésében, minden izében magyar volt mindig és nincs okunk azt hinni, hogy a múlt idők fényes vezércsillagai a jövő nemzedék előtt valaha elhomályosuljanak.

Ilyen szép múlt kedves emlékei fűződnek azon komor épülethez, a melytől a mai nappal meg fogunk válni. De midőn a régi székházat

Deák Ferenc és Széchenyi István festményének ünnepélyes elhelyezése a nagyteremben

elhagyjuk és a nagy áldozattal fölépített új épületbe beköltözködünk, olyan lelki nyugalommal tehetjük ezt, a minőt a kötelességét pontosan teljesítő ember sikeres működése végén érezhet. A megyei önkormányzat ezredéves múltjába vetett bizalom képes csak ily nagymérvű áldozathozatalra.

Vármegyénk közönsége érezte és tapasztalta, hogy régi székháza a mostani közigazgatás teendőinek intézésére nem elég, számot vetett a körülményekkel, megbírálta azon tényezőket a melyek e kérdés elintézéséhez közreműködhettek. Óhajtott a régi helyen megmaradni, nem volt lehetséges – határozott és épített.

Épített gyorsan és jól

Eljutottam tehát alkalmi beszédem végéhez és e helyen ki kell fejeznem, hogy e nemes vármegye őseihez méltón viselte magát, a megyei önkormányzatba vetett alapos bizalommal fogott munkájához és fejezte be azt.

A történelmi fejlődés alapján keletkezett meggyőződés és a területi viszonyok által jelzett irány vezették őt. A történelem az élet mestere, és az igazság e fontos elhatározás és tény fölött annak idejében meg fogja alkotni a maga ítéletét. Az ítélet e nemes vármegyére nézve nem lehet kedvezőtlen.

Adja a mindeneket bölcsen intéző hatalmas Isten, hogy ezen új székház legyen mindig és folyvást a nehéz viharokat átél és megnyirbált magyar alkotmány egyik rendíthetetlen védbástyája, a melyben a hazai tudomány, kultúra, ipar- és kereskedelem gondos ápolására s fejlesztésére irányzott intézkedések soha meg ne szűnjenek, – szóval e monumentális jellegű székházunkban.

Éljen nemes Veszprém vármegye!

A Vármegyeháza építését megörökítő emléktábla

Gyulaffy László életrajzához

Hazai családtanunk, mint politikai történetírásunknak egyik érdekes és nevezetes segédtudománya méltán megérdemli a történetbúvárok kiváló figyelmét, s itt az ideje tehát a körébe tartozó életrajzok megírásához a szükséges részletező adatok minél nagyobb számban közöltessenek, mert csak így módon eszközölhető politikai történelmünk hézagainak kipótlása, hibáinak kijavítása.

A történetíró által úgy tekintendő minden egyes életrajz, illetőleg ennek személye, mint peres ügy tisztába hozatalánál a tanúk, kiknek vallomásai folytán a bíró ítélő tehetsége s tudománya a kétséget oszlatni, az igazságot kimondani képes. Ily szempontból indulva ki, örömmel ragadom meg mindazon alkalmat, ahol adatközléssel a hazai családtannak, s így közvetve politikai történettudományunknak is némi szolgálatot tehetek.

Jelen közleményem személye a XVI. század folytán jelentékeny szerepet játszott Gyulaffy László.²³¹ A Báthory Zsigmond ellen szőtt összeesküvés történelme Ulászlónak nevezi őt.

Veszprém vára 1539-ben

Gyulaffy László életrajzának megírása inkább erdélyhoni történetbúváraink illetékességéhez tartozván, ez alkalommal csupán életfolyama néhány kevéssé ismert, vagy teljesen ismeretlen körülményeit kívánom köztudomásra hozni.

László, mint Lehóczky írja,²³² I. Ferdinánd király vezére (dux) volt, annyi bizonyos, hogy 1556-ik évben Ferdinánd király őt és testvéreit: Jánost, Mihályt, úgy örökösait Bebek Ferenc hűtlensége folytán a koronára szállt két gömörmegeyi faluval adományozza meg.²³³

Már 1561-ben a tihanyi várnak kapitánya volt, mely tisztsége ideje alatt azonban hatalmaskodásai [itt: erőszakoskodása, önkényeskedése] folytán a környéken mint igen félelmes alak tűnik fel, többször van említés téve Gyulaffy haramiáiról.²³⁴

1561. július 8-ik napján Batthyány Ferenc a török hatalma alatt lévő nagyobb, részben elpusztult és eddig világiak által kezelt felsőörsi prépostságot kegyúri jogánál fogva ifj Csányi Bernátnak adományozta, megengedvén, hogy ez tanulmányait folytathassa és ennek folytán az egyháznak, sújtott hazájának szolgáljon [*sua studia continuare possit, ac tandem finitis illis, ecclesiis dei, afflictataeque patriae servire et prodesse debat – tanulmányait folytathatja, s ha végül befejezte azokat, köteles Isten egyházainak, és „romlásba döntött” hazáinknak szolgálni, s javára lenni*].²³⁵ Ezen adományozás élvezetében ez idő szerint Csányi azonban nem részesülhetett, mert bár Miksa ezen kegyúri intézkedést megerősíté is, rátóti Gyulaffy László e prépostságot, ennek jövedelmeit saját javára fordítva bírta és használta úgy, hogy Ferdinánd Pozsonyból 1563-ik év október 20-án Gyulaffyhoz parancsot küld, s az érdekelt prépostságnak Csányi részére leendő átadását szigorúan meghagyja. Eredménye csak az lett, hogy Csányi, Gyulaffy tihanyi kapitánnyal egyezsége lép, mit azonban László ismét nem tartván meg 1564-ik évben Csányi²³⁶ – kit ekkor már Oláh Miklós esztergomi érsek mellett találunk – kénytelen volt újból a királyhoz folyamodni, ki érdemben augusztus 19-ről Bécsben kelt levelével Gyulaffyt kibocsátásra sürgetőleg felhívja és utasítja is. Siker e parancsot sem követé, sőt egész váratlanul – mint Gyulaffynak 1566 húshagyó kedden Pozsonyban kelt magyar levele igazolja – László, Batthyány Ferencsel úgy egyezett ki, hogy őt év tartamára felsőörsi prépostság minden jövedelmének 1/3 része az övé, 2/3 része pedig Batthyányé legyen.

A felsőörsi prépostság körüli ezen eljárásában bizonyos családi jog fenntartása némileg még igazolja őt, de a győri káptalan Tóti birtokát illetőleg már nem alkalmazható. Ugyanis, ha bár felső Tóti (Káptalan vagy

várfelől való Tóti) birtokot 1552-ik évben említett László kormányzása alá oly feltét mellett veszi át, hogy az évi jövedelmet rendesen a győri káptalan részére kiszolgáltatja,²³⁷ mégis e minőségében – adatok igazolása szerint – lelkiismeretlenül járván el, a győri káptalan e hatalmaskodások ellen biztos óvszert ez idő szerint csak úgy szerezhetett, ha e birtokát fegyverfogható egyéneknek adta ki haszonbérbe, így bírták p.o. pápai főkapitány, veszprémi lovas hadnagy, sárvári zsoldos.²³⁸

Hatalmaskodásai miatt 1563-ik szeptember első napján a veszprémi káptalan is a magyar kamaránál panaszt emel ellene. A panasz fő okai ezek voltak:

a) szüret alkalmával a rendes tizeden kívül minden falura tetszése szerinti mennyiségben üres hordókat küld, miket a jobbágyok ingyen megtölteni tartoznak;

b) minden falu (a veszprémi káptalannak Tihanyhoz foglalt birtokai értendő) a szokás ellenére egy hizott disznót tartozik számára kiszolgáltatni;

c) míg a szomszéd vidéken a válogatott jó bor akója 4 forinton kél és méretik, ő a seprős bort itczénként „*cum maxima miserorum depanperatione*” [a nyomorultak igen nagymértékű elszegényítésével] 4 krajcáron adja és méreti.²³⁹

Az egyházi birtokon kívül nem kímélte az egyeseket sem, így p.o. 1565-ben mint csobánci kapitány Filep Annának Zsigmondits Péternének kövágóörsi, felsőörsi és vámosi birtokait foglalta el hatalmasul.²⁴⁰

Az udvar kegyében ezen tettei folytán is megmaradt, mert azon kívül, hogy már 1563-ik évben arany sarkantyús vitézzé üttetett fel, 1566. év folyamán a nem kevés jelentőséggel bíró veszprémi vár megerősítéséhez szükséges bombardák és felszerelés elszállításával Miksa király szeptember 8-án²⁴¹ a győri táborból kelt levelével őt bízta meg.²⁴² Csakhamar pedig azután, szeptember 19-én ugyaninnen veszprémi kapitánnyá nevezi ki.²⁴³ E rangjával azonban Gyulaffy még jobban visszaélt, úgy annyira, hogy ellene is „*magure crebreque afferuntur (huc) querimoniae.*”²⁴⁴ [egyre sürűbben támadnak ellene panaszok]. Különösen jellemzi azonban eljárását azon körülmény, hogy „*majoren situn hospitibus in picial de Vesprimis dimendo quod nos tabta contentione et labore, dei beneficio conservarinus.*”²⁴⁵ [egy nagyobb telket jövevények számára a veszprémiektől jogi eljárással kimérve (átad), amit oly nagy erőfeszítéssel és fáradozással Isten kegyelméből megőriztünk].

„Emléklapok Veszprém város közig.[azgatási] életéhez” – Előszó és tartalomjegyzék ²⁴⁶

Azon időben, a mikor ezen jelentést terveztem és szövegeztem, nem gondoltam arra, hogy ezen jelentésem a nagy közönség kezeihez jusson.

Megbízható számadásos könyvet akartam készíteni a város állapotáról, a város vagyonáról, alapítványairól és ezek kezeléséről. Nyilvántartási lajstromot szándékoztam a városi képviselőtestület kezeihez juttatni.

Nem így történt.

Az 1875. évi jelentés most és csonkán a nagyközönség elé kerül.²⁴⁷ Ez az oka, hogy ezen munkámhoz előszót kellett írnom.

Az ügy rövid története a következő.

A rendezett tanácsú várossá alakulás első évének, az 1875-ik évnek emlékére évi jelentést készítettem, s ezt a városi tanács részéről és ennek megbízásából a városi képviselőtestület elé terjesztettem. Az előterjesztés közben egyik városi képviselő²⁴⁸ azt indítványozta, hogy miután ezen jelentés érdekesnek ígérkezik és mert ennek ismerése köztekintetből is kívánatos: a jelentés nyomtassék ki. Ezen indítványt a közgyűlés egyhangúlag elfogadta, s a jelentést a város költségén kinyomtatni rendelte.

Ezen határozat már kötelességemmé tette, hogy jelentésemet, mely nem sajtó alá volt rendezve, átdolgozzam és okmánytárral is kiegészítsem. Így történt, hogy a jelentés nyomtatásához az 1876. év végén foghattam, és mert hivatalos teendőim is elfoglaltak, az átdolgozás és nyomtatás lassan haladt.

A városi képviselőtestület több tagja a nyomtatás közben és mert a mű terjedelmes voltáról értesült, a nyomtatási költségek ellen finánciális szempontból²⁴⁹ kifogásokat tett. Eredménye az lett, hogy a nyomtatás fenakadt, sőt miután az 1878. év elején megyei főjegyzővé választattam, a jelentés további átdolgozását sem folytattam, nem folytathattam. A városi képviselőtestület több alkalommal megkísérelte velem a tárgyalást, hogy e jelentés befejeztessék és kinyomattassék; hivatalos állásom és elfoglaltatásom nem engedték meg. A munka csonka maradt. Magamra vállaltam azonban ennek értékesítését, eladását és így forgalomba hozatalát. Ennyit igazolásul.

Most azonban engedje meg a T. olvasó közönség, hogy a második lapon jelzett beosztás fonalán a jelentés hiányzó részéről legalább főbb vonásaiban mégis megemlékezzem.

Az utcák ismertetése után piactéreinkről, a régibb okmányokban: Weszprémwyze, majd Séd nevezet alatt ismeretes folyónkról, az ennek rendezésére, szabályozására irányzott megyei intézkedésekről, a hidakról és csatornákról emlékeztem volna meg. Majd az állam és országútvonalak s a közlekedési utakra tértem volna át. Mozaikszerű, de érdekes adataim alapján iparkodtam volna városunk közlekedési viszonyait a legrégebbi időkre visszamenve feltárni.

A második fejezet befejezésül mezei rendőrségünk, egészségügyi-, piac és tűzrendőrségünk múltját és jelenét, sajátosságos és érdekes jelenségeivel s mozzanataival ismertettem volna meg.

A harmadik fejezetben a város tulajdonát képező ingóságokat, ingatlanokat, ezek kezelését és jövedelmeit soroltam volna föl. Megengedhető részletezéssel ismertettem volna ugyanis a város régi házat,²⁵⁰ a mostani város házat²⁵¹ és az új városházat.²⁵² Hiteles adatok alapján előadtam volna a város erdejének, legelőjének, rétyének, szántó földjeinek, gazdasági háza-
inak, malmainak, téglaházának és kőbányáinak múltját. Megemlékeztem volna a volt földesurak részéről több ízben lefolytatott perekről és ezek eredményéről.²⁵³ A városi legelők és legeltetés ügye is érdekes részletet képezett volna; a város részéről még nem rég vezetett gazdálkodás körülményes ismertetése pedig jelentésem ezen fejezetét igen tanulságosan egészítette volna ki. E helyre illesztettem volna be a bormérési jog tüzetes ismertetését is.

A birtoklási viszonyok leírása közben a városi nemesség határozott magatartására nézve érdekes adatokkal szolgáltam volna.

A városi ingóságok: a tanács-asztal, levéltári szekrény, a fészület, a székek s.a.t. régibb története és az újabb fölszerelvények ismertetése sem lett volna unalmas. Szándékoztam az irodaszerek régibb időben való beszerzéséről is körülményesen megemlékezni és így a költségvetés újabb és legújabb tételei, s a régibb idők ezen címen való kiadásai között indokolt párhuzamot vonni.

A negyedik fejezet a város által fenntartott jótékony intézetek s a város kezelése alatt lévő alapítványok ismertetését tartalmazta volna. Első sorban városi kórházunk történetét írtam volna le; megemlékezővén a nagylelkű alapítókról, de nem feledkezővén meg a városi polgárság sokáig nem

lankadt azon buzgalmáról sem, mely ezen idős intézmény fokozatos erősödését vonta maga után. Ez után a városi Lázár-ház körülményes ismeretése következett volna.

A hűséges cselédek jutalmazására a szigorú aszkéta Laszkallner Antal veszprémi örkanonok által a régibb időben és újabban néhai özv. Tallián Pálné született Szentgyörgyi Horváth Magdolna úrnő által tett alapítványokat is ezen fejezetben ismertetem volna.

Itt emlékeztem volna meg m. Kopácsy József úrnak azon nemes alapítványáról is, a mely a kezdő vagy már működő, de szegény iparosok segélyezését célozta.

Majd a szegény-, szépészeti-, kisdedóvóda és egyéb kisebb alapok nyilvántartásszerű ismertetésével foglalkoztam volna.

Az ötödik fejezet egyik legérdekesebb részlet lett volna. Ismertetem volna ugyanis nem csupán a városban létező iskolákat, tanintézeteket és egyéb jótékony egyleteket, de ezek kapcsán városunk társadalmi életének a múlt, újabb és legújabb időkből való mozzanatait is.

A hatodik fejezetben városunk nevének eredetéről s a város történetéről értekeztem volna. Kiváló gonddal és hiteles adatok alapján a püspökség, káptalan, kolostorok és templomok érdekes történetét is megírtam volna. Záradékul csoportosítottam volna a város közállapotait tárgyzó statisztikai adatokat is.

Reményelem azonban, hogy más munkámban mindezen szándékomat még teljesíthetem.

Írtam Almádiban, 1886. évi július hó 20-án

Véghely Dezső

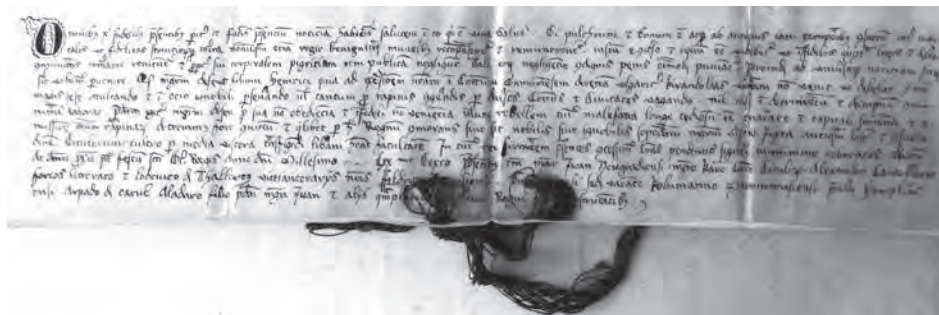
Tréfás hamisítványok Véghely Dezsőhöz

Oklevél I.

A jelen és a jövő keresztényeinek, akikhez e levél elérkezik, üdvözlét abban, aki az igazi üdvösség. Ha szép és jó és halandók között régtől bevett szokás, hogy a szolgálati hűség és érdem néha még a királyi kegy jeleivel is jutalmaztatik, viszont jogosnak és méltányosnak látszik, hogy a hűtleneket, akik a köz törvényei és határesei ellen meggondolatlanul szembeszállnak és testi lustaság miatt a közügyet elhanyagolják, hogy hanyagságuk méltó büntetésben részesüljön.

Ezért jelen sorainkkal közhírré tesszük, hogy [Véghely] Imre fia Dezső mestert, mivel Gömör megyei vándorgyűlésünkre, amit közönségesen kirándulásnak nevezünk, nem jött el, amint kellett volna, sőt magát elrejtve és nemtelen nyugalomba vonulva, vagy rablás céljából különböző megyékben és városokban kóborolva, semmi máson, csak a köz kárán és veszedelmén dolgozik, említett Dezső mestert engedetlensége és hűtlen távolmaradása miatt, mint rebellist, akinek gonosztetteit hosszú volna elbeszélni, fő és összes rablott holmijainak elvesztésére ítéltük és bárki az ország lakosai közül, legyen az nemes, vagy nem nemes a székelyek régi törvénye és szokása szerint nevezett Dezső mester gyomrát felvághatja; mely dolog bizonyosságára függő pecséttel ellátott jelen levelünkkel adjuk.

Kelt Szent István király ünnepe utáni vasárnap, az Úrnak 1(8)76. évében, nógrádi Iván mester [Paur Iván²⁵⁴], Károly mester [Szabó Károly²⁵⁵] székely ispán, Sándor kancellár [Szilágyi Sándor²⁵⁶], Farkas deák [Deák

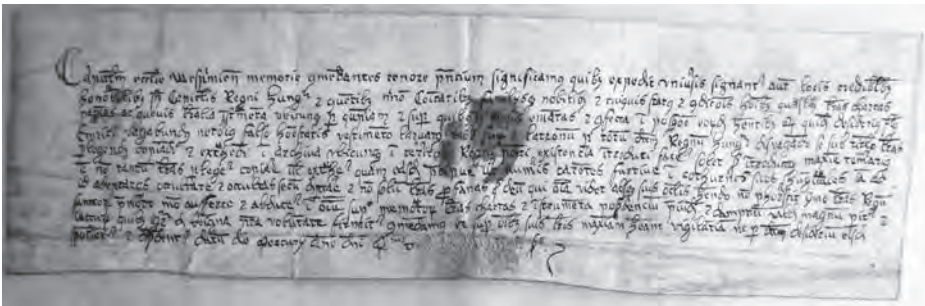
Farkas²⁵⁷] és Thallóczy Lajos²⁵⁸ vicekancelláraink, Frigyes [Pesty Frigyes²⁵⁹] temesi, soproni ispánság üresedésben, Kálmán máramarosi [Thaly Kálmán²⁶⁰], Gyula [Pauler Gyula²⁶¹] zempléni, Árpád károlyi [Horvát Árpád²⁶²] ispánoknak, Aladár az említett Iván mester fiának és másoknak az ország levéltárait vizsgálóknak jelenlétében.

Oklevél II.

Mi, Veszprémi Káptalan, jelen levelünkkel adjuk tudtára mindazoknak, akiket illet és főleg hiteles helyeknek, és pedig a magyarországi hitelendő káptalanoknak és konventeknek, nemkülönben megyéknek, és nemes famíliáknak, és bármilyen rendű és állapotú embereknek, akiknek birtokában hártylevelek, iratok, bármiféle ügyről kiadottak vannak, hogy bizonyos Imre fia Dezső kóborló, a becsületesség hamis álarcába öltözvén, tolvajok és latrok módjára az egész Magyarországot bekóborolva és magát oklevélolvasás, kivonatolás címén az említett ország kerületein lévő levéltárakba be szokta magát csempészni, de bejutva legnagyobb vakmerőséggel nem csak a leveleket olvasni, másolni és kivonatolni szokta, hanem azokat főleg a nem leltározottakat tolvaj módjára az erre a célra alkalmassá tett magyar csizmába rejteni és az elrejtetteket magával vinni és nem csak profán iratokat, hanem az Istentől nem félve, még a Szent Királyoknak leveleit is az előbbi módon magával vinni és eltulajdonítja a fennemlített oklevél és iratok tulajdonosainak kárára és nagy veszteségére.

Miért is nekik jóakarattal ajánljuk, hogy összes irataikra vigyázzanak, nehogy a nevezett Dezső által megfosztassanak és megszákmányoltassanak.

Kelt szerdai napon, az Úrnak 1(..)2 évében

Véghely Dezső emlékezete

Nekrológ

Véghely Dezső (1840. meghalt: 1897. április 22-én.)
elhunyta alkalmából²⁶³

Tegyünk koszorút a korán elhunyt férfiú koporsójára, ki ezelőtt harmincegy esztendővel társulatunk bölcsőjénél állott, egy sorban, együtt lelkesedve és munkálkodva azokkal, kik a Magyar Történelmi Társulatot létrehozták, megalakították. Jól ismertük tagjait annak a kicsiny, de lelkes körnek, mely a hatvanas évek elején a dunántúli történetkedvelők szerény nevezete alatt a történeti anyag-gyűjtés komoly munkájához látott s néhány rövid évi működésével, barátságos összejöveteleivel oly eredményt ért el, ami az országosan szervezendő társulatot is a legszebb siker reményével biztathatá. Ennek a körnek volt talán legfiatalabb, de tudományos készültségben és buzgó ügyszeretben bizonyára nem utolsó tagja Véghely Dezső társunk, akinek néhány heti betegeskedése után halála híret vettük a távol Abbáziából, hol megrongált egészségének javulást keresve, a múlt április-hó 22-én váratlanul, java férfikorában elhunyt.

Véghely Dezső 1841-ben Veszprémben született. Gimnáziumi tanulmányait a pápai ref. Collegiumban végezte, jogot a pesti egyetemen hallgatott; amott Molnár Aladárral, Thaly Kálmánnal tanult egy időben, itt Hajnik Imre, Pauler Gyula voltak jogász-társai; szorosabb barátság fűzte az akkor theológiát hallgató Géresi Kálmánhoz, kivel együtt gyakorolta a régi oklevelek olvasását, amiben később méltán mester nevet érdemelt. A történelmi tanulmányok s különösen a levéltári kutatások iránt korán kifejlett élénk hajlama soha egész élete pályáján el nem hagyta őt; mint ügyvéd, mint Veszprém városának, majd Veszprém vármegyének főjegyzője s végül alispánja, sok hivatalos elfoglaltsága mellett is mindig örömezt áldozott időt és fáradságot, hogy a dunántúli összejöveteleken s utóbb társulatunk gyűlésein munkás részt vehessen. Midőn a Magyar Történelmi Társulat 1867-ben Horváth Mihály, Csengery Antal, gróf Mikó Imre, Toldy Ferencz, Venzel Gusztáv, Pesty Frigyes, Thaly Kálmán s mások fáradozásával megalakult, a dunántúli történetkedvelők csoportja nem

készt a maga tevékenységét a társulat munkakörének szentelni, és a társulat június 13-án tartott második közgyűlésében örömmel iktatta igazgató választmánya tagjai sorába azokat, kik a kezdet nehézségeinek leküzdésében addig is segítségére voltak működésükkel. Horváth Elek, Nagy Imre, Ráth Károly, Römer Flóris társaságában ott találjuk Véghely Dezsőt is, ki mind azóta állandóan tagja maradt ig. választmányunknak. Munkássága főleg az anyaggyűjtésre és oklevél-publicatiókra terjedt ki; e téren ritka jártasság és lelkiismeretes pontosság jellemzik közleményeit; a Hazai Okmánytár kiadásában, melyet még a dunántúli kör indított meg 1865-ben, valamint a Zichg-Codex négy első kötetének szerkesztésében kiváló részt vett Nagy Imrével együtt, kihez nemcsak rokon tudományos célok, nemcsak egyéni barátság, hanem az oklevél-publicatiókban követett közös tradíciók is csatolták. A gyűjtés valódi szenvedélye volt; a társulat vidéki kirándulásain, melyekről alig egyszer vagy kétszer maradt el, naphosszat fáradatlanul írt és másolt, hogy anyagot és adatokat gyűjtsön szülő városa és vármegyéje majdan megírandó monographiájához. Sajnálhatjuk, hogy e munkájából csupán a Veszprém városára vonatkozó résznek egy töredéke jelent meg, melyet 'Emléklapok rendezett tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből' cím alatt 1886-ban adott ki. Ezenkívül néhány értekezése és a vidéki kirándulások alkalmával átkutatott levéltárakról szóló jelentései a Győri tört. és rég. füzetekben és a Századok régebbi köteteiben láttak napvilágot. Általában keveset dolgozott fel, de gazdag gyűjteményében, mely nemcsak másolatokból és kivonatokból áll, hanem több százra menő eredeti levelet, okiratot és nagybecsű könyvtárat is foglal magában, bizonyára kincset hagyott a magyar történettudománynak, és mi reméljük, hogy e kincs nem fog elveszni reánk nézve, a mint az ő emléke soha el ne enyészzen körünkben.

Véghely Dezső emlékezete²⁶⁴

Tekintetes Közgyűlés !

Társulatunk egyik tagjának, Véghely Dezsőnek emlékezetét fogom ez évi közgyűlésünk alkalmával felújítani, életét, munkásságát méltányolni, és a Tek. Választmány parancsából és nevében teljesíteni azon erkölcsi kötelességet, mellyel az élő társaság tartozik a halott iránt. Iparkodni fogok, hogy azon, a kora ifjúságban kezdődött és éltünk fogyáig tartott barátságos viszony, melyben vele voltam, elfogulttá ne tegyen; iparkodni fogok,

hogy valódi érdemeit azoknak túlértékelése által ne kisebbitsem. Sőt, bár érzem, hogy egy ilyen órában elhangzó parentationnak alapszövege a kegyelet tartozik lenni, viszont tudom, hogy egy ilyen helyen, a Történelmi Társulat színe előtt elmondott emlékbeszéd bizonyos tekintetben mégis csak a történelem ítélőszéke eleibe állíttatás, ahol a tanuknak és vallomásoknak hiteleseknek kell lenniük. Épen ezért nem fogom elhallgatni sem igaz érdemeit, sem netaláni gyöngeségeit, melyek tudományos munkálkodásával összeköttetésben vannak. Azok közül, t. közgyűlés, a kik a Történelmi Társulat bölcsejét, mint annak alapítói, hivatalnokai és választmányi tagjai körülállották, ötvenkettő közül már csak hét van életben. Az első választmánynak harminc éven keresztül volt tagja Véghely Dezső. Sőt minthogy irodalmi munkásságának egy java része egészen ifjú korára, a 67-et megelőző időkbe esik, társulatunknak nemcsak alapítói, hanem előkészítői közé tartozik. Az utóbbi években elhallgatott, kedvét veszítette a nyilvánosságtól, de hivatala gondjai között, oklevelei és könyvei társaságában, haláláig megőrizte lelkében társulatunk iránt érzett szeretetét.

II.

Úgy egyeseknek mint a nemzeteknek pszichológiai törvényei szerint egészen természetes, hogy a nagy nemzeti catastropha után következő időszakban kiváló előszeretettel fordult a nemzeti genius a magyar történelem felé. A múltban kellett keresni és megtalálni a vigasztalást a jelenre és a reménységet a jövőre. Szalay László – a mint történelmi műve előszavában egyenesen mondja – a külföldön, bujdosás közben, azért lett történetíróvá, hogy a magyar ifjúságban a nemzeti történelem iránt való érdeklődést ébren tartsa, és ezt a jövőendő legfontosabb nemzeti kérdésének tekintette. Horváth Mihály szintén a bujdosásban írta lankadatlan szorgalommal történelmi műveit, emellett Simonyi Ernővel együtt gondosan kutatták és szedték össze a külföldi gazdag levéltáraknak a magyar történelemre vonatkozó adatait. A londoni és brüsszeli Okmánytárak már az 50-es évek végén ki voltak adva. Bizonyára ezen foglalkozás, a nemzeti múlttal való ezen társalgás megédesítette hontalanságuk kínjait. Evvel párhuzamosan bent a hazában is folyt a munkásság. Egymásután jelentek meg az ötvenes években a Hunyadiak Korának kötetei, az Újabb Nemzeti Könyvtár, a gróf Mikó Imre kiadásai; az Új Magyar Múzeum 10 évi folyama egész tárháza a kisebb történelmi cikkeknek. Az Akadémia

1860-ban megkezdte a Fejér Codex Diplomaticusa okmány-publicatióinak folytatását a Wenzel-féle Árpádkori Új Okmánytárral. Ezen központi és kisebb-nagyobb mértékben az Akadémia aegise alatt folyó nagyobb történelmi munkásságon kívül, evvel szorosabb összeköttetés nélkül, a 60-as évek legelején kezdett néhány ifjú ember a magyar történelmi tanulmányokkal foglalkozni. A „*Dunántúli történet és régészet kedvellők*” neve alatt ismerjük őket, a mely nevet, egy inkább baráti, mint tudományos körre alakulva, 1864-ben maguk adtak maguknak. Nem magas történetírói eszmények és aspiratiók lelkesítették őket, inkább bizonyos szűkebb körű localis hazaszeretet. Minthogy mind dunántúliak voltak, felosztották maguk közt a Dunántúl néhány vármegyéjét, ahol születtek, laktak, és azt tűzték életük tudományos feladatává, hogy ennek a vidéknek történetét, monographiáját megírják, történelmi és régészeti kincseit összegyűjtsék. Volt ezen megyeszeretemben az exclusivitáson kívül valami családias, vala-

mi meleg patriarchális jelleg, mely ezen emberek barátságát, levelezéseit, sőt kutatásaikat és tudományos munkálkodásukat is jellemzi. Mindenik mintegy a prima occupationának érzésével és jogcímén szerette a maga vármegyéjét: Ráth Károly Gyórt, Nagy Imre Sopront és Vast, Véghely Dezső Veszprémet. Hűségesen és folytonos levélbeli összeköttetésben szolgáltatták át egymásnak kinek-kinek az ő vármegyéjére vonatkozó adatokat és okmányokat és várták a viszonzást. Ha egészen idegen, nem dunántúli vármegyéről találtak valamit, megkeresték azt, aki annak a történetével foglalkozott. „*Valami 18 darab Bars megyére vonatkozó XIV és XV-ik századbeli okmányra találtam, – írja Véghelynek Nagy Imre – leírtam azonnal Botkának; képzelheted örömet.*”

III.

Hogy ezen dunántúli körbe Véghely Dezső egyéniségét és munkásságát jobban beleilleszthessem, életére, ifjúságára kell egy rövid kitérést tennem. 1840-ben nov. 28-ikán született Veszprémben, hol atyja több időn át Veszprém vármegye alispánja volt. A református család Szentkirályszabadjáról, Veszprém megye egyik tősgyökeres nemesi helyéről származik. Mind atyja; mind édes anyja Pázmándy Karolina által már születésénél fogva összeköttetésekbe jutott a dunántúli nemes családokkal, a mely összeköttetések sok tekintetben irányozták és megkönnyítették későbbi tudományos munkásságát is.

Veszprém városa, a legszebb fekvésű magyar városok egyike, a Balaton és a Bakony között, egy oldalról természeti szépségeivel, más részről első szent királyunk korába visszanyúló történelmi emlékeivel, romjai, vára, ősi püspöksége és káptalana, a magyar középkor kódéba burkolt egyetemének történeti nimbuszával, kitörölhetetlen benyomást gyakorolt már kora ifjúságában lelkére. Két különböző tudományág iránt ébredt benne állandó és erős vonzalom: a botanika és a palaeographia iránt. Bár a botanikát irodalmilag nem művelte, alapos elméleti és gyakorlati jártassága volt benne. Endlicher és Römer példája szerint nem tartotta a történelemmel ellentétesnek. Sőt a régi magyar botanikát némi felekezeti elfogultsággal kálvinista tudománynak tekintette, a melyet Melius és Bejthe kezdett, és Diószegi–Fazekas fejtettek ki. A növények és fák iránti szeretete sírjáig kísérte. Utolsó éveinek fő vigasztalása volt azon csinos park, melyet Veszprémben a megyeház mellett alkotott, és azon új telepítés, mellyel Almádiban a Balaton fokán levő nyári lakát sok gonddal és költséggel körülvette.

A magyar középorknak tiszteletreméltó csarnokába és annak azon ódon termébe, ahol Veszprém vármegye múltja volt, ahova mindenek fellett legjobban vágyott, érezte, hogy csak egy kulccsal lehet bejutni. Ez a kulcs a palaeographia volt. Nem is nyugodott addig, míg ezen kulcsot teljesen hatalmába nem kerítette, és ennek némileg féltékeny, de szakavatott őrizője lett.

Talán túlságosan anyai befolyás alatt, de gondos házi és iskolai nevelésben részesült. Pápán a Vályi professor házában lakott, Bocsor a magyar történelem, Tarczy a természettudományok iránt fokozta érdeklődését. Midőn pedig 1858-ban az egyetemre jött joghallgatónak, már látott és

próbálgatott olvasni okleveleket. Az egyetemen természetesen első gondoljái közé tartozott a diplomatikai előadások hallgatása. Itt ismerkedtünk meg. A Horvát Árpád előadásainak legvonzóbb része a diplomatika története volt. Még most is azt tartom, hogy a tudomány csarnokaiba lépő ifjú előtt magasztosabb és lelkesítőbb példánykép nem lehet, mint a diplomatika atyjának, Dom Mabillonnak fennkölt alakja. Mióta a mythologia szerint Zeus fejéből teljes fegyverzetben pattant ki Pallas Athéné, az összes tudományágakban nem tudok példát, hogy egy fontos tudomány oly készen, oly biztos alapokra fektetve lépjen ki egy ember fejéből. És mellette a tudomány előtt valóban szent emlékü maurinus tudósok, a Nouveau Traité szerény és alázatos szívű szerzői. Később, midőn a 70-es években a magyar tudományos világban, még a történetíróknál is egy ideig, divatba jött az okmány-hajhászat, az okmány-bogarászat némi lenézése, azt hiszem, többeket megvigasztalt Dom Mabillon.

Magában a magyar, illetőleg latin palaeographiában azonban ezen előadásokon valami nagy előmenetelt nem tettünk. Még akkor nem voltak meg Horvátnak későbbi segédkönyvei. Pergerre és néhány metszett facsimilére szorítkoztunk, a melyeket boldogult Horvát Istvánnak egyes patronusok a Tudományos Gyűjtemény mellékletül készíttettek. De találtunk módot a bővebb gyakorlatra. Az Üri-utcában a Trattner-Károlyiház belső épületének második emeletén, az Akadémia levéltárában szívesen látott el bennünket jó tanáccsal és munkával Rómer, az Akadémia akkori levéltárnoka. Egypárszor feljött Győrből Ráth Károly; kért és buzdított bennünket a magyar királyok hadjáratairól szóló művéhez az adatok gyűjtésére. Nagyon szívesen tettük és Aigner Lajossal együtt boldog jutalmunkat képezte, ha Rómerrel. Ráthtal egy-egy estét együtt tölthettünk.

Véghely már korábban összeköttetésben volt Ráthtal. 1860-ban, tehát még másodéves jogász korában, novemberben kereste fel levélben, olyanformán, mint Kölcsey Kazinczyt. Egy történeti adatot küldött neki s egyszersmind tanácsait kérte ki Veszprém megye monographiájához. Ráth azonnal és igen szíves hangon felelt. Buzdító szavakban ajánlotta neki a regesták készítését és a horvát nyelv megtanulását. *„Gyűjtse különösen az eredeti okmányokat s viselje jól gondjukat. Pénzt ne sajnáljon érettek adni, ha látja, hogy hanyag kezekben vannak az okmányok. Az adatot igen köszönöm. Kitartás, én is logikus koromban kezdtem historizálni 1846-ban.”* Valamivel későbbre, de szintén ez időre esik Nagy Imrével kötött barátsága. A baráti viszony közöttük hárman, kevés idő alatt teljesen

benső lett. 1865-ben újévkor írja Nagy Imre Véghelynek, mikor ez az ügyvédi vizsgálatot letette: „*Ebben a tekintetben is kollegánk vagy már. Ráth Károly megírta, hogy praeclarummal jöttél haza.*” Az 1861-ben Rómer és Ráth szerkesztése mellett megindult Győri Történelmi Füzetek-nek Véghely azonnal munkatársa lett, még nem oklevelek, hanem a Nemzeti Múzeumban tett kutatásokról szóló apró közleményekkel. 1862-ben írja neki Ráth: „*A 2-ik kötet 3-ik füzetében is akarnék öcsémtől valamit adni, de mivel nincs, hát csináltam a neve alatt, következő címmel: Erdélyi regesták, közli Véghely Dezső, s ehhez az utóbbi közlemény néhány regestáját fogom használni.*” Egy 1864-iki levelében már ez van: „*A te és Nagy Imre cikke nélkül füzetet kiadni nem akarnék, a szikla-szilárd triász neve hadd legyen mindig együtt és egymás mellett.*” Csakugyan ők hárman képezték a dunántúli történetkedvelők társaságának magvát. Rómert és Thalyt is oda lehet számítani, de Rómert a régészet, Thalyt a Rákóczi-korszak kiemelték a dunántúli vármegyékből és általánosabb érdekű nagyobb történelmi alkotásokra hívták meg. És milyen örömmel rendezte Ráth az egész dunántúli localis történetírást. Egész gyönyörűséggel írja 1864-ben Véghelynek: „*Knauzt Esztergom megyére megnyertem; Csapó Kálmán Fejér megyére kezet adott; Xantust Somogy megyére megkaptam.*” 1866 nyarán pedig diadalmas hangon írja: „*Thaly Csapóval, Sümeg, Szombathely, Kőszeg és Sopronig felszáguldoztak. Sok becsest találtak, kivált Thaly a gr. Erdődy család levéltárában; te Veszprémben; Sárbogárdon megtaláltad a Tinódi levéltárt; Páur a rákosi ásatásokra ügyel, Mommsen német tudós is kinn volt vele; Stachovics Rémig bencés Mosony vármegye monographiáján dolgozik; Ebenhöch Ferenc koronczói plébános oly kő- és bronzgyűjteményt szedett össze, hogy bármely nagy múzeumnak is díszére válna.*”

IV.

De ez a Dunántúl valóban méltó is volt történelmi tekintetben is szülőteinek lelkesedésére és szükebb hazaszeretetére. A magyar faj legrégebb culturalis területe, a hova szórták az első szent királytól kezdve királyaink az első magyar művelődési alapításokat; Árpádkori királyaink lakóhelye és sírja, a legrégebb monostorok, püspökségek, káptalanok, konventek területe, Esztergom és Székesfehérvártól Pannonhalma, Veszprém, Tihany és Zircig; az ország legrégebb nemességének, királyi népeinek szállóhelye.

Mind az az áldás, ami a nemzeti királyi udvartartásból ered, első sorban ennek földjére volt hintve. És bármi csapások érték is a Dunántúlt századokon át, nemesi családai a nagy holt-kéz vagyon és újabban a nagy latifundiumok dacára nagy számban maradtak meg és családi ládáikban híven őrizték régi leveleiket. Ezek az addig féltékenyen őrzött leveles ládák az 50-es években, az ősiségi pátenst után, hozzáférhetőbbekké lettek, és minthogy vagyoni jelentőségük jó részben megszűnt, legalább a rokonok, jó barátok előtt a nyilvánosság számára is megnyíltak. Egy tekintélyes része ez annak a roppant oklevélkincsnek, mely Magyarországon minden viszontagságok dacára fennmaradt, míg a másik rész az Országos Levéltárba és főúri nagy családaink levéltáraiba került. Többen felemelkedtek ezen nemesi családok közül a főrendűek közé, a megmaradtak pedig megőrizték nemességüket, anélkül, hogy mint a Tisza mellékén, bocskoros nemességgé váltak volna. Megőrizték nemesi kötelességérzetüket a nemzeti műveltség iránt. Politikai téren Deák Ferencz, az irodalom terén Ányos, a Kisfaludyak, Vörösmarty, Jókai, az ő soraikból állottak elő. A Hazai Okmánytár első kötetében Véghelytől van közölve a veszprémi káptalan egy oklevele, melyben a Szalók nemzetségből való Heym és társai a Marczal melletti Szalókfölde birtokán 1271-ben megosztóznak; de van ilyen Szalókról szóló oklevél már 1183-ból. Van pedig – a mint a közleményhez fűzött jegyzetből látjuk – ezen oklevelek eredetije nemzeti Szalóky Dániel úr családi levéltárában Nemes-Szalókon, Veszprém megyében. Íme – Tekintetes Közgyűlés!– a nobilitas glebae adstricta, a röghöz kötött nemesség, a mely okleveleinek tanúsága szerint 800 esztendő óta él a maga nemesi birtokán. Volt és maradt valóban nemzeti úr. És ki merné Magyarországon mondani, hogy különb magyar nemes, mint nemzeti Szalóky Dániel.

Ennek a nemességnek volt tagja Szopori Nagy Imre és Véghely Dezső is; ez a föld volt a dunántúli történetkedvelők külön terrenuma. Történetüket, munkásságukat a Történelmi Társulat huszonöt éves fennállása alkalmából 1892-ben kiadott Emlékkönyvben a legilletékesebben megírta Nagy Imre; én csak egypár vonással egészítem ki egykorú levelezésekből a képet. 1863. december havában Répcze-Szemerében határozták el az összejöveteleket, és az elsőt 1864-ben Csöngén Vas megyében Horvát Eleknél tartották meg. Erről így tudósítja Ráth Károly Véghelyt: „1864. febr. 7–10-ig a dunántúli archaeologusok és diplomatikusok összejövetele leend Csöngén Vas megyében a Kemenes alatt Horvát Eleknél, szinte

régésznél. Ott lesznek a tervelők, Szopori Nagy Imre, Mersits Miklós táblai ülnök Kőszegről, Horvát Elek, én és sógorom Hentz Antal. Meghívotnak én általam Véghely Dezső, Horvát Elek által Dervarics Kálmán, Nagy Imre által Páur Iván. Három levéltár, összesen egy kocsikásra való leendő szellemi eledelül odaszállítva és sok minden összehordva.” Ezen összejövelekre mindenki hozott magával egy értekezést és elhozta oklevélmásolatait. A házi gazdák mindenütt gondoskodtak levéltári anyagról helyben vagy a szomszédból; a másolást pedig teljes erővel azonnal megkezdték.²⁶⁵ Az 1865-iki csépi összejövetelről pedig így ír Ráth: „Jöjj tehát Horvát Elekkel april 17-én Csepre. Mi győriek 3 óra előtt, a Pestről jövők előbb érkeznek. Thaly fogadni fog benneteket. Én olyan leveleket írogattam széllyel, hogy ha nem jönnek azokra, el van veszve részökre a magyar történetírás. Régi római feliratos kövek, mohácsi vész előtti armalisok, régi pénzek, pecsét-gyűjtemény, czímer-gyűjtemény, eredeti levelek, követi tudósításokkal stb. édesgettem össze őket.” Leggazdagabb volt ezen összejövelelek közt a csöngői. Még azután is emlegetik leveleikben: „kevés régi okmányt tudunk összehajtani, csöngői napunk kevés lesz egyhamar.” De legfontosabb volt a győri, mikor Ráth Károlynál jöttek össze Thaly, Nagy Imre és Véghely, és amikor a Hazai Okmánytár kiadását elhatározták. Az okmánymásolatok ugyanis megszaporodtak, és minthogy szabályul tüzték ki, hogy soha semmiben conferálás nélkül meg nem nyugosznak, hanem az okleveleket négy szem közt intézik el, gondosan is voltak másolva. Ráth és Nagy Imre már régebben palaeographusok voltak, Véghely pedig Marczaltón szerezte meg magának a teljes gyakorlottságot. Midőn ügyvédi vizsgálatát letette, Uchtritz-Amadé Angelika grófné hívta őt meg uradalmi ügyvédnek, és minthogy teljes bizodalmát megnyerte a gazdag Amadé-levéltár rendezésére. Az itt töltött harmadfél év alatt 1863–66-ig módjában volt a legkülönbözőbb korú oklevelek százaival és ezrei közt válogatni és tanulni. A grófné a régi oklevelek egy részét teljesen rendelkezésére bocsátotta, és ezekből alakult gazdag gyűjteményének magva. Az ifjúkor teljes lelkesedése és munkabírásával olvasott és gyűjtött Marczaltón és vidékén, nemcsak magának, hanem barátainak is. „Csak most juthattam hozzá, hogy számodra leírom, mi elég nem jól van; te annyira elhalmozol szívességgel, és én csak ily soványúl tudom viszonzni” – írja neki Nagy Imre. A Hazai Okmánytár megindítására is, legalább a két első kötetnél, a localis dunántúli hazaszeretetet vitte őket. Négyen állottak össze, szerkesztők és kiadóknak együtt: Páur Iván, Nagy

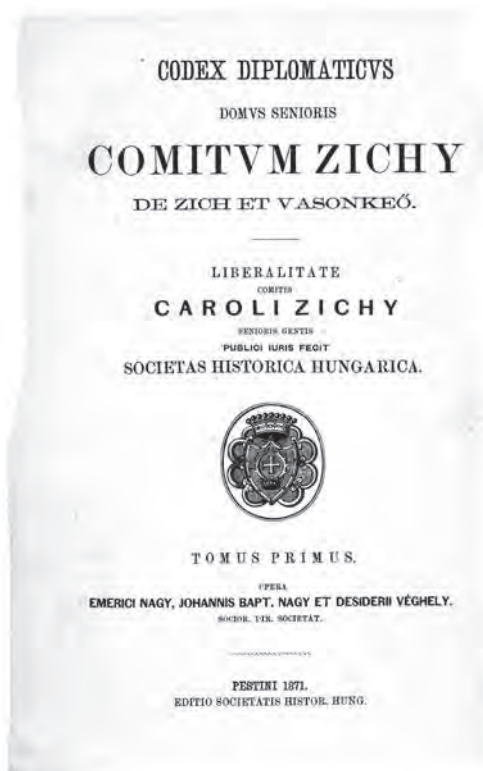
Imre, Ráth Károly és Véghely Dezső, mind dunántúliak; és csakugyan az 1-ső és 2-ik kötet tartalma mind dunántúli vonatkozású. Páur kissé nehéz természetű szerkesztőtárs volt, hamar megapprehendált. A valódi teher hármukon volt. „*Belátom, hogy mi ketten Páurral a könnyebb oldalát választottuk, ti (Véghely és Ráth) a sok correcturával igen is el vagytok foglalva.*” – írja neki Nagy Imre. Nemcsak Páur, hanem Véghely is egy kissé apprehensivus természetű volt és hamar gyanakodott. Barátai többször figyelmeztették erre. Nagy Imre, kivel oly benső barátság kötötte össze, mint senkivel, már 1866-ban ezt írja hozzá: „*Történetirodalmunk egy bajnokát látom benned nemcsak én, hanem mások is. Csak arra kérlek, ne végy mindjárt mindent rossz néven; sok előtted felmerülő gyengeségen tedd túl magadat; elnézéssel kell lennünk már csak a viszonyosság tekinteténél fogva is.*” Nem tudom, nem csalódom-e, ha ezen vonást bizonyos kálvinista felekezeti bizalmatlanságból magyarázom. Legalább e felekezet több kiváló tagjánál tapasztaltam, és gyökereit nyomozva, még a múlt századi családi nevelésre és hagyományra vezettek vissza némely esetben, amikor a sok nyomás és támadásnak kitett kálvinisták óvatosságra voltak utalva.

A Hazai Okmánytár kiadása meglehetősen patriarchalis módon történt. Egyenlő részben felosztották maguk közt a nyomtatási költségeket és a példányokat is, és ezeket kiki a maga körében ismerőseinek eladta. A nyomtatandó példányok számát eredetileg 200-ra tették, de Ráth valamivel többet nyomtatott. „*Igen kár volt 250 példányt nyomtatni, maradt volna meg a 200 példány és az eredeti költségterv mellett.* – írja Nagy Imre – *Attól tartok, hogy okmánytárunk kiadása nemcsak fáradságunkba, hanem tetemes anyagi áldozatunkba is kerülend; ezért azonban én még nem rettenek vissza, s Isten segítségével a megkezdett munka mellett maradok.*”

A két első kötetnek exclusiv dunántúli jellege volt. Még dolgozatot is csak a magokét adták. „*Igen okosan tevéd, hogy Frankl cikkét be nem vetted; nem azért, mintha nem tudnám, hogy ő mindenünk felett áll, de csak furcsa biz az, hogy mi vagyunk a hírhedt dunántúli történet és régészet-kedvellők, kiknél csak úgy hemzseg az okmány, és mégis másra szoruljunk mindjárt az 1-ső vagy 2-ik kötetben.*” – írja Nagy Imre Véghelynek. Nincs is az első két kötetben, csak két kis okmány Frankltól, és egy Rómertől. De a 3-ik kötetnél fordulat állott be.

1866. oct. 6-ikán ezt írja Ráth Véghelynek: „*Ipolyi elvállalta a 3-ik kötet dedicatióját, a 4-iktől fogva pedig társ lesz. Fizet statim 50 frtot, kap pár*

példányt s ad bele pár oklevelet.” A 3-ik kötet csakugyan Stummer Arnoldnak, a 4-ik Bartakovics Adalbertnek van ajánlva, kit Ipolyi nyert meg a vállalat pártolására. Az 5-iktől kezdve pedig mindenik kötet címlapján ott van: „*A Magyar Tudományos Akadémia pártolása mellett.*” A 4-ik kötetben már nincs a Páur neve, helyette a Stummer Arnoldé van. Az 5-ik kötetben már nincs a Páur neve, helyette a Stummer Arnoldé van. Az 5-ik kötetben már nincs a Páur neve, helyette a Stummer Arnoldé van. Az 5-ik kötetben már nincs a Páur neve, helyette a Stummer Arnoldé van. Mert Ráth Károly, a dunántúli történetkedvelők legbuzgóbb tagja, 1868-ban, éppen mikor Győrbe egy történelmi összejövételre útban voltak hozzá barátai, meghalt. Haláláról ezt írja Nagy Imre Véghelynek: „*Azolta nem sokat öregírásoztam; minden sornál, mely őt érdekelné, eszembe jut. Mi kedves Dezsőm, legtöbbet vesztettünk elhunytán, egy rokon és hű barát szakadt le szívünkről, pótolhatlan űrt hagyva maga után.*” Hét kötet jelent meg összesen a Hazai Okmánytárból; a közlött oklevelek túlnyomó részben XIII. és XIV-ik századbeliek; a hatodik egészen, a hetedik legnagyobb részben Árpád-kori oklevelekből áll, és ezekben már a Történelmi Társulat első vándorgyűlésein nyert anyag is benne van. Tudományos értékét most már nyugodtan megítélhetni. A régebbi magyar történelem örökértékű kútforrásai közé tartozik, nemcsak azért, mert ismeretlen történelmi anyagot, mintegy harmadfélezer okiratot, palaeographiai hűséggel közöl, hanem azért is, mert az előbbi kiadásokban, különösen a Fejér-Codexben, hibás olvasással vagy csonkán közölt, néha alig használható oklevelek egy részét újból adja, sőt az Árpád-kori Új Okmánytárnak is számos tévedését helyreigazítja. Bár a kiadás nem az újabban elfogadott palaeographiai

könnyítésekkel, hanem a teljes betű- és írásjel-hűség alapján történt, tudományos tekintetben megbízható. A benne adott oklevelek mintegy harmadrészét Véghely közölte, mindig összeolvasás után. A marczaltói folytonos gyakorlat, valamint saját mindig gyarapodó gyűjteményének tanulmányozása, a Veszprém megyére tartozók folytonos másolása, Véghelyt a legkitűnőbb és legalaposabb oklevélolvasók közé emelték. Csodálatosan gyors szemmel tudta a legrosszabb írású oklevelet is áttekinteni, a királyi cancellaria, a káptalanok és hiteles helyek solemnissimasait, néha szónoki, néha culinarius latinságát, azoknak minden variációját, tekervényességeit majdnem könyv nélkül tudta, a veszprémi káptalan középkori kanonokjai, a Dunántúl régi íródeákjai írását mind ismerte. Semmivel sem maradt Szabó Károly, Pesty Frigyes vagy Nagy Imre mögött. Barátjai egy párszor tréfásan figyelmeztették, hogy a palaeographiát legfeljebb kézi, de már gyári munkává süllyeszteni nem szabad. E mellett derék könyvtárat gyűjtött, melyben a magyar történelem legfontosabb forrásmunkái a Fejér-Codextól kezdve majdnem mind meg voltak.

V.

Midőn 1867-ben társulatunk megalakult, élénk örömmel üdvözlötték azt első sorban a dunántúliak. Az egyik elnököt, Ipolyit, a Hazai Okmánytár által már magokénak tartották, az első titkár Thaly Kálmán is közülök való volt, az első igazgató-választmányba pedig a triász mindhárom tagját sietett a társulat beválasztani. A társulat célja, munkássága majdnem azonosnak, csak szélesebb körre terjedőnek tűnt fel előttük; kilátás volt arra, hogy palaeographiai munkásságukat nemcsak a Dunánúl érvényesíthetik. A palaeographia megbecsülésében az újonnan megindult Századokban Ipolyi ment elől jó példával „*Magyar Okmány-érdekességek*” című cikksorozatával. Megvigasztalódtak még azon kemény kifejezés miatt is, mellyel Salamon – igaz, hogy a polémia hevében – az okmánykutatást „szédelgésig menő adathajhászat”-nak nevezte; mert Horváth Mihály 1869-ben Ipolyságban tartott elnöki megnyitójában a történetírás céljait fejtegetvén, azt mondta, hogy „*ezek csak mennél több okmány felkutatása s közzététele által válhatnak lehetségessé.*”

Társulatunk első vándorgyűléseinek nem voltak szorgalmasabb és hasznavehetőbb tagjai, mint a dunántúli két palaeographus: Nagy Imre és Véghely; szorgalomban, lelkes munkában versenyre keltek Pesty

Frigyessel és Szabó Károllyal. Itt volt Véghely teljes elemében. Még alig járt másutt mint a Dunántúl, és most az ország különböző vidékei és levéltárai nyíltak meg előtte. Vidám kedélye a tréfát nem csak szerette, hanem provocalta is. Nyájas és idegenekkel barátkozó természete, javíthatatlan veszprémi dialectusa, magyar öltözete, hosszúszerű csizmái, valamint más részről roppant munkaképessége, az egész vándorgyűlés egyik legnépszerűbb alakjává tették. Fel kell említenem a kedélyes tréfák egyikét. A szepességi kirándulás alkalmával a lőcsei városi archívumban abba az oklevélsomagba, melyet épen átnézni készült, eldugtak barátai egy igen ügyesen bőrhártyára hamisított oklevelet, melyben figyelmeztetve vannak a hiteles helyek, káptalanok és archívumok, hogy „*Desiderius quidam de Confiniis, notorius noster vagabundus, totum regnum pervagando, diplomata in sacristiis et archivis reposita, sub colore eadem describendi, in cothurnos suos hungaricales jam ad hoc praeparatos furtive abscondere non perhorrescit.*”²⁶⁶ Csak azért említettem ezt fel, mert az általa szívesen fogadott, sőt tovább terjesztett tréfát, valamint az oklevelek megmentésére vonatkozó tréfás kifejezéseket némelyek félreértették és nemcsak tréfának tekintették.

A Történelmi Társulat vidéki kirándulásainak fénypontja az 1870-iki Hont megyei volt, a mely a zsélyi gr. Zichy-féle levéltárból a magyar történetírásnak az oly nagybecsű ZichyCodexet adta. A Történelmi Társulat ezen nagyfontosságú okmánytár kiadását Nagy Imrére és Véghelyre bízta, harmadikul Nagy Ivánt rendelve melléjük. Már a következő évben 1871-ben megjelent az első kötet 592 oklevéllel, a melyek közül 254-et, tehát majdnem a felét Véghely adta. A négy első kötet szerkesztésében tevékeny részt vett, csak az 5-ik kötetnél vonult vissza, részint hivatalos elfoglaltsága, részint vidéki lakásának nehézségei miatt. De ki kell mondanom, hogy azon munka és fáradság, amelyet tisztán a Zichy-Codexben társulatunk érdekében kifejtett, ha semmi más érdeme nem volna is, teljes mértékben érdemessé teszi őt arra, hogy ez órában emlékezetét megünnepeljük.

VI.

Több, nagyrészből lélektani oka van, hogy Véghely a 80-as évektől kezdve – a mint mindnyájan tudjuk – mind jobban félrevonult a történelmi munkásságtól. Nem érdektelenek ez okok, sőt szükségesek az ő élete igaz

képének megismeréséhez. Jobban szeretném, kedvesebben is hangzanék, ha azt mondhatnám, hogy történelmi munkásságának javában dőlt ki közülünk, munka közben; de nem így volt.

Az egyik lélektani oknak tartom mind jobban kifejlődött gyűjtési szenvedélyét. A tudomány lélektanában a gyűjtési szenvedély növekedése a tudományos termelés csökkenésével egyenes arányban van, és a mellett, hogy időt rabol, bizonyos különködésre is vezet. Sinay Miklós gyűjtött, de az egy kis Syllogén kívül egyebet nem írt. Jankovics Miklós alig adott ki egy pár kis értekezést. Lugossytól néhány értekezésen kívül egyebet alig tudunk, mert idejének jó részét a folytonos jegyzetek és csonka régi magyar könyveinek facsimileszerű kézirati kiegészítése vette igénybe. Annaira ment, hogy a csonka példányt jobban szerette az épnél, a mely tünetemnyt máig se tudok másként megfejteti és magyarázni, mint az édesapa szeretetével, aki béna gyermekét jobban szereti, mint az épet. A gyűjtési szenvedély Véghelyben is bizonyos túlzásokba ment. Nemcsak okleveleket és könyveket gyűjtött, hanem archaeologiai, numismaticai tárgyakat, színlapokat és meghívókat. Halotti cédula gyűjteménye a legtekintélyesebbek közé tartozik. Hiába intették barátai komolyan és tréfásan, nem használt semmit. Gyűjteményeinek, halotti céduláinak rendezgetése foglalta el üres idejét, amely különösen alispánsága óta különben sem sok volt. Veszprém vármegye monographiáján ifjúkorától kezdve haláláig dolgoztatott, de a nagyon is széles alapú adatgyűjtésnél és egy Veszprém városa történetéről kiadott kötetnél, legfőljebb némely részlet kidolgozásánál, alig haladt tovább. Gyűjtéseinek, másolatainak más fogja hasznát venni. Zala megye monographiáját is elvállalta Nagy Imrével, de ez sem tudta új munkára sarkalni. Szabó Károllyal folytatott levelezése jó részben az Erdélyi Múzeum duplumaira vonatkozik. *„Ily olcsón ily könyveket Uram Öcsém tudom nem igen vásárol hamarjában. Némely darabnak, Battyáynak, Kaprinainak stb. volt annyi kérője, hogy ritka fiatal lánynak akad annyi, de csak megtartottam Uram Öcsémnek.”* – írja Szabó Károly. Hát még a halotti jelentésekért, színlapokért folytatott levelezései.

Egy másik ok, ami kedvét szegte, az akadémiai tagság volt. 1871-ben ápril 24-én Horváth Mihály ajánlotta tagnak, de nem ment keresztül. Panaszkodott Nagy Imrének, hogy mellőztetik, s feltámadt benne a gyanú, hogy ellenségei vannak. 1872-ben írja neki Nagy Imre: *„Miért nem szentelhetsz annyi időt a tudománynak, hogy egy pár értekezéssel a Századokban fellépnél, a minek hiánya okozta tavalý is, hogy megválasztatásod*

az Akadémiába elmaradt, s ez leend, tartok tőle, az idén is az oka.” Más-kor is sürgeti, hogy lepje meg Thaly Kálmánt néhány értekezéssel. Az értekezések azonban nem jöttek, megválasztatása lassankint lekerült a napirendről, de lelkében megmaradt az alaptalan gyanú, hogy készakarva mellőzték.

A harmadik, szerintem legfontosabb ok, mely őt tudományos foglalkozásában épen a 70-es években legjobban zavarta – sajnálattal mondom – a politizálás, e morbus hungaricus volt. A megyei pártpolitikai mérközések, különösen a képviseléválasztások alkalmával, hetekig, hónapokig a legönzetlenebb, leglelkesebb, legjobbhiszemű, de épen ezért majdnem mindig sikertelen korteskedést folytatta. A kerület, sőt a megye minden faluját bejárta, minden választót ismert. Alig láttam a politizálás szenvedélyét valakiben annyira kifejlődve, mint benne. Megcsalták, félrevezették, megbántották, ellenségeket csinált magéinak későbbi időre is, de mindez nem volt rá befolyással. És az a feltűnő, hogy természeténél, életmódjának teljes mérsékeltségénél, hajlamainál fogva ő állott a legtávolabb azon élettől, amivel az ilyen korteskedések együtt járnak. Mint képviselőjelölt is fellépett két ízben, de szintén sikertelenül. Utoljára is Veszprém megye és politikai ellenfelei unták meg a pártpolitikai huzalkodásokat, és 1878-ban megyei főjegyzővé, majd 1881-ben egyhangúlag alispánná választották a különben megyeszerte népszerű és szeretett férfiút. De a választások idején hiába volt barátainak minden kérése és intése. Nagy Imre írja neki: *„Most megint követválasztásokat lesz, már előre félek tőle, hogy ez ismét több idődet fogja elvenni a tudományos foglalkozástól; mikor szenteled már egyedül a tudománynak üres perczeit?”* De egypár év múlva is csak így volt: *„Reményilem nemcsak mindig korteskedéssel foglalkozol, csak már ettől szabadulhatnál meg.”*

Mint alispánnak, épen a politikai előzményeknél fogva nem volt könnyű helyzete, de fáradhatatlanul, általános szeretetben és népszerűségben teljesítette kötelességét, habár természettől nagyon is jó szíve és bizodalma itt is szerzett számára elég csalódást. Élete fogytáig közszeretben állott, mint alispán. Mint ilyen halt meg az 1897. év tavaszán Abbaziában, üdülése helyén. A halála hírére és temetése alkalmával mutatkozó rendkívüli részvét mutatta, hogy az egész vármegye érezte, hogy egyik legjobb fiát vesztette el benne.

Volt idő, midőn a politikai tusák annyira vitték, hogy fel akart jönni a fővárosba és hivatalt vállalni. Talán az irodalmi központban irodalmi

munkásságát is jobban, nyugodtabban folytathatta volna. De én azt hiszem, hogy ő Veszprém nélkül, Veszprém vármegyén kívül nem tudott volna élni. Erényeivel és gyöngeségeivel, élete összes gyökérszálaival Veszprém megyéhez volt növe. Hűségesebb, tipicusabb, hozzá gyermetegebb módon ragaszkodó fiát alig rejti földjében vármegyéje. Családi élete boldog volt. Isten azzal is szerette, hogy szerető neje és gyermekei karjai közt, fájdalom nélkül, egy szempillantásban bocsátotta rá a halált. Emléke nemcsak családja, hanem számos barátai lelkében is fog élni, mert mindent összevéve, az egyszerű, jó és hű emberek közé tartozott. Lehetetlen azt is röviden meg nem említenem, hogy egyházának mindig hű és áldozatkész fia volt, s annak teendőiben, terheiben, törvényhozásában mindig igaz buzgósággal és szeretettel vett részt.

Tekintetes Közgyűlés!

Nem igyekeztem az elhunytat a legnagyobbak közé a dicsőség ragyogó pantheonába állítani, sőt igaz színben akartam őt mint tudóst és mint embert feltüntetni. De kimondhatom, hogy a magyar történetírás terén a Hazai Okmánytárral és a Zichy-Codexszel szerény de örök nevet és érdemet biztosított magának és díszére vált a Történelmi Társulatnak. Ez a két mű, valamint gazdag oklevélgyűjteménye, mely azon az úton van, hogy legilletékesebb helyére, a Magyar Nemzeti Múzeumba jusson, mindvégig fenn fogják tartani emlékezetét.

Bibliográfia

Önálló publikációk:

1. Bánfalvi Barius Péter temetési zászlója, Győri Történeti és Régészeti Füzetek, 1861., 171–172. oldal
2. Időjárási följegyzések a XVII. századból, Győri Történeti és Régészeti Füzetek, 1861., 174–175. oldal
3. Rövid krónika a mohácsi vész utáni évek eseményeiről, Az MTA kéziratárában lévő eredetiről közli Véghely Dezső, Győri Történeti és Régészeti Füzetek, 1862., 166–170. oldal
4. Veszprém nevének eredete, Balaton-vidéki naptár 1862-re, Veszprém, Ramazatter Károly Könyvnyomdája, 63–65. oldal
5. A Ludányi nemzetség okmányai, Győri Történeti és Régészeti Füzetek, 1865, 20–31, 223–235. oldal
6. A marcaltői régi várkastély és az utolsó Marcaltőiek, Győri Történeti és Régészeti Füzetek 1865., 155–169. és 289–298. oldal
7. Egy Árpád- és egy Anjou-korbelti kitűnő szépségű okmány, a veszprémi káptalanból. Felolvasta a Magyar Történeti Társaság 1868. május. 14-i közgyűlésén
8. Életrajzi adatok. I. Gyulaffy László (III.) életéhez. Századok, 1869., 497–499. oldal
9. Korothnay Katinka. Századok, 1870., 14–29. oldal
10. Zemplin–Zemlin, s a néhai helytartó-tanács földirati jártassága. Századok, 1871., 724. oldal
11. „Emlékezzünk régiekről”, Veszprém, 1876. január 16., 1–2. oldal
12. Egy idyll Amade Lászlótól, Figyelő, 1878. 3. szám, 148–152. oldal
13. Barkócz Mária hozománya, Magyar Történelmi Tár, 1880., 189–191. oldal
14. A sárkány-rend történetéhez, Magyar Történelmi Tár, 1880., 775–776. oldal
15. Nagy-Szombat város levéltárából, Magyar Történelmi Tár, 1880., 602–603

16. Jelentés Veszprém vármegye állapotáról az 1881-ik évre, Összeállította Véghely Dezső alispán, Veszprém, 1882.
17. Emléklapok rendezett-tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből, Veszprém, 1886.

Társszerzőként:

1. A zsélyi bizottság jelentése. Századok, 1869. november, 589–607. oldal
2. Jelentése és regestái a vasvár-szombathelyi káptalan s a csornai és pannonhegyi conventek levéltáiról. Századok, 1870., 625–633. oldal
3. A pálóczi bizottság jelentése. Századok, 1871. december, 657–667. oldal
4. A galgóczi levéltár. Századok, 1876., 576–581. oldal

Szerkesztő és részben szerző:

1. Hazai Okmánytár (Codex Diplomaticus Patrius). I–VIII. Kiadják: Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső–Ipolyi Arnold–Stummer Arnold, Győr–Budapest, 1865–1891.
2. A zichi és a vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII. Szerkesztette: Kammerer Ernő–Nagy Imre–Nagy Iván–Véghely Dezső, Pest–Budapest, 1871–1931.
3. Zala vármegye története. Oklevéltár I–II., Szerkesztette: Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula, Budapest, 1886–1890.

Kéziratok a MNL Veszprém megyei Levéltárában.

Jelzet: XVIII. 32. A szentkirálysabadjai Véghely család iratai

1. Jelentés a gr. Kornis család Kolozsvárott őrzött levéltáráról,
2. Hem vagy Zádorvára – a nép most Pusztavárnak nevezi,
3. Szelestey Ádám innyaadónk instrukciója (oklevélmásolat),
4. Egy kis körültekintés Veszprémben
5. A Dunántúli Történetkedvelők összejöveteleire készített munkálatok Veszprém megye történeteit tárgyazza, rajta szignó: VD, 1864
- Néhány lap Veszprém megye történetéből

- Essegvár

6. „HAJDAN ÉS MOST” Előszó a régi és új vármegyeházi épületről.
7. Gyulaffy László életrajzához
8. „Emléklapok Veszprém város közig.[azgatási] életéhez” – Előszó és tartalomjegyzék
9. Veszprém megyére vonatkozó történelmi adatok, kéziratos kötet
10. Adatok Veszprém megye történetéhez. Kb. 500 db kézzel másolt, jobbára Mohács előtti oklevelek latin nyelvű másolata
12. 26 darab oklevélmásolat a Királyi Kamarai levéltárból Veszprém megyére vonatkozólag
13. 9 darab vegyes tárgyú oklevélmásolat
14. Oklevelek kivonatokban, 0,10 ifm könyvalakban
15. Batthyány Boldizsár, kézirat, 19 lap

Felhasznált irodalom

Véghely Dezső a dőlt betűvel szedetten kívül felhasználta és idézte a felsoroltakat. A félkövérrel szedett sorszámokhoz tartozó irodalom elektronikus formában megtekinthető az Eötvös Károly Megyei Könyvtár helytörténeti gyűjteményében. A jegyzetek alapján összeállította: Földesi Ferenc. A latin nyelvű idézeteket Furka Tamás nyugalmazott főlevéltáros végezte, amiért köszönettel tartozok.

S.sz	Szerző	Könyv címe
1.		<i>A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematiz-musa 1777–1923., szerk.: Lakatos Andor, Kalocsa, 2002.</i>
2.	<i>Ádám Iván</i>	<i>A veszprémi Székesegyház, Veszprém, 1912.</i>
3.	Aigl Pál	Historia brevis venerabilis capituli cathedralis ecclesiae Quinque-Ecclesiensis, a prima ejusdem origine usque ad finem anni 1838. concinnata. Quinque-Ecclesiae, 1838
4.	Anonymus	Anonymi Belae Regis notarii Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae ad usum, Cassoviae, 1772. évi kiadás
5.	Beke Kristóf	Historia diplomatica almae diocessis Vesprimi-ensis periodus Ia., kézirat, é.n. a Veszprémi Érseki Könyvtár gyűjteményében.
6.	Beke Kristóf	Adatok a Veszprémi Püspökség történetéhez, kézirat, é.n. a Veszprémi Érseki Könyvtárban
	<i>Békefi Remig</i>	<i>A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban, Budapest, 1907.</i>
7.	Bombardius, Michael:	Typographia Magni Regni Hungariae. – 1750

S.sz	Szerző	Könyv címe
8.	Bonbardius, Michael SJ – P. Trsztyánszki, Joannes Bapt	Topographia Magni Regni Hungariae. – 1718, Topographia magni regni Hungariae. 2. kiadás. Bécs, 1750
9.	Bonfini, Antonius	Rerum Ungaricarum decades – A magyar történelem tizede
10.	Csete Antal	Gizela királyné sírjáról. Esztergom, 1862 (Első közlés: Magyar Tudományos Értekező, Pest, 1862., 323–332 és 409–419. oldal)
11.	Dezericzky Ince	De initiis et majoribus Hungarorum commentaria, tomus I-V, Budae, 1748–1753, Pestini, 1760. Öt kötet
12.	Éhen Gyula	<i>A városok, II. kötet, Szombathely, 1903.</i>
13.	Eitelberger v. Edelberg	Bericht über einen archäologischen Ausflug nach Ungarn in den Jahren 1854 und 1855.
14.	Engel János Keresztély	Geschichte des Königreichs Ungarn. I. Theil. Vorzeit. Arpadische Könige, Zwischenreich bis 1309. Tübingen, 1811. – Magyar királyság története
15.	Ensel Sándor	A helynevek magyarázója. Pest, 1861–62. (Veszprém: Vasárnapi Újság, 1854. 12. 10., 370–371. oldal)
16.	Fejér György	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Budae, 1829–44
17.	Fényes Elek	Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik. Kiadta Fényes Elek, Pesten, 1851
18.	Fessler, Ignaz Aurelius	Geschichte der Ungarn (Magyarország története) von Ignaz Aurelius Fessler, Vorwort von Michael Horvát, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1867
19.	Fuxhoffer, Damian	Monasteriologia regni Hungariae, in qua libris V. synoptice, originario-diplomatice describuntur omnia singulorum religiosorum ordinum monasteria, quae unquam ab ingressu Hungarorum in Pannonia fundata fuerunt. Veszprimii, 1803 (A Magyar Királyság monostorainak leírása)

S.sz	Szerző	Könyv címe
20.	<i>Gutheil Jenő</i>	<i>Az Árpád-kori Veszprém, Veszprém, 1977</i>
21.	Gyarmathi Sámuel	Vocabularium in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit... Szótár, melyben sok magyar szókhöz hasonló hangú, idegen nyelvbeli szokat rendbe szedett... Bécs, 1816.
22.	Henszlmann Imre	A székesfehérvári ásatások eredménye. Pest, 1864.
23.	<i>Hóman Bálint</i>	<i>Forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. A magyar történettudomány kézikönyve I. 3/a. Írta. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, 1925., Budapest</i>
24.	Horvát István	Veszprém Vára Nevéről, A Tekéntetes Veszprémi Káptalan Nagy Érdemű Tagjaihoz Tisztelet Jelöl, Horvát István, A Széchényi Országos Könyvtár Őrzője., Tudományos gyűjtemény, 1821. III. k. 45–46. oldal.
25.	Horvát István	Boldog Asszony Veszprém Völgyi Apátza Monostorának alkotó görög oklevele Szent István magyar királytól Kálmán magyar királynak 1109-dik évi hiteles másolatából, két réz táblával, 84–106. oldal, Tudományos gyűjtemény 1834. I. 105. lap.
26.	Inchofer Menyhért	Annales ecclesiastici regni Hungariae. Róma, 1644. illetve 1–4. kötetben Pozsony, 1795.
27.	Ipolyi Arnold	Fehérhegységi utiképek, Vasárnapi Újság, 1859. 9. 4. – 1859. 10. 23., a folytatás többi része 1860. 3. 18., és 1860. 5. 13. közötti lapszámokban.
28.	Jancsik (Istvánfi) Ede	Kirándulások hazánkban. 1. Dunántúli tájrajzok. Pest, 1863.
29.	Knauz Nándor	Az esztergomi főegyháznak okmánytára (I–II. Esztergom, 1863–66
30.	Koller József	Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum. IV. Pozsony, 1796.
31.	Lázi Farkas	Reipublicae Romanae in exteris provinciis, bello a civitatis, constittiae commentariorum libri duodecim, Viennens, 1598. (A római állam állapotáról)

S.sz	Szerző	Könyv címe
32.	Mészáros Károly	Ungvár története a legrégebb időktől máig, Ungvár városa képviselőjének megbízásából. Pesten, Ráth Mór könyvkereskedésében és bizományában, 1861.
33.	Pázmány Sámuel	Schediasmata praeludialia cogitationum coniecturalium, circa originem, sedesque antiquas, et linguam, Urho-Magarum populorum, Pestini, 1786
34.	<i>Pehm József</i>	<i>Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora, írta Pehm József, Zalaegerszeg, 1934.</i>
35.	Ranolder János	Elisabeth (Gisela) Herzogin in Baiern, erste Königin von Ungarn. Blätter der Erinnerung an die völkerbeglückende Vermählung Seiner k.k. Apostolischen Majestät Franz Joseph I. mit Ihrer königlichen Hoheit, der durchlauchtigsten Prinzessin Elisabeth, Herzogin in Baiern. (Wien, 1854)
36.	Róka, Joanne	Vitae Vesprimiensium praesulum, scriptore Joanne Róka, catedralis ecclesiae bosnensis canonico, (Bíró Márton arczk.), Pozsony, 1779.
37.	Schwandtner, Johannes Georgius	Scriptores Rerum Hungaric, 1768.
38.	Szerdahelyi Gábor, Nyitraszerdahelyi	Celebrium Hungariae urbium et oppidorum chorographia : in prima parte veterem, in secunda novam Hungariam complectens, 1770. (A Magyar Királyság monostorainak leírása)
39.	Thuróczi János	Chronica Hungarorum
40.	Vereby Soma	A Testvérháza kincsei, 7. füzet
41.	Weszprémi István	Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria Prima (1774), Centuria altera. Pars prior (1778) (Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza)
42.	Zombory Gusztáv	Veszprém, Vasárnapi Újság, 1859. augusztus 14., 388–390. lapok

Jegyzetek

A félkövérrel írt jegyzetek Véghely Dezső kéziratában szerepelnek. A többi jegyzeteket készítette és kiegészítette: Földesi Ferenc

- 1   Vagyis: a „levelek gondviselője”, itt a „Levéltáros”
- 2   **Árpád kori új okmánytár I. k. X. lap**
- 3   **Descripto Comitatus Wesprimiensis című kézirat a Múzeumban.**
- 4   **Tudományos gyűjtemény, 1824, VIII. kötet, 92. lap.** Pápa Mező-Városa nevének eredetéről, és Régiségeiről. Értekezik Gvurikovits György, 72–94. lapok
- 5   **Egyetemes Magyar Enciklopédia V. k. 367. lap**
- 6   **Eredeti Romy családlevéltára**
- 7   **Árpád kori új okmánytár, II. kötet. 112. lap**
- 8   **Szent Mártoni levéltár, Protokollum p. 2928.**
- 9   **Ezekről intézkedik az Aranybulla 22. cz „item porci nostri, in sybvis vel stratis servientium non sonsntur contra volum talem evrum.” [hasonlóképpen, dicszainkat nem lehet elhelyezni szolgálaink fekvőhelyein, vagy kunyhóiban, akaratak ellenére].**
- 10   A kézirat további részében Esegvár történetét mutatja be.
- 11   VeML V. 101.c. Veszprém város közönségének iratai, Veszprém város régi oklevelei és jogbiztosító iratai, 2. doboz. Veszprém város régi okleveleinek lajstroma. 1009–1735. Az oklevél már sajnos nincs meg, de a regeszta végén olvasható: *Ennek eredetie papíron van. – még máj 3. számokkal. 7. o.* De olvasható a „Veszprémi Tekintetes Nemesség levelestárának lajstroma” 8. folyószáma alatt: *„Privilegium másolatban – melyet adott Első Ferdinánd király a Veszprémieknek és Veszprém várához tartozandóknak általjában és fejenként mindenkinek, mely által őket a törökökön Palotánál vett győzdelemért harmintzad, vám és akár minémű járom alól örökre kiveszi és szabadokká teszi.”* Igen fontos levél – írja a lista készítője. VeML V. 121. Veszprém város nemesi közösségének iratai, készült 1837. július 18-án. Lejegyezte: Miskolczy Károly ügyvéd.
- 12   Zombory Gusztáv: Veszprém, Vasárnapi Újság, 1859. 08. 14., 388–390. oldal
- 13   Lásd: HUNGLER 1986., 67–77. o.
- 14   Megjelent: Balaton-vidéki naptár 1862-re. Többek közreműködésével kiadja Rónay Károly. Veszprém, Ramazatter Károly Könyvnyomdája, 63–65. oldal
- 15   A vers Miklós Samu miskolci tanár szerzeménye, aki Veszprém-ben született, majd Zalaapáti plébánosa volt 1751-ben. Lásd: Gyarmathy Chrys. János: Isten országa a Földön, vagy egyházi államtan, Pápa, 1855., 138. oldal
- 16   A kézirat megtalálható a MNL Veszprém Megyei Levéltár (VeML) XVIII. 32. a szentkirálysabadjai Véghely család irataiban. A kézzel írt írás valószínű, hogy egy előadásra készült, mint az, az egyik bekezdésben is olvasható. A kézirat készítésének idejét Véghely nem jegyezte fel, valószínű – figyelemmel egy másik kéziratára – a 19. század második felében készült, talán 1864–1865. között. Támpontot adhat a kézirat elkészítésére Lengyel Alfréd tanulmánya, ahol írja: *A meghívások „... Ráth Károly győri otthonába szoltak, ahol a szűkebb körben összegyűlt társaság 1864. augusztus 31-én kezdte meg a közös munkát. (...) Az irányító szerepet betöltő triász tagjai Ráth Károly, Véghely Dezső és Nagy Imre. Véghely Dezső Veszprém régebbi neveiről, kialakulásáról (...) számolt be egy-egy rövidebb tanulmány keretében.”* Az anyaggyűjtésben ugyancsak segédkezett Zombath Antal győri ügyvéd is (Zombath István honvéd ezredes bátyja). Forrás: Lengyel Alfréd: *Megemlékezés a Dunántúli Történetkedvelők példamutatásáról*, Arrabona, Xántus János Múzeum kiadványa, Győr, 1968., 162–176. oldal

- A kézirat két részből állt, a második részben néhány bekezdést megismételt. Ezeket az ismétléseket a második résznél elhagytam. A szövegben csak a szükséges változtatásokat hajtottam végre: figyelembe vettem a mai helyesírás szabályait, a mondat szerkesztést és a szóhasználatot. Ahol szükséges volt, ott szögletes zárójelben írtam a kiegészítést. A jegyzetek között a félkövér betűkkel írtak Véghely Dezső jegyzetei. Sajnos több jegyzetét nem tudtam azonosítani, ami a „Feljegyzéseimben” szerepelt. A többi jegyzet a szöveg kiegészítését, megértését szolgálják, amelyeket betoldottam. Földesi F
- 17 Koroncz László háza a Vár utca 6. szám alatt volt a Veszprémi Káptalan épületében. Forrás: MNL S79, Kataszteri felmérés 1856 (szöveges), 1096. sz. csomó, Veszprém Nr. 1536.
  - 18 **Mészáros K.: Ungvár története, 19. lap** Ungvár története a legrégibb időkől máig, Írta: Mészáros Károly, Ungvár városa képviselőletének megbízásából. Pesten, Ráth Mór könyvkereskedésében és bizományában, 1861.
  - 19 Veszprém nevérlől lásd: Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém, Veszprém, 1977., 3. Veszprém neve, 28–35. oldal
  - 20 Az irányzatról olvashatunk Hóman Bálint egyik munkájában: *„A történettudomány célja a kultúra szempontjából jelentős emberi tevékenységekben, illetőleg életnyilvánulásokban tapasztalható fejlődés megismerése; vizsgálatának tárgya tehát elmúlt események és jelenségek sorozata. E tárgy közvetlen szemléletünknek, érzelmi tapasztalásunknak hozzáférhetetlen lévén, közvetett úton igyekszünk azt megközelíteni. A múlt eseményeit és jelenségeit töredékes maradványaikból és többé-kevésbé szubjektív leírásokból, esetlegesen korunkra jutott történeti forrásokból kell rekonstruálnunk. A történeti forrásanyag töredékessége, hézagossága, szubjektív természete s a történelem tárgyához való közvetett viszonya teszi szükségessé rendszeres és teljességre törekvő összegyűjtését s az összegyűjtött anyag megbízhatóságának vizsgálatát. A forrásanyag e sajátosságaiból következik, hogy az eredményes történelmi vizsgálat legfontosabb módszertani előfeltétele a rendszeres forráskutatás és forráskritika.*
- A forráskutatás és általában a magyar történetírás történetében nevezetes fordulópontot jelöl a Magyar Történelmi Társulat megalapítása (1867). Az Akadémia Történelmi Bizottságának munkásságát a kiegyezés évében még mindig az „öregesek” – TOLDY, HORVÁTH, ÉRDY, PODHRADCZKY, VENCZEL – irányították; mellettük a publicista hajlandóságú SALAMON és CSENGERY s a romantikus THALY KÁLMÁN képviselték a fiatalágot. A többi negyven-ötven éves „fiatal” akadémikus előtt, akiket ismereteik, tehetségük és két évtizedes munkásságuk iránya valósággal predesztinált a kutatómunka irányítására, még nem nyílt meg a bizottsági szoba ajtaja. Az újonnan alapított Társulat vezérkara azonban már belőlük került ki. Az alelnöki székben – HORVÁTH MIHÁLY elnök mellett – IPOLYI ARNOLD-ot találjuk s a választmányban a többség, a döntő szó már a fiataloké. A Társulat irányítói IPOLYI, SZILÁGYI, SZABÓ, KNAUZ, SALAMON, RÁTH s a szárnyaikat ekkor bontogató ifjú PAULER GYULA és FRAKNÓI VILMOS, kik 1875-ben a távozó THALY helyére SZILÁGYI SÁNDOR-t választják titkárrá. Néhány évvel később (1878) IPOLYI kerül a HORVÁTH halálával elárvult elnöki székbe. Ugyanekkor alelnökké választották FRAKNÓI-t, ő azonban kitért a megtiszteltetés elől. A tudósképzés, a tudományos munka szervezése és irányítása a hetvenes évek végén már teljesen IPOLYI és SZILÁGYI kezében van, mely hivatva volt a kutatásnak új irányt szabni s a magyar történettudomány útját felszázadra kijelölni.
- A hetvenes években bekövetkezett változás nem egyszerű személcserét, hanem egyben irányváltozást is jelentett. TOLDY, SZALAY és HORVÁTH MIHÁLY nemzedékének munkássága szintetikus irányú, eszközeik és módszereik még fogyatékos; IPOLYI, SZILÁGYI, SALAMON, SZABÓ és társaik már a speciális kutatás és a módszeres munka előharcosai. Bár maguk általános szempontokból indultak ki s gyűjtésük iránya mindvégig általános maradt, koruk uralkodó tudományos felfogásához csatlakozva, a specializálódás és a tudatos munkamegosztás elvét hirdetik. Autodidakta létükre sohasem tudták levetközni az autodidaktiszt jellemző módszerbeli gyengeségeiket, de tisztában voltak a tudomány korszerű feladataival s a feladatok eredményes megoldásához szükséges eszközök, a történeti módszer természetével. Felismerték az aprólékos részletkutatás és a monografikus feldolgozás fontosságát. Elmerültek tudományuk egyes részleteinek vizsgálatába s ily speciális vizsgálatokra ösztönözték tanítványaikat, kiknek a módszeres képzettség megszerzése végett módot adtak a külföldi egyetemek, történelmi intézetek és levéltárak látogatására. A katedrán és az országos intézetek élén nevelőivé, mestereivé, mentoráivá lettek az első módszeresen kiképzett, rendszeres részlet-kutatómunkára nevelt tudósgenerációnak: THALLÓCZY

LAJOS, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, TAGÁNYI KÁROLY, NAGY GYULA, BÉKEFI REMIG, MÁRKI SÁNDOR és még élő kortársaik nemzedékének.

Ez a fiatal nemzedék – élén a tíz évvel idősebb, de tudománytörténeti szempontból már ide tartozó FRAKNÓI-val, PAULER-rel és HAJNIK-kal – a tárgyilagos történeti igazság, a pozitív tények megállapítására törekvő speciális kutatásban látja hivatását. Az autodidakta mesterek – IPOLYI, SZILÁGYI és társaik – kijelölte irányban haladva, de az ő kezdetleges módszerüket tökéletesítve, a kutatási és tárgyköri körökön megosztva s a választott szűkebb körben az ismeret teljességének megszerzésére törekedve, a kútfők és tények analitikus kritikájával, kisebb korszakok, egyének és intézmények történetének monografikus feldolgozásával igyekeznek történetünk homályos lapjaira fényt deríteni.”

Forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. A magyar történettudomány kézikönyve I. 3/a. Írta Hóman Bálint. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat, 1925., Budapest

Forrás: <http://mek.oszk.hu/07100/07139/html/0009/index.html>

- 21 Ipolyi Arnold: Fehérhegységi utiképek, Vasárnapi Újság, 1859. 9. 4. – 1859. 10. 23., a folytatás többi része 1860. 3. 18., és 1860. 5. 13. közötti lapszámokban.

- 22 U.o.: 1859. 9. 25., 459. oldal

- 23 Fejér György (Keszthely, 1766. április 23. – Pest, 1851. július 2.) teológiai doktor, prépost-kanonok és az Egyetemi Könyvtár igazgatója. Így ír önmagáról *Az ember kiformaltatása* című munkája (Buda, 1835) előszavában: „*Az igazságot nyílt szemmel nyomozni és bátran védeni; a hamist cáfolni, a kétest eligazítani, a bizonyost kitüntetni, közérthetőleg szólani; nemzeti literaturánk egy hiányát pótolni: ez volt céloim.*” Egyik fő műve a *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Budae, 1829–44. A három Indexszel együtt negyvenhárom kötet. A VIII. 6., IX. 6. és X. 3. kötetek ritkák, valószínűleg megsemmisültek, mert ezekből csak mintegy 170 példányt ismerünk. A legtöbb magyar nyelvű szakcikke a Tudományos Gyűjteményben jelent meg, hiszen e folyóirat volt a XIX. század első felében a leghosszabb életű magyar nyelven megjelenő tudományos folyóirat, s nem mellékesen 1817–1818-ban Fejér György volt e folyóirat első főszerkesztője.

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Fej%C3%A9r_Gy%C3%B6rgy_%28teol%C3%B3gus%29

- 24 Szirmai Szirmay Antal (Eperjes, 1747. január 20. – Szinyér, 1812. szeptember 19.) táblai ülnök, Zemplén vármegye követe, földrajzi író, helytörténész, levéltáros, politikai író. Megírta Zemplén vármegye történetét. Kazinczy szavaival: *A rettegés és remény közt nem mindenkor bírt eléggé magával.*

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szirmai_Antal

- 25 Wagner Károly (Zboró, 1732. április 11. – Kiszseben, 1790. január 7.) jezsuita szerzetes tanár, történész, műfordító, egyetemi tanár. 1747-ben Trencsénben belépett a jezsuita rendbe. Ezután különböző városokban tanár és hitszónok. 1773-tól az országos levéltár igazgatója Pozsonyban. 1777-től a budai Egyetemi Könyvtár őre, majd a pecsét- és cimertan egyetemi tanára Budán 1784-ig, nyugdíjazásáig. Baráti viszonyban volt Katona Istvánnal, Pray Györggyel és Cornides Dániellel. Munkatársa volt a pozsonyi Ungarisches Magazinnak, Corneille műveiből fordított. Jelentős forrásanyagot tett közzé a Szepeességéről és Sáros vármegyéről. Genealógiáival is foglalkozott. Több kéziratát az OSZK őrzi.

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Wagner_K%C3%A1roly_%28t%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz%29

- 26 Tájékoztatósi célú, az egyes iratok szintjén készült segédlet. A levéltári anyag következő fő jellemzőiről tájékoztat: jelzet, nyelv, kor, tartalom. Ezekon kívül még egyéb speciális adatokat – például: az irat anyaga, az iraton lévő pecsétetek száma és állapota, a térkép léptéke – is tartalmazhat. Forrás: http://mnl.gov.hu/bal_menusor/hasznalat/oktatas/mindenkinek/kerdezz_-felelek/leveltari_szakkiifejezesek.html

- 27 A tanulmányt – illetve az előadás anyagát – Véghely Dezső minden bizonnyal a „Dunántúli történelemkedvelők” összejövetelére készítette 1864-ben, mint az egyik jegyzetén olvasható.

- 28 Az 1837-ki köz ülésben kihirdetett nyelvtudományi kérdés: „*Melyek a két hazában és hajdani magyar tartományokban részint fennlévő, részint régi emlékekben található, azon magyar hangzatú helyírási (topographiai) és család- nevek, melyeknek eredeti jelentését bizonyossággal, vagy legalább hihetőséggel meghatározhatni?*” Forrás: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. 1838–1840. Budán, 1842., 35. oldal

- 29 Jellemző, hogy a nyertes pályamunkáról szóló néhány soros jelentés a díjnyertes mű szerzőjének még nevé sem említi meg. A pályamunka már korán tudományos kíváncsalmait sem elégítette ki, s bár megnyerte a pályadíjat, az akkori józanabb ítéletük is értéktelennek tartották. A pályázatról nyomatásban kiadott

- hivatalos közlés mindössze ennyi: „*A nyelvtudományi kérdésre érkezett jutalomfeleletek bírálói, Czuczor, Nagy J. és Vörösmarty rr. tagok egyhangú ajánlására a 3d. számmal ily jelmonddal „Quis reddat omnium nominum etymon? [Ki fejté meg minden név eredetét?] Mint a többi közt legjobbnak rendeltetett kiadatni a szűz arany jutalom; nyomtatása azonban, számos tévedéseinél fogva, elmaradván.*” Forrás: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. 1838–1840. Budán, 1842.
- 30 Révész Imre (Újfehértó, 1826. január 14. – Debrecen, 1881. február 13.) református lelkész, egyházjogi és egyháztörténeti kutató és író.
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/R%C3%A9v%C3%A9sz_Imre_%28egy%C3%A1l%2C%201826%2C%201881%29
- 31 Szabó Károly (Köröstarcsa, 1824. december 14. – Kolozsvár, 1890. augusztus 31.) magyar történész, műfordító, az MTA rendes tagja.
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szab%C3%B3_K%C3%A1r%C3%B3ly_%281824%2C%201824%2C%201890%29
- 32 Réső Ensel Sándor (Pest, 1833. február 1. – Budapest, 1899. február 24.) ügyvéd és királyi táblai fogalmazó, később Pest vármegyei központi ügyész, jogtudományi író, etnográfus
Pesten végezte a jogot, Miskolcon és Kocson kezdte bírósági szolgálatát, 1863-tól Pest megye tisztí ügyésze. Az 1860-as években a Nefelejts c. folyóiratban sorozatosan közölt szokásleírásait más gyűjtők, főleg Májér István hasonló tanulmányaival kiegészítve értékes gyűjteménnyel alapozta meg a magyar népszokáskutatást. Helytörténeti kérdések, helynévmagyarázatok, helyi mondák gyűjtésével is érdemes munkát végzett. Főbb művei *A helynevek magyarázója* (1–4. füzet, Pest, 1861–93); *Magyarországi népszokások* (Pest, 1866). Az *Árpád sírja* (1862) megírásával az osztrák időben oly hatást keltett, hogy Vidás János gépgyáros munkásaival tüntetve kereste a sírt és minthogy más gyári munkások is csatlakoztak hozzá, a császári rendőrség forrongástól tartva, a pesti oldaltól Óbudáig kordont húzatott és többeket elfogatott. Az 1860-as évek elején azon indítványával, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum részére a megyék címeres székeli szereztessenek be, oly lelkesedést keltett, hogy e célra a hölgyek kézimunkájukat ajánlották fel és pénzgyűjtést is rendeztek. Ezen címerek a múzeumi Széchenyi-terem mennyezetét díszítik.
Apja Réső Ensel Sándor (Magyarsok, 1787. október 25. – Pest, 1860. május 29.) táblai ügyvéd és több megye táblabírája, aki maga is jelentős tudományos munkát végzett.
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/R%C3%A9s%C3%A9s_S%C3%A1ndor_%281833%2C%201860%29
- 33 Vasárnapi Újság, 1863. 12. 6., A helyiratok érdekében, 435. oldal. Pesty Frigyes (Temesvár, 1823. március 23. – Budapest, 1889. november 23.) történész, országgyűlési képviselő. 1863. február 2-án kelt levelében tárja a helytartótanács elé a földrajzi nevek összegyűjtésére irányuló tervét, majd kinyomtatja a kérdőíveket, rendeltetve a beérkezett anyagot, kiegészítéseket és új gyűjtéseket kér. Amikor 1877. május 24-én a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották, székfoglaló beszédét például a helynevek a történettudományban való felhasználásáról tartotta „*A helynevek és a történelem*” címmel. Ha azonban nyomtatásban megjelent munkáit vesszük, feltűnő, hogy mindössze egy van közöttük, amelyik kifejezetten a helynevekkel foglalkozik: az 1888-ban kiadott „*Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben*” című kötet.
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Pesty_Frigyes
- 34 Wolfgang Lazius (vagy *Laz*, magyarosan *Lazius Farkas*, illetve *Lázi Farkas*; Bécs, 1514. október 31. – Bécs, 1565. június 19.) osztrák humanista tudós, történétíró, térképész, orvos, egyetemi tanár. Az ingolstadtí egyetemen folytatott orvosi tanulmányokat. Az 1536-ban a császári hadsereggel, mint tábori orvos jött Magyarországra. 1540-től a humanoriák, később az orvostudomány egyetemi tanára volt Bécsben. 1546-ban kiadta *Vienna Austriae* című művét, Bécs városának első helytörténetét. E munkájával megnyerte I. Ferdinánd kegyét, aki őt udvari orvosává, tanácsossá, császári történétíróvá és lovagá tette.
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Wolfgang_Lazius
- 35 A mű címe: *Wolfgango Lazio: Reipublicae Romanae in exteris provinciis, bello a civitatis, constittae commentariorum libri duodecim. [A római állam helyzete a külső provinciákban, feljegyzések tizenkét könyve]* Viennens, 1598.
- 36 Lázi Veszprémről a XVI. fejezetben a 959. oldalon értekezik. A fejezet címe: *De Crispiano, Cimbriano, Vesproniani, Tricciana.*

- 37 Weszprémi István: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. Centuria Prima (1774), Centuria altera. Pars prior (1778), P. II. 143. o.
 Weszprémi István (Weszprém, 1723. augusztus 13. – Debrecen, 1799. március 13.) orvos, a hazai orvostörténet-írás úttörője. A debreceni református kollégium elvégzése után Zürich, Utrecht és London volt peregrinus tanulmányainak helyszíne. Utrecht egyetemén szerzett orvostudományi oklevelet 1756-ban. Hazatérte után Debrecen városi orvosa lett, s haláláig az is maradt. Még Londonban adta ki 1755-ben a pestis elleni aktív védekezésről szóló művét, amely az immunológia figyelemre méltó emléke. Debreceni orvosi tevékenysége idején Hatvani István, a „magyar Faust” és Csapó József volt az orvostársa. Weszprémi abban az időben (1760-ban) írta meg a *Kisded gyermekeknek neveléséről való rövid oktatást*, Hatvani pedig a valószínűségszámítás és a matematikai statisztika eszközeivel megbízható következtetéseket vont le a hazai csecsemőhalandóságról, és tanácsokat adott az itthoni szomorú helyzet javítására. Weszprémi második magyar nyelvű műve, a *Bábamesterségre tanító könyv* (1766) lényegében Heinrich Johann Ne-pomuk von Crantz bécsi szülész munkájának szabad magyar áttünetése. Legfontosabb műve, a *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographie [Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza]* négy kötetben jelent meg 1774 és 1787 között. Orvostörténet-írásunk e korai remekének megalkotásához magánkönyvtára és széles körű levelezése szolgált alapul. Egybegyűjtötte Magyarországon és Erdélyben valaha is tevékenykedő orvosok életrajzi adatait. (A *Succincta* új kiadása és magyar fordítása 1960 és 1970 között jelent meg négy kötetben.) Pozsonyban nyomtatták ki 1795-ben *Magyarországi öt különös elmélkedések* című művét. 1798-ban Bécsben adták ki történetünk első magyar nyelvű summázátát, a *Pannoniae luctus* című művét. Emlékére a Magyar Orvostörténeti Társaság Weszprémi István Emlékérmet alapított, ez a társulat legrangosabb kitüntetésé.
 Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Weszpr%C3%A9mi_Istv%C3%A1n
- 38 Uo. Centuria altera, pars posterier (Második század, hátul lévő rész), 1781. **P. III. 443. o.** Valójában a 434. oldalon olvasható. A tábla szövege: „*Sibilla unguentaria liberta Sept. Severi Impe. Vendit crocomagma in V P Rhispia*” [Sibilla, Septimius Severus császár kenőcsárus szabadosnője, safrányt árul V P Rhispia-ban] 433. oldal
- 39 Palla Ákos: Sibilla unguentaria a legújabb kutatás megvilágításában, Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei, Budapest, 1959/14. 51–70. oldal. Megállapítása szerint a tábla hamisítvány.
- 40 Az említett részek a Pannónia a felosztások kialakított tartományok elnevezései, melyeknek élen egy-egy helytartó állt.
- 41 Antonio Bonfini, magyarosan Bonfini Antal (latinul *Antonius Bonfinius*), (1427 vagy 1434 decembere – 1502 tavasz) Magyarországon tevékenykedő olasz történétíró. Bonfini 1427 vagy 1434 decemberében született a közép-itáliai Piceno tartományban, Ascoliban vagy Patrignonében. Mindkét város a maga szülőföldjének tekintti. Humanista szellemű nevelést kapott. Ascoliban tanítója Enoc d’Ascoli volt. Magisteri címet szerzett. Fiatal korában gazdag családoknál nevelőként dolgozott, előbb szülőhelyén, először oda-haza, aztán Firenzében, Padovában, Ferrarában, Rómában. 1465-ben elvette feleségül Spina di Marino della Roccat, egy ascoli tanácsúr lányát, aki négy fiú és egy lány anyja lett. Bonfini 1473-ban meghívták az Anconától pár kilométerre délre fekvő Recanati iskolájába professzornak. Az állást 1478-ban foglalta el. Addigra már jó kapcsolatokat épített ki mind a tudós humanista-, mind az arisztokrata körökkel. A recanati állásban latint, görögöt, nyelvtant, költészetet, előadóművészetet tanított nyolc- kilenc éven át. Tanári munkáját komolyan vette. Tanítványai hálásan emlékeztek rá vissza, s közülük egy-kettő a kor ismert tudósai közé emelkedett.
 1486. szeptember 1-jén három hónapi szabadságot meg útiköltséget kért a várostól, és 25-én útnak eredt, hogy Aragóniai Beatrixszal való ismeretségét fölelevenítve bemutatkozzék Mátyás királynak. Vitte magával a kész köteteket, immár megfelelő dedikációkkal, ezeket részben Mátyás királynak, részben Beatrixnak ajánlva.
 A fejedelmi udvarba, amely akkor a megszállt Ausztriában, Retzben tartózkodott, október 22. és 27. között érkezett meg. A szívélyes fogadtatás után megjelenhetett a királyi család színe előtt, átnyújtotta műveit, melyeket a király nagy érdeklődéssel fogadott, azonnal el is olvasott, és tetszését fejezte ki, majd jó fizetéssel alkalmazta őt a felesége mellé felolvasónak. Mátyás Bonfini bízta meg a magyar történelem reneszánsz szellemében, humanista stílusban, modern módszerekkel és méltó terjedelemben történő feldolgozására, természetesen a számára kívánatos felfogásban.

A megbízást tehát 1488 májusában kapta, a tájékozódás és az anyaggyűjtés után 1489-ben látott hozzá az íráshoz. Ekkor vetette papírra első fogalmazásban az I. tized I. könyvét. Hogy Mátyás halála napjáig (1490. április 6.) meddig jutott el, az pontosan nem állapítható meg. Annyi bizonyos, hogy az első 16 könyvvel már készen állt, de a III. decas 9. könyvéig, vagyis Mátyás trónra lépéséig még nem érkezett el. Kenyéradója halála nyilván megakasztotta munkáját, de az országot nem hagyta el, II. Ulászló koronázásán is jelen volt, az új uralkodó pedig a megbízást azonnal megújította, így az írást nyomban folytathatta, és 1492-re eljutott Mátyás haláláig. A vállalkozás ezzel mintha nyugvópontra ért volna. A 38 könyv után megírta a mű előszavát, amelyben Ulászlónak megköszöni, hogy elődje halála után ő finanszírozta a munkát. A király is kifejezte elégedettségét, és 1492. október 10-én magyar nemességgel adományozta meg, és a szerzőt koszorús költő címmel is kitüntette.

Bonfini ezek után elutazott Itáliába, és ismét tanítani kezdett, ezúttal Ferrarában. 1493 augusztusában még ott volt. Közben azonban Budán történt valami, mert 1494 áprilisában újfent Magyarországon találkozunk vele. Ekkor fizetést utalnak ki számára a kincstárból, ami azt jelzi, hogy történetírói hivatalát fölvette, és hozzálátott a Magyar történet folytatásához, az új rendszer krónikájának rögzítéséhez. Ekkor írta meg a IV. decas 9–10. könyvét, majd folytatólag a többi, és hozzákezdett a már kész darabok átdolgozásához. A végleges formában elkészült I-IV. tized lemásolásához ugyanakkor, 1494 tavaszán kezdtek hozzá, négy kötetben, parádés formában, drága pergamenre, valószínűleg illusztrálva. A másolás 1496 végéig tartott. Ez a példány a királyi könyvtár számára készült. Később elkallódott (a 17. század végén két kötet még megvolt belőle Esztergomban), szétesett. Az utóbbi időben csodálatos módon bukkant elő belőle hat levél, kettő 1872-ben Nürnbergben, kettő 1923-ban Szegeden, kettő 1975-ben Budapesten, ahova Nagyváradról került. Az V. tized másolásához hozzá sem fogtak, hiszen azon akkor még a szerző dolgozott. A négy és fél tizedre rúgó eredeti szerzői fogalmazvány azóta mindenestül elveszett. A másoló személye ismeretlen. Annyi bizonyos, hogy átlagon felül képzett és gyakorlott mester volt, akit a szerző hozott magával Itáliából, amikor 1494 elején újra Magyarországra jött. Munkája magas színvonalát az udvar is elismerte, mert miután a négy kötetet átnyújtotta a királynak, János másoló is megkapta a címeres nemességet családjával együtt. Az adományozó oklevelet maga Bonfini fogalmazta.

Sokkal többet már nem is írt ezután. Elbeszélésében az 1496 júliusában tartott országgyűlés az utolsó esemény, és célzást tesz egy az év októberében lejátészódott mozzanatra. E sorokat valamikor 1497 elején vetette papírra. Ekkor szélütést kapott, és már csak arra maradt ereje, hogy lediktálja az V. tized néhány soros ajánlását, amelyben búcsút mond hivatásának. 1497 végén – jobbulása után – vissza akart térni szülőföldjére, amire azonban nem került sor. 1502 tavaszán megint nekiirugaszkodott, de az utazás megint elmaradt. Ezúttal alighanem a halál hiúsította meg, talán éppen a készülődés izgalma által kiváltott újabb szívroham. Öccse, Máté, 1502 közepén már halott bátyjára emlékezik. Végrendeletének megfelelően Óbudán temették el a mai Szent Péter és Pál Plébániatemplom helyén állott Szent Margit kápolnában, és sírjára ezeket a sorokat vészték: *Bonfini nyugszik e sírban alant, Picenónak a sarja, /Tisztetség, tudomány, szép szó volt az övé./ Csontjai fekszenek itt, de az ő történeti műve/ Már a magyar földé, s ennél semmi se több.*

Végül is sikerült olyan művet alkotnia, amelyet évszázadokig nem lehetett megismételni. Hogy az utókor mire tartotta, nemcsak a seregnyi kiadás jelzi, hanem az a tény is, hogy adataiban, a magyar történelemről alkotott felfogásában jószerivel a 19. századig iránymutató maradt. Jelzi az is, hogy pótlására, felváltására senki sem tudott vállalkozni, legnagyobb historikusaink évszázadokon keresztül csak a folytatására merészkedtek. Még a 18. században kibontakozó jezsuita történeiszkola is csak addig ment el, hogy adatokat gyűjtött és publikált egy majdan megirandó nagy magyar történet számára. Végül is a teljes hazai história modern módszertani, nyelvi és stílári színvonalon álló, új kutatási eredményeket felvonultató, korszerű szellemiséget sugárzó, a tárgyhoz terjedelemben is illő – tehát a Bonfiniét tényleg felváltó – összefoglalását legközelebb Horváth Mihálynak sikerült megalkotnia a 19. század hatvanas-hetvenes éveiben, majdnem 400 évvel Bonfini után.

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Antonio_Bonfini

- 42 **I. m. 1690., 14. oldal** [*de Bonfinis, Antonius: Rerum Ungaricarum decades – A magyar történelem tizede*]
 43 A régi Aravona helyén Győr, Bregetino terein Szőny, Sacarabantia romjain Sopron, Sabaria (Savaria) helyén Szombathely, Salle maradványain Zalavár, Valkun helyén Kanizsa, Advicesinum után Veszprém,

- Cibriena romjain Székesfejervár, Aquineumra Ethelvár, Sopianae nyomán Pécs, végre a Mursa után Eszék városok keletkeztek. Éhen Gyula: A városok, II. kötet, Szombathely, 1903., 379. oldal
- 44 Fényes Elek (Csokaj, 1807. júl. 7. – Újpest, 1876. júl. 23.) Statisztikus. 1828-ban végzett ügyvédként Pozsonyban. 1836-ban Pesten telepedett le és statisztikai munkásságot folytatott. 1843 és 1847 között az Országos Magyar Gazdasági Egyesület előadója, a Magyar Iparegyesület választmányi tagja, majd 1847-től aligazgatója, az ellenzéki Nemzeti Kőr alelnöke. 1848-ban az Országos Statisztikai Hivatal vezetője volt, a szabadságharc után egy ideig bujdosnia kellett. 1857-ben az Első Magyar Általános Biztosító Társaság életbiztosítási ügyosztályának vezetője volt. Kidolgozta az élettartam és a halálozás valószínűség-táblázatait. 1860-tól újságíróként működött, élete végén a Statisztikai Hivatal díjnokaként működött. Magyarország statisztikájának megalapozója volt. Forrásértékű munkáiban számba vette az ország anyagi és szellemi erőforrásait, bemutatta az államhatalmi és a kereskedelmi rendszert. Fejlődésében ábrázolta az ország helyzetét, összehasonlítva azt a külföldi viszonyokkal. Statisztikai munkáin kívül térképeket is kiadott. 1837-től az MTA levelező tagja volt, mivel azonban székfoglalót nem tartott, az Akadémia törölte tagjai sorából.
- Forrás: <http://tudosnapta.kfki.hu/localhost/egyen.php?nanev=fenyes>
- Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülmenyesen leíratik. Kiadta Fényes Elek, Pesten, 1851. „Veszprém, igen régi nevezetes magyar püspöki város Veszprém vmegyében, Budához 15 mfdnyi távolságra, saját postahivatallal. Ez a város hajdan a romaiaktól Rhsipiának nevezetett, és közép Pannoniának praetoriuma volt. Itt lakott a marahánus tótok királya Szwatopluk, kit Usubu, a magyarok egyik vezére 10 napi ostrom után innen kiűzvé, ezért a várost is Árpád kegyelméből birtokába kapta. Később sz. István ellen Kupa, vagy igazabban Koppány somogyi herceg 998-ban feltámadván, Veszprémet ostrom alá vette, de a veszprémiek addig oltalmazták magukat, míg Hunt és Pázmán vezérek Esztergom vidékéről megérkezvén, Koppányt meggyőzhették. Ily vitéz viseletéért azt nyerte Veszprém, hogy a királynő rendes lakává tétetett, püspökséggel és káptalannal felékesítetett, a székesegyház a királynő templomává tétetett, lakosai királyi udvarnokok lettek, s végre a veszprémi nemesség leányainak nevelésére apáczá-zárda állítatott egy völgyben, s jövedelméül Vörösberényt több helységekkel együtt nyerte. Veszprém lakosai nyugalomban éltek jó királyuk által adott szabadságaikkal egész 1552-ig, midőn a törökök a várost elfoglalván, a népességet részint leöldösték, részint elhurcolták. 1557-ben kiverettek ugyan kis időre, s a káptalan is visszatért, de csakhamar elköltözött. Ugyanis 1563-ban a törökök már Palotát ostromlák erősen, de a veszprémiek segítségül sietvén, innen csúfosan visszaverettek. Melyet megtudván I. Ferdinand, mindjárt az ütközet után 13-dik napon tulajdon kéziratával a lakosoknak mind azon szabadságait megerősítette, melyeket nekik szent István király ajándékozta. 1564-ben ismét bevette a Török Veszprémet, de hallván Eck Salm. cs. vezér közjelgetését, oda hagyta 1566-ban. 1593-ban Sinan basa 100,000 emberrel ostromolván, elfoglalta, és csak 1698-ban vették vissza Pálffy és Schwarzenberg. 1702-ben a vár felső parancsolatból lerontatott. E vár, mely a hegyen völgyön épült városnak most is szebb részét teszi, mindenfelől (csak délről nem) 24 öl magas szikla hegyre épült. Nevezetes épületei: a püspöki székesegyház, földalatti sirbolttal, kettős toronnyal, s Gizella királynő kápolnájával, melyben sz. Istvánnak Gizella által készített palástja most is mutatatik.” III. kötet, 296–297. oldal
- 45 Vasárnapi Újság, 1859. augusztus 14., Zombory Gusztáv: Veszprém, 388–390. lapok
- 46 **Beke Kristóf, MSS 46. oldal.** Beke Kristóf: Historia diplomatica almae dioecesis Vesprimiensis periodus [A Veszprémi egyházmegyei oklevéltár története, folyóirat] Ia., kézirat, é.n. a Veszprémi Érseki Könyvtár gyűjteményében. (a továbbiakban: MSS) A fejezet címe: Caput primum (Első fejezet) §. 9. Urbis Vespriem et, nominis ejus origo [Veszprém városa, és nevének eredete]
- 47 Vitae Vesprimiensium praesulum, scriptore Joanne Róka, cathedralis ecclesiae bosnensis canonico, [A veszprémi előljárók életrajzai, írta Róka János, a boszniai székesegyház kanonoka] (Biró Márton arczk.), Pozsony, 1779.
- Róka János (Győr, 1727. január 7. – Pozsony, 1790) teológiai doktor, váci kanonok, író. Előbb a jezsuita rendbe lépett, ahol nyolc évet töltött. Győrött, Nagyszombatban és Bécsben folytatta tanulmányait, a magyar törvényt tanulta és a testőrségnél hadbírói tisztet viselt. Később ezen állásától is megvált és a bécsi egyetemen szerezte meg teológiai doktorátusát 1765-ben. A váci püspökmegyében 1768-tól Taksonyban plébános volt. 1769-től plébános volt, majd a püspöki konzisztórium kancellárja Vácott, 1771-től tiszteletbeli kanonok. Mária Terézia 1771-ben kinevezte a Torontál vármegyei Szenthubert francia telepes fa-

luba plébánosnak. Miután Pozsonyban az elemi iskolák fölállítottak, 1773-tól halálig azok igazgatásával bízott meg. 1775-ben tiszteletbeli boszniai kanonok lett. Számottevő munkásságot fejtett ki a Magyarországra került francia telepesek anyanyelvi kultúrájának megtartásáért és emeléséért, emellett egyházi helytörténetírói munkássága is jelentős.

Főbb munkái: A rothadatlanságnak ajándékán Istentől világgal ismertetett dicsőséges Szent István Magyarország első királya és fő apostola szentül hada- és akadozó kezének csudája. Győr, 1769., Vita Ignatii Koller de Nagy-Mánya Vesprimiensis episcopi. Posonii et Cassoviae, 1775. arczk., [Nagymányi Koller Ignác veszprémi püspök élete, Pozsony és Kassa, 1775. arczk.] Passavio vindicatus et animadversionibus illustratus piissimae protoreginae Hungariae Giselaie tumulus, Posonni & Cassoviae, 1776. Rézmetszettel, [Magyarország első, szentéletű királynőjének, Gizellának Passauban megőrzött és kitüntető figyelemben részésített sírja] Das Leben der seligen Gisela, ersten ungarischen Königin. [Boldog Gizella, az első magyar királynő élete], Wien, 1779.

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/R%C3%B3ka_I%C3%A1nos_%28teol%C3%B3gus%29

- 48 Minden bizonnyal Adelvinus Salzburg érsekeről van szó. Róka János írja idézett művében: „*Calendas januarii ad Orcabu consecravit Adelvinus Ecclesiam in honore S. Michaelis Archangeli in proprietate Hezilonis ita nullo negotio emollias*” [Január elsején Adelvinus az Őrkapunál fölszentelte a székesegyházat Szent Mihály arkangyal tiszteletére. Mivel Hezilo tulajdonában volt, gond nélkül végezte el.] 8. oldal
- 49 Fuxhoffer Damian (Ják, 1741. január 11. – Pannonhalma, 1814. február 27.) katolikus pap. A Bencés rend tagja volt, 1759. október 15-én ünnepélyes fogadalmat tett és 1766. március 16-án misés pappá szentelték fel. A rend feloszlataásig és 1802-től, amikor az ismét visszaállított, az Aszófői plébánia adminisztrátora és alesperes volt 1809-ig, azután mint spirituális Pannonhalmán működött. Forrás: Szinyei József: Magyar írók élete és munkái III. (Fa–Gwóth)
- 50 Monasteriologia regni Hungariae, in qua libris V. synoptice, originario-diplomatice describuntur omnia singulorum religiosorum ordinum monasteria, quae unquam ab ingressu Hungarorum in Pannonia fundata fuerunt. Veszprimii, [A Magyar Királyság monostorainak története öt kötetben, átfogó módon, eredeti oklevelek alapján írja le minden egyes vallási rend monostorait, amelyeket a magyarok bejövetele óta valaha is alapítottak Pannoniában.] Veszprém, 1803. (Két ivrét kötet. Ism. Allg. Liter. Zeitung 1804. II. 673. l. 2. bőv. és javított kiadás Czinár Mór által. Pest, 1858–60. Két 4-rét kötet.)
- 51 **Tudományos gyűjtemény, 1821. III. k. 45–46. oldal.** [Veszprém Vára Nevéről, A Tekéntetes Veszprémi Káptalan Nagy Érdemű Tagjaihoz Tisztelet Jeléül, Horvát István, A Széchényi Országos Könyvtár Örzője., Tudományos gyűjtemény, III. évf. 37–70. lapok]
- 52 **Tudományos gyűjtemény 1834. I. 105. lap.** Horvát István: Boldog Asszony Veszprém Völgyi Apátza Monostorának alkotó görög oklevele Szent István magyar királytól Kálmán magyar királynak 1109-dik évi hiteles másolatából, két réz táblával, 84–106. oldal. E szerint: „*Szenti Imréről is mondatik a Boldvameléki Monostor krónikájában: MXXXI Henricus filius Stephani Regis obiit. Így Beszprém, vagy Veszprémvár, magyarosan Imrevár.*” (1031, Henrik, István király fia, elhunyt)
- 53 Véghely a kéziratban írja: „Topográfijában”, valójában az említett kifejezés Bombardius: Typographia Magni Regni Hungariae. – 1750 könyvének 97. oldalán olvasható.
Michael Bonbardi, jezsuita szerzetes, matematikus (1683. 3. 13. – 1729. 5. 16.) Fő művei: Commentarii bellici e Bibl. Viennensi. – 1718, Topographia Magni Regni Hungariae. – 1718, Typographia Magni Regni Hungariae. – 1750. Nevének változatai: Bombard, Michael - Bombardi, Michel - Bonbard, Michael - Bonbardi, Michael - Bonbardi, Michel - Bonbardi, Michael - Bonbardi, Michael - Bonbardi, Michael - Bonbardi, Michael - Bonbardi, Michael
Forrás: <https://thesaurus.cerl.org/record/cnp00102421>
- 54 Nyitraszerdahelyi Szerdahelyi Gábor (Munkács, 1660. szeptember 20. – Kassa, 1726. január 24.) bölcséleti és teológiai doktor, Jézus-társasági áldozópap és tanár. 1680. március 16-án lépett a rendbe. Trencsénben végezte a bölcséletet; tanított Nagyszombatban három évig a nyelvtani osztályokban, Kőszegen pedig kettőig a szónoklati és költészeti osztályokban. A hittani pálya után Zágrábban a logikát, majd 1697-ben Grazban a bölcséletet hat évig adta elő. Ezután magyarázta a polemikát Nagyszombatban és Bécsben, majd az egyházi jogot öt évig. Igazgatója volt a kassai kollégiumnak és a könyvnyomtató intézetnek, melyet virágzásra hozott.

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szerdahelyi_G%C3%A1bor_%28jezsuita_szerzetes%29

- 55 *Celebrium Hungariae urbium et oppidorum chorographia* : in prima parte veterem, in secunda novam Hungariam complectens, 1770., [Magyarország népes városainak és településeinek leírása; az első rész a régi, a második az új Magyarországot tartalmazza.] „*Besprimium sive Wesprimium. Wesprimium Episcopale oppidum, loce perquam amaeno positum est. Illud Bonfinius Decad I. lib. I. ab albo fonte, lingua alemanica nomen accepisse scribit.*” [Beszprém, vagy Veszprém, püspöki város, nagyon szép fekvésű hely. Bonfini azt írta, a Decad. I., lib. I.-ben, hogy német nevét egy fehér forrásról kapta.] 118. oldal
- 56 Gyarmathi Sámuel (Kolozsvár, 1751. július 15. – Kolozsvár, 1830. március 4.) orvos, nyelvész. Tanulmányait Kolozsvárott, Nagyenyeden és Bécsben végezte. 1782-ben orvos lett, és barátjával, Andrád Sámuellel Németországba ment, mindenütt gyalog utazva. Berlinben ismeretséget kötött Johann Heinrich Samuel Formey-vel, a berlini tudományos akadémia titkárával, és többször is megjelent a tudós társaság gyűlésein. 1784-ben Pestre ment, ahol a pesti és budai színháznál sűgő volt. Egy év múlva Erdélybe ment, ahol 1785-ben megnősült, azonban később nejétől törvényesen elvált. 1787-ben Hunyad megye főorvosa lett, és Déván telepedett le. 1795–96-ban Göttingában tartózkodott, ahol megismerkedett Schlözerrel. Az ő hatására kezdett el érdeklődni a finnugor nyelvészet iránt. Hazatérése után Pozsonyban Ráday Gedeon fiainak lesz a nevelője. Eközben azonban a Magyar Hirmondó részére is dolgozott. 1800–1810 között a zilahi református kollégiumban tanított, innen vonult nyugalmába. Gyarmathi csak a gyakorlati nyelvtanának („Okoskodva tanító magyar nyelvemester”) sikere után kezdett el alaposabban foglalkozni a nyelvtudománnyal. Schlözer hatására írt, röviden csak Affinitás címmel idézett művében már a finn, lapp, észti, mordvin, cseremiszi, csuvas, votják, zürjén, vogul, osztják, szamojéd nyelvek magyarhoz való viszonyát tárgyalta. A nyelvrokonság kérdésében döntő súlyúnak tartotta a nyelvtani egyezéseket. Sok, máig helyesnek elismert finnugor etimológiát ő vetett fel elsőként. Konkrét nyelvi anyag alapján jutott arra a helyes következtetésre, hogy a magyarhoz a vogul és az osztják nyelv áll a legközelebb. Művében alkalmazta a Demonstratióban már Sajnovics által is használt módszert, s ezért munkája az első valóban tudományos értekezés a finnugor összehasonlító nyelvtudomány területéről. Egyik fő műve: *Vocabularium in quo plurima hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit* [Szótár, melyben sok magyar szókhöz hasonló hangú, idegen nyelvbeli szokat rendbe szedett], Bécs, 1816.
- Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Gyarmathi_S%C3%A1muel és <http://finnugor.elte.hu/?q=gyarmathi>
- 57 Veszprim, Le. Weiszbrun, I. m. 89. oldal
- 58 Bél Mátyás (szlovákul *Matej Bel*, latinosan: *Matthias Belius*) Ocsova, 1684. március 24. – Pozsony, 1749. augusztus 29.) magyar–szlovák származású evangélikus lelkész, történelem- és földrajztudós, író, a 18. századi magyar tudomány kiemelkedő alakja, a korra jellemző polihisztor iskolának egyik legkiemelkedőbb képviselője. Nem sokkal halála után a *Magnum decus Hungariae* (Magyarország nagy ékessége) címet kapta. Bél Mátyás apja idősebb Bél Mátyás, szlovák származású evangélikus vallású mészáros, anyja a veszprémi születésű, magyar származású Cseszney Erzsébet volt. Losoncon, Alsósztyregován, Besztercebányán kezdte tanulmányait, majd Pozsonyban az evangélikus líceumban végezte a „humaniorákat”. Különösen Besztercebányán voltak kiváló tanítói: Pilárik János és Burius János személyisége később meghatározónak bizonyult életpályájában. Iskolái közben elsősorban a magyar nyelv alaposabb elsajátítása céljából nevelői állást vállalt egy évre Veszprémbe, majd Pápán a református főiskolán képezte tovább magát. A rozsnói és besztercebányai evangélikus egyházközség pénzén 1704-ben a halléi egyetemre utazott, ahol 1707-ig teológiát, orvostudományt és állattudományt tanult. A halléi évek igen jelentősek voltak számára mind emberileg, mind tudományosan. Ekkor döbbsen rá, hogy a magyar királyságról milyen keveset tudnak külföldön. Magyarországról nem volt megfelelő térkép, kézikönyv. Rövid németországi tanítás után 1708-ban hazatért Magyarországra. 1714-ben a híres pozsonyi evangélikus líceum meghívta igazgatójává. Ettől kezdve haláláig Pozsonyban élt. A magyar tudományosság fájó hiányosságának tartotta, hogy nem volt a magyar nyelv eredetét, nyelvtanát tárgyaló komoly mű. 1713-ban kiadott *Institutio ad symbola conferenda* című írásában gyakorlatilag egy magyar nyelv- és irodalomtörténet tervezetét vázolta. A magyar nyelvet számos német folyóiratban ismertette, később német nyelvtant (*Institutiones linguae Germanicae*) írt a magyar nyelvűek számára. 1725-ben pedig a németek számára írta meg a magyar nyelvtant (*Der Ungarische Sprachmeister, oder kurze Anweisung zu der edlen ungarischen Sprache*, Pressburg). Legfontosabb, máig ható tudományos jelentőségű munkája a *Notitia Hungariae novae historico-geographica*

- volt. 1710. január 8-án feleségül vette Hermann Zsuzsannát. Nyolc gyermekük született. Bél Mátyás a legtipikusabban hungarus-író volt: munkásságával az országot igyekezett szolgálni, részrehajlás nélkül. Az ország három, akkori legjelentősebb népcsoportjának (magyar, német és szlovák) nyelvét jól beszélte, mindhármat egyenlőnek tartotta, a nyelvi tarkaságot dicsőségnek tekintette, s alkalmi verseiben és egyházi műveiben használta is. Tudományos könyveit kizárólag a közös latin nyelven írta. Saját identitását úgy fogalmazta meg latinul, hogy „lingua Slavus, natione Hungarus, eruditione Germanus”, ami azt jelenti, hogy tót (szlovák) anyanyelvű, magyar nemzetű és német műveltségű. Munkássága egyaránt része és értékes öröksége a magyar, a szlovák és a magyarországi német nyelvű irodalomnak. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/B%C3%A9l_M%C3%A1ty%C3%A1s
- 59 Tudományos gyűjtemény, 1821. III. k.: 41. oldal
- 60 Vereby Soma, ügyvéd; 1848–49-ben százados-hadbíró. Meghalt 1885. április 26-án Budapesten 62. évében. Forrás: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>
Vereby, az egykori hadbíró az 1867-es kiegyezést siettető buzgalmában, a magyar arisztokráciával kapcsolatos előítéleteket és balfogalmakat eloszlatandó, szándékkal 1860-ban olyan füzetsorozat kiadásába fogott, amelyben a rajzfedelem, Barabás Miklós és más mesterek által készített könyvmatos portrékhoz megírta a zengzetes életrajzokat. A könyvtörténet kilenc ilyen füzetről tudott, míg nem a közelmúltban kiderült: nem kilenc, hanem tizenhárom füzet jelent meg. Akadt valaki, aki ezeket annak idején egybekötötte; de mert mindössze két ilyen ismeretlen akadt, s ennek köszönhetően két teljes példány, úgy gondoltam, hogy ez túlságosan kevés egy tizenötmilliósnak olyan könyvből, amelynek egyik példánya az Országos Széchényi Könyvtárban, a másik magántulajdonban van. Belevágtam, és kiadtam a hasonmását. Kis híján száz olyan könyvmatos portrét felvonultató könyvről van szó, amely XIX. századi történelmünknek és rajztörténetünknek is egyedülálló tablóját látattja. Forrás: http://mno.hu/migr_1834/madartavlat-478411
- 61 Beke Kristóf megfogalmazása szerint: „*Acentissimus auctor scriotorum fugientium Samuel Verebi „A Testvérhaza története kincsei, fasciculo VII-as serit ‘Urbem nostram palmprunerkirche auit Palmudeskirche appellatam fuisse ab antiquis. Opiniani favere videtus iconismus Giselee reginae, quo passim exhibitur in dextera manu ramum palmae, sinistra ecclesiam cum una turri tenens. Palma hoc verosimiliter fuit penes fontem, unde nomen Palmpruneskirche adhasit urbi nostre’.* [A menekülő írók leghíresebb szerzője, Vereby Soma azt állítja a „A testvérhaza történeti kincsei” c. műve VII. kötetében, hogy „őseink a mi városunkra úgy hivatkoznak, hogy Palmprunerkirche, vagy Palmudenkirche. Ezt a véleményt erősíti meg Gizella királynő egy képi ábrázolása, amelyen jobb kezében pálmaágat, baljában pedig egytornyú székesegyházat tart. Ez a pálma valószínűleg a forrásnál volt, innen ragadt rá városunkra a Palmpruneskirche név”.] MSS 53–54. oldal
- 62 Ügyvéd és Fejérmegye táblabírája
- 63 Az úzok nyugati törzsei a 9. század végétől Kelet-Európában éltek, egyes csoportjaik „fekete kunok” néven a középkori Magyar Királyság területén telepedtek le. Keleti, Közép-Ázsiában maradt törzseiktől származtak a középkori szeldzsuk-törökök. A mai nyugati török népek (törökök, azerik, türkmének) ősei. Valószínűleg az Európába költözött úzok leszármazottai a Moldova területén élő gagauzok.
Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%A9Azok>
- 64 Pázmány Sámuel: **Schediasmata praeludialia** cogitationum coniecturalium, circa originem, sedesque antiquas, et linguam, Urho-Magarum populorum, Pestini, 1786., **996. oldal**. „*WESSI itaque – ipsi UZI – diuersa dialecto Russorum Alanorumque – qua nempe et Ung-er Ven-er dicitur – eadem forma taliter cognominati.*” [A Wessi tehát – és az UZI – az oroszok és alánok külön nyelvjárásában – amivel nyilvánvalóan az Ungert és Venert mondják – ilyen módon ugyanazzal az alakkal hasonló jelentésűek.]
- 65 Minden bizonnyal „A helynevek magyarázója. Pest, 1861–62.” füzetekben jelent meg.
- 66 Ranoldel János: Elisabeth (Gisela) Herzogin in Baiern, erste Königin von Ungarn. Blätter der Erinnerung an die völkerbeglückende Vermählung Seiner k.k. Apostolischen Majestät Franz Joseph I. mit Ihrer königlichen Hoheit, der durchlauchtigsten Prinzessin Elisabeth, Herzogin in Baiern. (Wien, 1854)
- 67 Minden bizonnyal Tamásfi (Tomsics) Gyula a szerző (Székesfehérvár, 1836. február 29. – Székesfehérvár, 1902. február 11.) költő, újságíró, városi tanácsos.
- 68 **Vértesaljai Naptár, 1861** „*Festők meg a költők mindenkor teljes joggal merhetek akármit!*”

- 69 Bekénél: „... in diplomate S. Ladislai regis notatas; inter has autem limites occurrit unus, qui defixus eret eo loco, qui dicebatur Vargák kútja, alias Fehér kút, existens ad dextram ripam Sédvize, inter domum civicam, et domum Tallianianam.” - *Protocollum Archivi Episcopalis*. [Szent László király oklevelében fel van jegyezve: ezek között a határok között van egy, amelyet azon a helyen rögzítettek, amit „vargák kútja”, vagy „fehér kút” néven említenek, s a Sédvize patak jobb partján, a város háza és az Tallian háza között található”. – *Püspöki Levéltár jegyzőkönyve*]. MSS 47. oldal
- 70 Anonymi Belae Regis notarii Historia Hungarica de septem primis ducibus Hungariae ad usum, Cassovia, 1772. évi kiadás, 98–100. oldal
- 71 **MSS 44. lap** Véghely az oldalszám megadásánál valószínű tévedt. Az említett leírás az 51. oldalon olvasható. [Bekeházi Beke Ince Kristóf (Torony, 1785. március 2. – Veszprém, 1862. október 2.) Vörösberényi plébános. Atyja Beke Imre uradalmi tiszt volt. Korán árvaságra jutott, így Rummy József birtokos vette gondjai alá. Középszkolákat és bölcséletet Győrött végezte, majd a veszprémi egyházmegye növendékei közé vették fel. A teológia hallgatása után Pestre került a központi papnevelőbe, amit elvégezve pappá szentelték és Veszprémbe kezdte meg lelkészi hivatalát. Innen négy év múlva a síófoki plébániára neveztek ki, melyet tíz év után a peremartonival cserélt föl. Négy év múlva Veszprémbe költözött, ahol az árвахáz igazgatását vette át. Kopácsy hercegprimás Veszprémbe mesterképzőt állított fel, ennek egyik tanárául 1835-ben őt hívták meg, amit 1842-ig az intézet megszűnéséig töltött be. 1843-tól mint vörösberényi lelkész működött. Veszprémbe halt meg. Pályafutása során kézikönyveket írt a tanítók, ill. a tanítóképzők („mesterképzők”) számára, amelyekben összefoglalta a nevelés és oktatás elméletének, valamint az egyes népszkolai tantárgyak módszertanának anyagát. Az MTA 1834-ben kiírt és 1836-ban elbírált pályázatán nevelés-lélektani műve második díjat kapott, melyben a hazai szakirodalomban először írt pszichológiai vonatkozásban a gyermeki érdeklődés fontosságáról, az optimális terhelés szerepéről, az érzelmek funkciójáról az oktatásban. Főbb művei: Kézi könyv a magyar falusi iskolamesterek számára. Buda, 1828.; A nevelés ügyében, különösen a köznépre nézve. Pest, 1833.; Neveléstudomány a mesterképző intézetek számára. Pest, 1844.; Általános tanítástan a mesterképző intézetek számára. Pest, 1844. (e két utóbbi hivatalos helytartótanácsi kiadvány); A lélektudomány viszonya a neveléshez. Pest, 1845. Kéziratban maradt: Iskolamester-liturgia 1852-ből. (Ism. a Religio 1853. I. 20. sz.), Kiadta a Fejér-féle Codex Diplomaticus-nak IX. tom. VII. vol. 631–737. lapjain a veszprémi püspökség okleveleit 1131–1332. évekből. Szerkesztette az Őrangyal vallási almanachot 1843-ra Pesten és egy énekgyűjteményt Jáky Ferenc és Molnár József társaságában. Értekezései megjelentek a Tudománytárban (1834. a népnevelésről), a Religio-ban és a Nevelésben. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Beke_Ince_Krist%C3%B3f Beke Kristófról írja Véghely Dezső: „...a nyugalmazott plébánosnak egyháztörténeti szempontból különösen érdekes munkája sajtó alá a mostoha viszonyok miatt nem kerülhetett. A jó öregúr valóságos élő levéltár volt, latin szövegű kéziratát egész terjedelmében áttanulmányoztam és így ismerem. Kár volt annak idejében, átdolgozottan ki nem adni. A kegyeletes megemlékezést érdemlő Beke Kristóf vármegyénk igen sok községére nézve oly körülményes és a régebbi időkre is visszamenő helyi ismerettel bírt, hogy műve a történelmi kutatást nagyon megkönnyítette volna. Beke Kristóf ezen tudományos foglalkozása azért is figyelmet érdemel, mert ő volt az első, aki a veszprémi püspökség és a káptalan levéltárait tudományos szempontból használta és így a közönség érdekében értékesíteni szándékolt.” Forrás: VeML, XVIII. 32. a szentkirálysabadjai Véghely család iratai.
- 72 **Geschichte der Ungarn T. I. p. 103.** [Geschichte der Ungarn (Magyarország története) von Ignaz Aurelius Fessler, Vorwort von Michael Horvát, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1867.] Fessler Ignác Aurél (Zarándfalva, 1756. május 18. – Szentpétervár, 1839. december 15.) evangélikus püspök, a Magyar Tudományos Akadémia külföldi levelező tagja. Apja, Fessler János György az osztrák hadseregben őrmesterként szolgált és harcolt a törökök ellen (1737–1739). Nyugalomba vonulása után Zarándfalván egy urasági vendéglőt bérlet. Fia, aki a keresetségben a jezsuita rend alapítójáról az Ignác nevet nyerte, később vette föl az Aurél nevet Szent Ágoston (Aurelius Augustinus) tiszteletére. A szülői háznál vallásos nevelésben részesült. Apja 1764-ben a győri püspök szolgálatába állt, fia itt kezdett latinul tanulni. 1768-ban Pozsonyba ment nagybátyjához, Fessler Andrásához, hogy a mérnöki pályán képezze ki magát, azonban mikor nagybátyja Horvátországban ment mérnöknek, Fessler visszatért szüleihez. Tizenkét éves korában latin imádságos könyvet fejlesztett. 1770-ben a pozsonyi gimnáziumba járt, 1771-ben visszatért Győrbe és Mancini Antal jezsuita tanár vezetése mellett többek között filológiát tanult.

1772-ben be akart lépni a jezsuita rendbe, fiatalokra miatt azonban nem vették föl. Anyai nagybátyja, Kneidinger György tanácsára – aki Budán a kapucinusok kolostorában bölcseleti lektor volt – 1773. július 9-én Mórón a kapucinus rendbe lépett novíciusként, és 1774. július 9-én szerzetesi fogadalmat tett. Podmaniczky báróval való ismeretsége, aki közeli, aszódi birtokán élt, lehetővé tette azt, hogy könyvtárát használhassa. 1775 szeptemberének elején a nagyváradi kolostorba került, ahol skolasztikai bölcseletet tanult, itt a kanonokok és a püspök annyira megkedvelték, hogy sok könyvet ajándékoztak neki. 1776-ban a schwechati kolostorba helyezték át, ahol a magával hozott szabadelvű teológiai munkákat elvették tőle és a kolostor könyvtárának használatától is eltiltották. Emiatt 1777 januárjában írt Bécsbe Eybelhez, az egyházjog tanárához, aki titokban megküldte neki munkáit. A súlyos kolostori büntetések, melyek csekély vétségekért érték, még inkább felzaklatták.

1779. május 29-én miséspappá szentelték föl; ekkorra azonban már eltöklélte magában, hogy kilép a rendből, sőt, eddigi vallását is elhagyja. 1781 szeptemberében a bécsi kolostorba küldték, hogy tanulmányait befejezze. Itt történt 1782. február 23-án, hogy zárdafőnöke a zárdá földalatti börtönébe küldte, hogy egy szerzetestársának kiszolgáltassa az úrvacsorát. A látvány fellázította őt, és több röpiratot írt, melyeket eljuttatott II. József császárhoz. Ezekben nemcsak a katolikus papság felvilágosult és jobb kiképzését ajánlotta az uralkodónak, hanem a kolostori élet visszaéléseit is élénken ecsetelte. Ennek következménye volt az a szigorú vizsgálat, mely az egész birodalom kolostoraira kiterjedt. Fesslert bevádolták, hogy megszegte szerzetesi fogadalmait, a szegénységet, engedelmisséget és szüzességet, és Migazzi bíboros ítélőszéke elé idézték. Nagybátyja, Kneidinger György volt egyik vádlója. A kiállott büntetés után sem fordult dolga jobbra, mígnem 1784. február 6-án Lembergben (ma: Lviv) kinevezték lektorra és november 11-én a keleti nyelvek és az őszösvetségi hermeneutika rendes tanárává. Előbb azonban császári rendelettel elbocsátották a kapucinus szerzetből és teológiai doktori fokot nyert.

Lembergben tudományos munkálkodásnak élt, de itt adták elő 1788. január 26-án első szépirodalmi művét, Sidney című szomorújátékát is, mely II. Jakab angol király zsarnokságát és az angliai katolikusok fanatizmusát tüntette föl. Ez újabb bajba keverte: ellenségei politikai perrel támadták meg, melynek kimenetele előtt február 2-án Sziléziába menekült. Itt február 6-án Boroszlóban (ma: Wrocław) Korn könyvárusnál szíves fogadtatásra talált. Innen 1788. július 2-án Wallisfurthba ment Schönaich-Carolath uralkodó hercegehez nevelőnek, akinek a figyelmét a Sidney kritikája hívta fel rá. 1791-ben áttért az evangélikus vallásra.

1792. január 25-én házasságot kötött, mely boldogtalan lett; csak 1802-ben sikerült elválnia. 1796-ban nevelői állását is elvesztette, mikor a herceg anyagi okokból elbocsátotta udvari tisztjeit. 1796-tól Berlinben kizárólag az irodalomnak élt és F. E. Rambachhal kiadta a Berliner Archiv der Zeit két utolsó évfolyamát (1799–1800); ezután J. G. Rhodéval (1801), és J. Ch. Fischerrel (1802–1803), majd egyedül (1804–1805) az Eunomia című folyóiratot.

Már Lembergben belépett a szabadkőművesek közé, a Phönix nevű páholyhoz tartozott. Carolathban megalapította az Evergeták társulatát, melynek célja a kölcsönös erkölcsi és tudományos kiművelés volt, ezt azonban alaptalan politikai gyanúokokból nemsokára feloszlatták. 1797-ben megalapította a humanitás barátainak egyesületét Berlinben. Mostoha körülmények közt élt, bár Schrötter és Voss miniszterektől ideiglenes állást nyert. Hivatalos foglalkozásán kívül a szabadkőműveség reformálására fordította idejét, de ez a törekvése sok ellenséget szerzett neki, és 1802. szeptember 5-én kénytelen volt minden páholyból kilépni.

1802. november 22-én másodszer is megnősült, ezúttal boldog házasságot kötött Wegeli Karolina Máriával, egy berlini gyáros leányával. 1803-ban a Berlin melletti Kleinwallban kis birtokot vett, azonban ideiglenes hivatala megszűnt, drágán vett birtoka a háborús években keveset jövedelmezett és körülményei nyomasztóbbá váltak. Emiatt kénytelen volt birtokát eladni és különböző helyeken élve, barátainak segítségére szorult. 1810-ben az orosz kormány hívta meg a keleti nyelvek és irodalmak tanszékére a szentpétervári Alexander Nevszkij Akadémián, 2600 rubel fizetéssel, amit készséggel elfogadott. Még ebben az évben egyik kartársa bevádolta, hogy Fichte követője, ezért Fessler elbocsátását kérte és eddigi fizetésével kinevezték a törvénykezési bizottmány levelezőjévé, azzal a kikötéssel, hogy maga választhatja meg tartózkodási helyét.

1811 márciusában Wolksba, Szaratov kormányzóságba költözött, ahol a Slobin kormánytanácsos által alapított nevelőintézetet igazgatta. Slobin azonban nem sokkal később takarékosági okokból elbocsátotta.

- Fessler megmaradt törvényszéki levelezőnek. 1813. február 25-én Szarátovba költözött. Itt írta meg Magyarország történetét feldolgozó művét. 1815-ben Sareptába tett utazása alkalmával eltökélte magában, hogy az ottani Hernhuterek egyesületébe vonul vissza. Itt nehéz csapások érték: gyermeke meghalt és fizetését a kormány megszüntette. Ismét a Szentíráshoz nyúlt és szigorúan vallásos lett. A szükségben szentpétervári, freibergi, pesti és pozsonyi barátainak segítségnyújtásaiból és az irodalomból élt. 1817. szeptember 1-jén egész, addig visszatartott fizetését megkapta és azt továbbra is biztosították neki. Ugyanabban az évben fiát a cár kegyelméből díjtalanul fölvetették a Carszkoje Szelo-i nemes ifjak intézetébe. Miután 1818-ban az orosz cár az evangélikusokat a többi vallásfelekezetűekkel egyenlő jogokban részesítette és felállította az evangélikus birodalmi konzisztóriumot egy-egy világi és egyházi elnökkel, 1820-ban Fessler evangélikus püspökké és a konzisztórium elnökévé nevezték ki Szarátov kormányzóságban. Ennek a konzisztóriumnak a feloszlata után 1833-ban főszuperintendens és a szentpétervári evangélikus egyház tanácsosa lett. A Magyar Tudományos Akadémia 1831. február 16-án választotta külföldi levelező tagjává.
- Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Fessler_Ign%C3%A1c_Aur%C3%A9l
- 73 Horátius, *Ars poetica*, 78. sor, Muraközy Gyula fordítása.
- 74 **1690-iki kiadás, 14. lap**
- 75 **A székesfehérvári ásatások eredménye, 126–129. lap** [Henszlmann Imre: A székesfehérvári ásatások eredménye. Pest, 1864.]
- 76 Csete Antal (györgyfalvi), prépost és veszprémi örkanonok, szül. 1804-ben. Három évig volt káplán, 1831-től ceremoniárius, 1836-tól püspöki titkár, 1840-től szentszéki ülnök. 1841-től attalai plébános és alesperes, 1852-től örkanonok és veszprémi plébános. 1854-ben lett pápai főesperes és lyuceumi aligazgató. 1859-ben az egyházkerületi iskolák felügyelője; 1866-ban hantai prépost. Meghalt 1872. jún. 2. Pesten 68. évében. Egyháztörténelmi cikkeket írt a Magyar Sionba. Munkája: *Gizela királyné sirjáról*. Esztergom, 1862. (Különnyomat a M. Tudom. Értekezőből.) Az Archeológiai Közlemények 1867–1868. évi számában leírást adott a veszprémi székesegyház ékszeiről. Történelmi vázlatok a veszprémi káptalanról c. munkája kéziratban maradt. Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/C/Csete.html>
- 77 Csete Antal kanonok háza a Vár utca 13. szám alatt volt a Veszprémi Káptalan épületében, míg Lác Nándor háza a Vár utca 16. szám alatt. Lác Nándor (Ferdinánd) püspöki uradalmi orvos (Szigetvár, 1820. – Budapest, 1886.) Ranolder püspök unokatestvére. Forrás: MNL S79, Címe: Kataszteri felmérés 1856 (szöveges), 1096. sz. csomó, Veszprém Nr. 1536. Köszönet Pákozdy Szilvinek Lác Nándor életrajzi adataiért.
- 78 Kis kapu
- 79 Sente Jakab gyógszertára a Vár utca 27. szám alatt volt. Forrás: MNL S79, Címe: Kataszteri felmérés 1856 (szöveges), 1096. sz. csomó, Veszprém Nr. 1536.
- 80 **Oklevél másolat.** Sajnos az oklevél már nem található meg Véghely gyűjteményében. Az egyik veszprémi piac a mai Óváros téren volt.
- 81 Egy öl közelítőleg 1,9 méter volt, így a várfalak magassága kb. 45–46 méter lehetett.
- 82 Isten az erősség. Hasonlóképpen vélekedik Beke Kristóf is: „*Demum omnis haec argumentatio Veszpraemiana corrui, si dictum lapidem, turri rotundae immuratum oculis nostris subjiciamus. Sicut ego feci, tunc enim manifeste videbimus in dicto lapide nec plus, nec minus inveniri, quam hoc breve chronisticum: 'DEVS EST FORTITVDO': Quo sicut annus regiminis nostri protoreg is exprimitur ita illius sensus religiose pietati protoregis apprime convenit.*” [Csak ez az egész veszprémi érvelés megdőlt, ha az említett, a kerek toronyba befalazott követ szemügyre vesszük, ahogy én tettem, akkor ugyanis tisztán látni fogjuk, többé-kevésbé fölfedezzük az említett kőben ezt a rövid chronostichont: „Isten erősség”. Ami egyrészt ábrázolja első királyunk uralkodási évét, másrészt értelme kiválóan megfelel első királyunk vallásos érzelvények.] MSS 50. oldal. Az azonban nem világos, hogy mire alapozták véleményüket, nincs utalás arra, hogy a torony átépítése előtt is szerepelt már a kronosztikon. A felirat mai alakja: DEUS EST FORTITUDO. RENOVATA 1817.
- 83 Acsády Ádám Péter (Pápa, 1680 körül – Pápa, 1744. október 10.) veszprémi püspök és ennél fogva veszprémi örökös főispán. Apja 1700-ban Veszprém vármegye alispánja volt. A középiskolát Pápan a pálosoknál és Nagyszombatban végezte, a teológiát a bécsi egyetemen tanulta. 1705-ben szentelték pappá. Először a győri egyházmegye területén működött, de 1711-ben már Pápan plébános. Kisebb kitérők után

1718-ban ugyanott főesperes. 1723-ban káptalani követként részt vett az Országgyűlésen és bátran állást foglalt a magyar nyelv jogai mellett. 1725. szeptember 7-étől veszprémi püspök, vármegyei örökös főispán és királyi kancellár. Az utolsó püspökkancellár volt. beiktatására csak 1726. április 29-én került sor. A kancellári méltóságáról 1732-ben mondott le, amikor Bécsből egyházmegyéjébe költözött, Pápan és Sümegen tartózkodott. Betegsége miatt 1734-ben Padányi Bíró Márton felsőórsi prépostot tette meg helynökévé. Pápan a pálosok templomába temették. Hozzájárult a pápai, nyirádi, sümegi templom helyreállításához és felszereléséhez, valamint a veszprémi püspöki palota újjáépítéséhez. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Acs%C3%A1dy_%C3%81d%C3%A1m_P%C3%A9ter

84 **Sárospataki füzetek, V. évf. 413. lap**

85 **Geschichte des Königr. Ungarn, I. 54. lap** „*A német vitézség eredményezte a teljes győzelmet*” [Geschichte des Königreichs Ungarn. I. Theil. Vorzeit. Arpadische Könige, Zwischenreich bis 1309. Tübingen, 1811. – Magyar királyság története]

Engel János Keresztély (Lőcse, 1770. október 17. – Bécs, 1814. március 20.), történétíró, erdélyi udvari kancelláriai fogalmazó, Engel Jakab gyógyszerész fia. Szülővárosában tanult az evangélikus gimnáziumban, ahol francia nyelvet is elsajátította. Innét a pozsonyi líceumba ment, hol a híres Sztrecsko rektor pártfogásában részesült és a bölcséleten kívül a matematikai, történeti s teológiai tudományokat is tanul-ta. 1788-ban a göttingeni egyetemre ment. A francia nyelven kívül tanulta az olaszt, görögöt és angolt. 1791-ben Bécsbe ment és az erdélyi udvari kancelláriánál fogalmazó lett, később ugyanott fogalmazóvá nevezték ki. 1794-től fogva egyszersmind császári és királyi könyvvizsgáló és 1801-ben császári és királyi protestáns jogügyi tanácsos is volt, 1812-ben lett titkár. Erdemei elismeréséül I. Ferenc király 1792-ben magyar nemesi rangra emelte, és Szepes megye táblabírái közé nevezte ki. Tagja volt a göttingeni, prágai s müncheni tudós társaságoknak. 1811 áprilisában a varsói királyi tudós társaság és júniusban az orosz császári harkovi egyetem levelező tagjává választotta.

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Engel_J%C3%A1nos_Kereszt%C3%A9ly

86 **Ausflug in Ungarn, 24. lap** (Kirándulás Magyarországon) [Eitelberger v. Edelberg: Bericht über einen archäologischen Ausflug nach Ungarn in den Jahren 1854 und 1855. Jahrbuch der Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, 1856.]

Eitelberger Rudolf (von Edelberg), osztrák művészettörténet-író, (Olmütz, 1817. április 14. – Bécs, 1885. április 18.) Tanulmányait Bécsben végezte, ahol 1847-től a művészettörténet egyetemi magántanára, 1852-től rendkívüli, 1863. rendes tanár lett. 1864-ig az építészeti emlékek kikutatására és fönntartására szolgáló császári központi bizottság tagja volt, 1864-től fogva nagy érdemeket szerzett az iparművészeti iskolával összekötött bécsi osztrák művészeti és iparmúzeum alapítása és igazgatása által. 1871. udvari tanácsos lett. Művei közül legnevezetesebbek a Mittelalterliche Kunstdenkmale des österreichischen Kaiserstaats (Stuttgart 1858–60, 2 köt.); dolgozatai a Jahrbücher u. Mittheilungen d. Zentralkommission-ban vannak, így a Bericht über einen archäologischen Ausflug in Ungarn (1856). Külön jelent meg: Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens (Bécs 1861); Cividale u. seine Kunstschatze és Die Kunstdenkmale Friauls (1858–59). Elszórt értekezései: Gesammelte kunsthistorische Schriften (Bécs 1879–84, 4 köt.) c. összegyűjtve jelentek meg. 1872-től kezdve E. szerkesztette a Quellenschriften für Kunstgeschichte und Kunsttechnik des Mittelalters und der Renaissance c. rendkívül érdemes vállalat első folyamát. Forrás: Pallas Nagy Lexikona

<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/030/pc003056.html>

87 Az azonos nevű püspökséget alapított

88 **Fejér, Georgius**: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (a továbbiakban: Fejér). Tomus (a továbbiakban: T). I., Buda, 1829., **289–291 lapok és Béla átírata 1257-ből T. IV. 2. 430–434.**

89 **MSS 107. lap** Ez esetben nem adta meg Véghely a pontos jelzetet. A már idézett kéziratban nem olvasható a megadott oldalon. De lásd: Beke Kristóf: Adatok a Veszprémi Püspökség történetéhez, kézirat, é.n. a Veszprémi Érseki Könyvtárban.

90 **Fejér, T. IV. 3. 112–113. lapok**

91 **Fejér, T. VII. 2. 37–39. lapok**

92 **Fejér, T. V. 2. 495–497. lapok**

93 **Fejér, T. VI. 1. 226–228. lapok**

94 **Fejér, T. I. 448–458. és VI. 2. 350–359. lapok**

- 95 **Fejér, T. I. 458–459. lapok**
- 96 **István** (10–11. század) megyéspüspök. A veszprémi egyházmegye első püspöke. Gizella királyné kíséretéhez tartozott, tagja volt a koronát hozó római küldöttségnek. Valószínűleg Rómában szentelték püspökké. Személyére utal 1001-ben a pannonhalmi alapítólevél. Nevét említi 1009-ben a veszprémi püspökség alapítólevele, mely valószínűleg a Szent Mihály-székesegyház alapítólevele.
Forrás: Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/I/Istv%C3%A1n.html>
- 97 Vagyis: I. Károly (Róbert) 1308–1342.
- 98 **Fejér, T. VIII. 1. 499–500. lapok**
- 99 Erről lásd: Solymosi László: Veszprém középkori piacterei és Szenttamásfalva városrész helye, Veszprémi Szemle, 2014./2. szám, 3–16. oldal
- 100 **Kivonat jegyzet gyűjteményéből – Véghely D.**
- 101 II. („Dobzse”) Ulászló 1490–1516
- 102 **Eredeti a veszprémi levéltárban** [A hivatkozott irat már nem található.]
- 103 Gatal nembeli Gatalócy Mátyás Veszprém püspöke 1440. május 9. – 1457. **közzt. Gatalócy Mátyás** (†1457. márc. 21. u.): megyéspüspök, *Vitéz* János nagybátyja. A zágrábi egyházmegye papja lett, 1401–28 között bácsi kanonok, 1402–28. majd zágrábi prépost. 1410-től zágrábi kanonok is, 1423–38: pécsi prépost, majd 1419–23?: protonotarius a kancelláriában. 1424–33. között titkos alkancellár, majd 1433-37-ban kancellár, 1434–37: titkos kancellár is. 1435-37-ben Zsigmond uralma végén a király személyes jelenlét bírója. 1436. XI. 14: választott (kormányzó) püspök, majd 1438. I. 8-tól a pápa kinevezi püspökök és szeptember 8-tól tényleges váci megyéspüspök. Erzsébet királyné kívánságára a veszprémi székre kinevezett *Dominis* János zenggi püspök áthelyezését visszavonva IV. *Jenő* 1440. V. 9-én ismerte el veszprémi püspököknek. 1443-tól a veszprémi várban pénzverési joga volt. Az oklevelekben 1457. III. 21-én említették utoljára. Forrás: Magyar Katolikus Lexikon, <http://lexikon.katolikus.hu/G/Gatal%C3%B3cy.html>
- 104 A bácsi káptalant, és a Szent Pálról nevezett prépostságot Szent László király alapította, de a bácsi Szent Pál székesegyház alapítását a sematizmusok kezdetben egészen Szent Istvánig vezették vissza. A prépostság a káptalannal együtt a mohácsi vész után elenyészett, címét más székesegyházak kanonokjai viselték. 1738-tól elsősorban az újjászervezett kalocsai káptalan kanonokjai, 1776-tól pedig királyi dekrétum rendelkezett arról, hogy a Bácsi Prépostság a Kalocsai Főszékeskáptalan ötödik stallumaként szerepeljen. Forrás: A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923., szerk.: Lakatos Andor, Kalocsa, 2002., 63. o
- 105 **Aigl Pál: Hist brevis capitul. V. Ecles 61. lap.,** [Historia brevis venerabilis capituli cathedralis ecclesiae Quinque-Ecclesiensis, a prima ejusdem origine usque ad finem anni 1838. concinnata. Quinque-Ecclesiae, [A pécsi Székesegyház tiszteletreméltó káptalanjának rövid története megalapításától egészen az 1838. év végéig. Összeállította a Pécsi Székesegyház] 1838]
Aigl Pál (Nyomja, 1775. november 10. – Pécs, 1839. december 17.) pécsi kanonok. Atyja németországi származású kapitány volt a Hohenzollern véres-ezredben. Aigl Pál is a katonai pályára készült, és egy ideig Bécsben a Theresianumban tanult, de a szülőföldje iránti vonzalma visszakényszerítette őt Pécsre, ahol Szányi Ferenc pécsi kanonokban második atyjára talált, és ennek pártfogása alatt végezte el tanulmányait. 1799. március 23-án pappá szentelték, és előbb lúcsi káplán, később püspöki titkoknok. 1804. augusztus 24-étől himesházi, 1820 végén szekszárdi plébános és alesperes, majd rudnai apát, végül 1833. április 23-ától pécsi kanonok lett. 1838. július 1-jétől haláláig a püspöki líceum aligazgatója volt. 1838-ban Pécssett adták ki a *Historia brevis venerabilis capituli oathedralis Quinque-Ecclesiensis, a prima ejusdem origine usque ad finem anni 1838. concinnata* című, a pécsi székesegyház történetét a kezdetektől 1838-ig feldolgozó művét.
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Aigl_P%C3%A1l
- Koller: Hist E. V. Ecl T. III. 334. lap. J. Koller : Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum. IV. Pozsony, 1 796. 336-337.**
- 106 Ádám Iván könyvében olvasható: „Nevezetesebb eset azonban egy másik adat, amely (Csánki: Magyarország története, II. 216.) azt mondja, hogy 1443-ban Mátyás püspök coadjutori választott magának Bodó Miklós bácsi prépost személyében.” Jegyzetében Ádám Iván még leírja, hogy a szerződéses coadjutori oklevél igen érdekes sok helyrajzi és korrajzi adatai miatt, amit Beke Kristóf is közölt idézett munkájában. Ádám Iván: A veszprémi Székesegyház, Veszprém, 1912., III. rész, 292. oldal [Coadju-

- tor: a püspök mellé rendelt segéd(püspök), ha a püspök ideiglenes akadályoztatása esetében, elaggott kora vagy más testi vagy szellemi fogyatkozások miatt hivatalát személyesen ellátni nem képes. Forrás: Pallas Nagylexikon]
- 107 Ádám Iván írásában: „A püspöki palotáról ez áll: ... Maga a püspök lakosztályát képezi a vár belsejében lévő palota, mely a többi püspöki házak között áll. A vár kis kapuját a castellánusok, azaz Mátyás püspök és segédje közös emberei tartoznak védeni és őrizni. (Beke II. 141).” Ádám Iván: A veszprémi Székesegyház, Veszprém, 1912., III. rész 292. oldal
- 108 gróf Volkra Ottó János (Bécs 1665. november 7. – Pozsony 1720. december 19.) veszprémi megyéspüspök 1710–1720 között.
- 109 III. Károly király a veszprémi református hitvallásuk vallásgyakorlatát 1716. november 14-iki rendeletével betiltotta. (Lásd: Véghely 1886.: LXXXV–LXXXVII) 1716. december 14-én e királyi rendelet alapján, érvényesítve földesúri jogait, a reformátusok templomát, paplakát és iskoláját lefoglalta és megszüntetve a protestáns vallásgyakorlatot, az épületeket szintén a piaristáknak adta át. Hosszúfalusi Márton prédikátor így írt a templom elvételéről versében: *Régtől fogva mitől féltünk rettegünk / Sok ,s rútv bűneinkért mi abba estünk / Jaj, jaj! Nints Próféta immár közöttünk / Az Ezer hétszázban és Tizenhatban / Tizennegyedik Nap Karátson Hóban / Borúlánk é gyászba mint sír halomban.* Köhegyi Mihály: Két XVIII. századi vers a veszprémi református templom elvételéről, Veszprém megyei Múzeumi Közlemények, 1968/9. 131–138. oldal
- 110 Lásd: Véghely 1886.: III. Károly király a veszprémi helv. Hitvallásuk ellen kiadott rendeletének végrehajtását újból meghagyta. Bécs, 1717. április 9. (LXXXVII–LXXXIX)
- 111 Oszterhuber Ferenc kanonok háza a Vár utca 21. szám alatti kanonoki épületben volt. Forrás: MNL S79, Cime: Kataszteri felmérés 1856 (szöveges), 1096. sz. csomó, Veszprém Nr. 1536.
- 112 Véghely Dezső kézirati jegyzeteiben olvasható: „A Nemz. Múz. Kéziratárában (hung. Quart. 173. IV), továbbá a m. t. akad. kéziratárában P. Horváth Ádám 1813-ban összegyűjtött kézirati dalkönyvében előfordul egy 1706–1710 között szerzett kuruc ének, mely a magyar városokról szól. Veszprémről és Páparól ez mondatik benne: 'Kevély Pápa mintegy páva, de nincsen orcája / Mert akármely nyalka kuruc könnyen fér hozzája / Nem gátolja földből épült posványos bástyája / Sem pediglen sárbul csinált sorompós kapuja.' A Veszpről írt vers után megjegyzi: N. b. Bohin Heister alvezérének mondatik, ki Veszprém 1704-ben különösen dúlta vala, ama kegyetlen prédáláskor. Talán róla vette nevét 'Buhim völgye'? Hostya = hostát.” Aláírás Thaly Kálmán
- 113 A *hóstát* szó Árpád-kori eredetű, a középkori oklevelekben beazonosítható alakjai *Houstat* (1262), *Hos-tath* (1476) nem csak városok, mezővárosok, vagy város helyek esetén használatos. A *hóstát* jelenthet olyan telket, amelyen lakóház és major épült, de jelenthet külvárost, sőt végül udvarházat is. Egyes Dunántúli városok esetében a *hóstátok* nem alkalmoszerűen kialakult elővárosok, külvárosok (*Vorstadtok*) voltak, mint Kelet-Magyarországon, hanem a török korban tervszerűen kiépített erősségek, katonavárosok. A török háborúk konzerválták a kétsejtű városépítést: az eredeti belső váron kívül egy sokkal kezdetlegesebb, telepített, bekerített településrész, váralja, suburbium található. Azt a területet, illetve az ott lakókat nevezték így, akik a városkerítésen, a városhatáron kívül, az elővárosban vagy ennek részén a város tulajdonában lévő telken éltek, dolgoztak mint zsellérek, akik polgárjoggal nem rendelkeztek. A „*hostyástól Buhim völgyére szállt*”, azt jelent(het)i, hogy (a török által) elveszett Veszprémmel együtt. A *hóstát* tehát tulajdonképpen külvárost, a *hóstyások* az ott lakókat jelenti. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/H%C3%B3st%C3%A1t_%28Kolozsv%C3%A1r%29 és Tölgyesi József. A hostatról olvashatunk egy 1669-ben kelt adás-vételi szerződésben: „*En Deső Jakab, császár urunk Eő Fölsége egyik gyalog szolgája Beszprém-ben (...), hogy ennekelötte tizenkét esztendőkkkel vettem volt egy pusztá szabású majort Gyimóth Pálnétul, ugyezen Beszprémi hóstáadban harminczhat forénton.*” A major határai: „*napkeletről ezen Beszprém folyó víz, délről a Beszprémi Nemes Káptalan kis malma, napnyugotrul a közönséges utca, főlészlről Gyulakeszi Molnár János háza.*” Forrás: VÉL Dipl. Capit. Sub tit. Veszprém oppidum in c 17. n 91.
- 114 A rajnai forint eredetileg azon Rajna menti választófejedelmek által veretett aranypéNZ volt, akik IV. Károly aranybullájában pénzverési jogot kaptak. Közép-Európában a 16–19. században használták a 60 krajcárt érő német (osztrák) züstforint megnevezésére. A rajnai forint 1386-ban jelent meg. Nevét onnan kapta, hogy a négy Rajna menti székhelyű választófejedelemség (Köln, Mainz, Trier és Pfalz) megegyező

- formában verette, 958 % tisztaságú aranyból. A 14–15. században nagy mennyiségben vert érmék hamar kedvelté váltak, az újkorig a legfontosabb német kereskedelmi érme. Az aranyhiány miatt minősége romlani kezdett. Az augsburgi birodalmi pénzrendeletek a vele egyenértékű ezüstpénzt tették meg fizetőeszköznek, értékét 60 krajcárban határozták meg. Aranypénzként fokozatosan visszaszorították a dukátok, de oklevelekben még a 17. században is említik. 1 rhenus forint = 20 garas = 60 krajcár = 100 dénár. Magyar nyelvű szövegben 1544-ben említik először. Névváltozatai: rajnai forint, rénes forint, rényes forint, rénus forint, rhenes forint, rénusi forint, rhénusi forint, rhénes forint, illetve német forint. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Rajnai_forint
- 115 **Veszprém városi levéltár, I. cs. 33. sz.** A házlevél szerint: „*Hogy a Veszprémi Várban Révkomáromban lakozott néhai Körmendi Szabó Istvány, puszta kőfalakbul álló házát, mellyet napkeletrül az utca, délrül nemes Könczöl János vm. ép. napnyugotrul az bástya, eszakraul Borbély Miklós puszta háza szomszédosan határoznak. Ugyan Veszprémben lakozó Pergl János ácsmesternek, feleségének Khénigh Marianna asszonyinak, leányainak Máriánnának, Erzsébetnek és Katának (...) húsz Rh foréntokon idespin 20., melyeket jó és elkendő ezüstpénzül fogyatkozás nélkül föl is vettünk.*” Forrás: VeML V.102.c. 1. doboz, Fasc. 32–35.
- 116 **Veszprém városi levéltár, II. cs. 38. sz.** A jelzett irat már nincs meg az iratsomóban.
- 117 A királyi és egyházi birtokon élő „szerződéses elemek”, szolgarendűek, a birtok tartozékainak tekintették őket.
- 118 A magyar fő urak udvarában az a személy, aki a vadászebeket idomította és azokat a vadászaton hajtásközben vezette. Forrás: Pallas Nagylexikon, lásd: <http://www.kislexikon.hu/pecer.html#ixzz3wZhAJac>
- 119 **Fejér, T. V. 3. 488 lap és VIII. 3. 301. lap**
- 120 **Fejér, T. V. 2. 252–253. lapok**
- 121 A királyi kincstár őrzője
- 122 **Fejér, T. VII. 2. 125–127. lapok**
- 123 **Fejér, T. VII. 2. 125–127. lapok** [valójában 128–129. lapok] Róluk olvasható még: „*Ismét Erzsébet királynénak szinte 1290-diki másik levele, mely által Jutas földjét Veszprém vármegyében, mellyen Rendbuchar nevű királynéi népek lakának, ugyanazon tehetséggel a budai énekes kanonoknak Pál mesternek, örök ajándéku adá.*” – Fejér T. VII. 2. 227. lap. Lásd: Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve, 1834–1836, III. kötet, Buda, 1838, Harmadik osztály értekezései, Szlemenics Pál: A királyi consensus szükségessége, vizontagságai, 116. oldal
- 124 **Fejér, T. V. 1. 170. lap**
- 125 **Fejér, T. IV. 3. 286. lap.** Mária királynő oklevele, dátuma 1265.
- 126 Iváncsik Ede (Somorja, 1821. április 21. – Magyaróvár, 1900. január 28.) történész, kegyesrendi tanár. Családi neve Jancsik Béla. 1869-ig folyóiratokban Jancsik Ede családi nevet használta. Elsősorban cimertanál és Moson vármegye történetével foglalkozott. Apja Somorján tanító és karmester volt. 1824-ben szüleivel Pozsonyba költözött, ahol Iváncsik gimnáziumi tanulmányait folytatta, majd 1837-ben kegyesrendi szerzetes lett és Privigyén tanári képesítést szerzett. Ezután két évig Sátoraljaújhelyen volt próbaéves tanár, majd Vácán, Nyitrán és Szentgyörgyön folytatott bölcsészeti és teológiai tanulmányokat. 1846-ban áldozópappá szentelték, majd Debrecenben, Máramaroszigeten, Nagybecskerekén, Temesváron, Budapesten, Vácott, Veszprémben, Sátoraljaújhelyen (ahol igazgató is volt) és a mai Mosonmagyaróváron működött. A leghosszabb ideig (1879–1891) Magyaróváron tanított történelmet a helyi piarista gimnáziumban. Tanári pályája során több városban is kísérletet tett múzeum alapítására. Közreműködött a „Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet” létrehozásában, mely 1882. szeptember 2-án alakult meg, majd 1887-től múzeumként működött tovább. 1891-ben vonult nyugalomba. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság választmányi tagja, a Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Társulat alelnöke volt. Tanulmányozta Budapest, Bécs, Grác, Salzburg, Trieszt, Velence, München, Regensburg és Prága gyűjteményeit. Beutazta Magyarország majd minden vármegyéjét, a „régészeti” (történeti segédtudományi) tárgyak és tanügy tanulmányozására megfordult Szerbiában, Felső-Olaszországban és Bajorországban. 1881-ben Tironon keresztül Svájcba utazott. 1888-ban Rómába ment XIII. Leó pápa aranymiséjére. Értékes érem- és pecsétgyűjteménye volt. Legnagyobb munkája a Moson megyéről szóló háromkötetes kézirat, amelyet a Hansági Múzeumban őriznek. Életének 79. évében halt meg, hamvai a magyaróvári temetőben nyugszanak. Mosonmagyaróvárón utcát neveztek el róla. Főbb művei és cikkei: A magyar birodalom vagy Ma-

- gyarország és részeinek czimerei, Pest, 1869, Magyar birodalom vagy Magyarország s részeinek címerei [Reprint] Budapest, 1989, A magyar birodalom czimerei s színei, II. füzet Pest, 1873., Dunántúli tájrajzok, Pest, 1863. (Különny. a M. Ember Könyvtárából.), Emlékirat a kikinda-nagybecskereki vasutról. Schwicker után magyarra ford. Nagy-Becskerek, 1869. Cikkei a Vasárnapi Újságban 1861. Szent Imre szobra Zirczen, A csopaki kastély, A veszprémi Gizella kápolna, az Idők Tanujában 1865. Dunántúli tollrajzok, a veszprémi gymnasium Értesítőjében, 1871. Egy veszprémmegyei múzeum-egylet tervrajza.
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Iv%C3%A1nfi_Ede
- 127 **Kirándulások hazánkban, 19. lap** (Jancsik Ede: Kirándulások hazánkban. I. Dunántúli tájrajzok. Pest, 1863.)
- 128 Vasárnapi Újság, 1859. augusztus 14., Zombory Gusztáv: Veszprém, 388–390. lapok
- 129 Kecsethy Márton vagy Kecseti, Kechety (megh. Pozsony? 1551. január 13.) magyar katolikus pap, Veszprém püspöke. Családja nevét ősi birtokukról, Kecsedről kapta (Doboka vm.). 1528. január 1-jén nevezték ki veszprémi püspökké. Diplomáciai feladatokat is ellátott, többször volt követ Erdélyben, Csehországban és Stájerországban. Világi életet élt. Még pápát, III. Pált is megbotránkozattá, ezért az egyházfő felszólította, hogy a katolikus papi elvek szerint éljen. A magyar belháború alatt I. Ferdinánd mellé állt, s a Veszprém környéki területeket felkészítette a török támadások ellen, többek között Tihanyt és Sümegyet is megerősítette. Harcolt a Szapolyai-pártiak, így Török Bálint ellen, de a harcból igyekezett magának hasznot húzni. 1538. január 21-én elfoglalta Tátika várát, Segesdet és Örményest, melyek a gersei Pethő család birtokai voltak és közel százezer forint értékű kincset kaparintott meg, amelyeket pálos kolostorokból és nemesi családoktól menekítettek ide a török veszély miatt. Csalás és erőszak útján ellopta a veszprémi káptalan kincseit is amelyeket 1548-ben magával vitt Pozsonyba. Visszaélései és gazdasági miatt panaszok egész sorát emelték fel ellene mindkét királynál. A Veszprém vármegyei vezetőségbe ő segítette bele Devescseri Chorón Andrást, akinek később vagyona egy részét elzálogosította, mert tékozlásai miatt állandó anyagi gondokkal küszködött. Székesfehérvár elfoglalása után a veszprémi püspökség értekeit a biztonságosabb Sümegre menekítette. Feltételezik, hogy áttért a református hitre, mivel Kecsedben az ottani jobbágyok szintén ezt az új vallást vették fel a cuius regio, eius religio alapján, s 1549-ben házasságot kötött Drugeth Annával. Ez azonban még nem lehet elég bizonyíték, mert Ferdinánd király szolgálatában udvarmester volt és a főherceg nem nevezett ki protestánsokat erre a szolgálatra. Valószínűbb, hogy elhagyta a papi hivatást, s 1549. március 6-án el is vették tőle a püspökséget. Pozsonyban letelepedett, ahol valószínűleg eltékozolta vagyonát és szegényen halt meg. Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/K/Kecseti.html>
- 130 Ádám Iván írja a székesegyház 1910. évi felújításakor: „Az összes vártéri ásatások meggyőztek arról, hogy *Bíró Márton püspök jelentése, a téren állott három ház felül megfelel a valóságnak. De nem felel meg Vég hely Dezső alispán és Ranolder püspök állításának (Erzsébet cím művében), mikor mondják, hogy a Gizella kápolna valamikor a régi bazilikának integráló részét képezte, és hogy a régi székesegyház, ezen állításnak megfelelő, a vártéren dél-északi irányban feküdt volna. Semmi nyomát nem találtuk a talajban. Mindvégig törmelékét és hordott földréteget láttunk, és még ez a törmelék is nagyrészen a mostani bazilika kétségtelen nyomát és anyagát mutatja. Ezt különben, amint már említettem, a mostani katedrális pontos keletezése is bizonyítja.*” Ádám Iván: A veszprémi Székesegyház, Veszprém 1912., 109. lap.
- 131 A veszprémi Vár utca egyik különleges látványossága a Gizella-kápolna előtt, a Szentháromság szobor szomszédságában álló Várkút. Pontos építési ideje sajnos nem ismert, de valamikor a 16. század végére tehető, tekintve, hogy az első írásos emlék róla 1569-es. Veszprém egyik műemléki védelem alatt álló építménye. Veszprém várkútjának egykori mélysége 26 méter volt, ma 40,7 méterre becsülik. Közel két méter átmérőjű kávája téglából készült, felette kúterem, amin kétféle nagyságú betűvel felírt körfelirat található. A kettő közül csak a nagyobb olvashat: CIVITAS UBI OLIM FONTES UBERRIMI CULTURAE GENTIS HUNGARORUM ERUBERANT „Ez az a város, ahol hajdan a magyar nemzeti művelődés legdúsabb forrásai fakadtak.” Vetési nembéli Albert püspök emlékére. (1458–1486). 1938 és 1965-ös részleges feltárása után 2002-ben teljesen feltárták és felújították a vár kutat, melynek köszönhetően a várkút kivilágítást kapott, kútkávját megtisztították, az eredeti latin felirat magyarul is rákerült és tetejére kovácsoltvas díszrácst készítek.
Forrás: <http://veszprem.varosom.hu/latnivalok/muemlekek/Varkut.htm>

132 **Annales Ecclesiastici Regni Hungariae, IV. 73–74. lapok.** Inchofer Menyhért, (Kőszeg, 1584.–Milánó, 1648. szept. 28.): történész. – 1607-ben lépett a Jézus Társaság novíciusai közé. 1620 után Messinában (Szicília) tanár. Később Rómába helyezték, ahol hozzáfogott Magyarország történetének megírásához. A főkegyúri jog eredetével kapcsolatban azt az álláspontot képviselte, hogy azt II. Szilveszter pápa adományozta a magyar királynak. Fő műve: *Annales ecclesiastici regni Hungariae*. Róma, 1644. illetve 1–4. kötetben Pozsony, 1795. Kéziratai a Magyar Nemzeti Múzeum kézírattárban: *Residua scripta Annalium Ecclesiasticorum Regni Hungariae. Pars I; 4 rétt 173 levél; Literae ad Cyprianum Hochperger et Emericum Nagy Paulinos prov. Hung. A. 1646–1648.*

Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/I/Inchofer.html>

133 **De Initus ac majoribus Hungarorum**, Dezericzky (Desericzky, ejtése: 'dezsericki', Desericius) Ince (keresztneve: József, Innocentius a S. Thoma Aquinate) (Felsődiós, 1702. március 25. – Vác, 1763. november 16.) piarista szerzetes, történétíró. Nemes nemzetségből származott, melynek ősi lakóhelye Deseric (Nyitra megye) volt. A nyitrai piarista gimnáziumból 1717-ben Privigyén a piarista rendbe lépett. 1719-től gimnáziumi tanár volt Nyitrán és Vácott, 1722-től filozófiát és teológiát tanult Nyitrán. 1727-ben pappá szentelték. 1727/1728-ban Pesten tanította a poétikai és retorikai osztályt. 1729-től 1731-ig Vácott filozófiát tanított, 1731/1732-ben a novíciusok promagisztere volt Privigyén, majd és 1732–1735 között a rendi növendékek teológiatanára Nyitrán és Vácott. 1735-től 1738-ig a győri püspöki szeminárium-ban (papnevelőben) tanított. 1739–1742 között privigyei rektor (házfőnök) és novíciusmester volt, majd 1742. május 3-án a piarista rend Rómában tartott generális káptalanján a generális mellé asszisztensnek (kormánysegéd) választották.

1746 tavaszán arra vállalkozott, hogy XIV. Benedek pápa és a Hitterjesztési Kongregáció megbízásából Bukarestbe utazzon, ahol a katolikus hittel rokonszenvező fejedelem, Mavrokordat Konstantin nevelőket kért a pápától fia tanítására. Június elején egy addig Rómában tanuló magyarországi piarista növendékkel, Conradi Norberttel (Norbertus a Passione Domini) együtt meg is érkezett Bécsbe, majd Szentgyörgyre, de június 15-én kérte a generálistól, hogy betegsége miatt maga helyett Conradit és a románul beszélő Cósá Jakabot (Jacobus a S. Margarita) küldhesse. A generális utasítására azonban mégis mindhárman útra keltek, és 1746. szeptember 11-én megérkeztek Bukarestbe. Mikor azonban látta, hogy missziójuk sikerére kevés remény van, november 7-én elhagyta Bukarestet és visszatért Magyarországra. (Társai még a következő év elejéig maradtak.)

Ezután mint a váci rendház rektora és püspöki tanácsos élt. Ekkor készültek a magyarok eredetéről írt dolgozatai, amelyhez a római könyvtárakban, különösen a vatikánban végzett kutatásait is fölhasználta. Ő fedezte föl és közölte például Julianus barát jelentését. E tárgyban tudományos vitája volt Pray György jezsuitával, melyet halála után tanítványa és rendtársa, Cetto Benedek folytatott. Nagy képzettségű pap volt és a legtudosabb férfiak közé tartozott. Rómában a Sapientia egyetemen és az Árkádia Akadémiában a neki földadott tételek fölött rögtönözte az elegiákat. Mint szónok is híres volt, különösen kitűntek Althan Mihály Frigyes váci és Erdődy László Ádám nyitrai püspökök fölött mondott gyászbeszédei. Művei: *Tractatus at probandam flammamur piacularium existentiam*, Jaurini, 1736., [*Értekezés az engesztelő tűz létezésének bizonyítására*], *Lapis angularis, sive praemotio physica Thomistica primum ac. potissimum scholae D. Thomae fundamentum, dilucide exposita*, [*A Sarokkő, avagy a tomista fizikai indíttatás, Szent Tamás iskolájának első és legfontosabb alapja.*] Tyrnaviae, 1741., *Pro cultu litterarum in Hungaria ac speciatim civitate dioeceseque Nitriensi vindicatio*, [*Az irodalom védelmében Magyarországon, s kiváltképpen Nyitra városában és egyházmegyéjében*] Romae, 1743., **De initiis et majoribus Hungarorum commentaria**, toms I-V, Buda, 1748–1753, Pestini, 1760. Öt kötet., [*Feljegyzések a magyarok származásáról és őseiről I-V. kötet Buda, 1748, Pest, 1760*] *Dissertatio II. apologetica; Parergon*, in Pray, Georgius, *Supplementum ad annales veteres hunnorum*, [*Hitvédelmi értekezés II.; Melléklet Pray György ellen, a hunok régi évkönyveihöz, Nagyszombat, 1764*] Tyrnaviae, 1764. cz. munkájában., Desericius, Jos. Innoc. et Georgii Pray dissertationes ita collectae ut argumenta argumentis excipiantur, I-II, Colocae, 1768, III, Pestini, 1771. Desericius, Jos. Innoc. et Georgii Pray dissertationes ita collectae ut argumenta argumentis excipiantur, I-II, Colocae, 1768, III, Pestini, 1771., *Historia episcopatus dioecesis et civitatis Vacensis*, J. [*Vác városának és a váci egyházmegye püspökségének története, Pest, 1770*].

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Dezericzky_Ince

- 134 **Topographia magna regni Hungariae, 135. lap** [P. Bonbadius, Michael SJ – P. Trsztyánszki, Joannes Bapt.: Topographia magni regni Hungariae. 2. kiadás. Bécs, 1750.] Michael Bonbardi, jezsuita szerzetes, matematikus (1683. 3. 13. – 1729. 5. 16.) Forrás: <https://thesaurus.cerl.org/record/cnp00102421>
- 135 **Knauz Nándor: Az esztergomi főegyháznak okmánytára (I–II. Esztergom, 1863–66); 44. lap** Knauz Nándor (Óbuda, 1831. okt. 12. – Pozsony, 1898. ápr. 26.): történész, kat. pap, az MTA tagja (I. 1858, r. 1873). Bölcsészetet Nagyszombatban, teológiát Esztergomban tanult. Előbb a nagyszombati papnevelőben tanár, majd Pozsonyban tanulmányi felügyelő. 1860-tól Esztergomban főegyházmezei alkönyvtárnok és érseki levéltárnok volt. 1871-ben esztergomi kanonokká, 1878-ban apáttá, 1890-ben c. püspökké nevezték ki, 1895-ben prépost. Nagy Ivánnal együtt szerk. 1862-ben a Magy. Tudományos Értekezőt, 1863-tól 1869-ig pedig a Magyar Siont. – F. m. Az országos tanács és országgyűlések története 1445–1452 (Pest, 1859); Az esztergomi főegyháznak okmánytára (I–II. Esztergom, 1863–66); II. Endre szabadságlevelei (Ért. a tört. tud. köréből I. 10. Bp., 1869); A pozsonyi káptalannak kéziratjai (Esztergom, 1870); Monumenta ecclesiae Strigoniensis (I–II. Strigonii, 1874–1882). – Irod. Kollányi Ferenc: Emlékbeszéd K. N. felett (MTA Emlékbeszédek, 1911).
Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Knauz_N%C3%A1ndor
- 136 **Tudományos gyűjtemény, 1821. III. folyam**, i.m. lásd: 35. jegyzet
- 137 Uo. 57. oldal. „*E szavakból azt kell következtetni: hogy Szent Mihály templom nem a várban magában, hanem alatta állott; mint hogy fent a várban, mely különben is igen kicsiny, nincsen folyam, nincsen malom, hanem a vár alatt; következésképpen határ ily módon a Templom körül vagy mellett nem emelthetett.*”
- 138 **Annales Ecclesiastici Regni Hungariae, IV. 72–73. lapok**
- 139 Thuróczy János (1435? – 1489?) 15. századi magyar történétíró. Szentmihályi Turóczy Péter fia, a Magyar Királyság *protonotarius*a, azaz ítélmestere. Részt vett 1470-ben a turóci konventen, ahol a világi jegyző posztját töltötte be. Korának kiváló jogtudósa, szónoka és történétírója.
Életéről kevés információk van. Felvidéki birtokos köznemesi családban született, a 13. században élt őse, András comes királyi adományként kapta meg a Turóc vármegyei Nadasér falut. Nagybátyja, Nadaséri András Zsigmond uralma alatt a királyi udvarban szolgált, ott kapta a Thuróczy András nevet. Őt magát 1459-ben említik először a források. Tanulmányairól semmit sem tudunk, jogi és latin nyelvi ismereteit valamelyik hazai egyházi iskolában szerezhette, nincs nyoma annak, hogy valaha külföldi egyetemen tanult volna. Világi emberként jogi pályát futott be: 1465-ben procuratorként, ügyvédként működött a sági premontrei monostornak az országbíró előtti perében. 1467-től országbírói jegyző volt, majd 1470-től a sági hiteles helyen, 1475-től újra az országbírói hivatalban működött. 1486-ban Drági Tamásnak, a személynöki bíróság vezetőjének ítélmestere lett. Utoljára könyve megjelenési évében, 1488-ban találkozhattunk nevével a forrásokban, ezért valószínű, hogy 1489 nyara előtt meghalt. Híres műve a *Chronica Hungarorum* címet viselő ún. Thuróczy-krónika. Művét, amely a *Chronica Hungarorum* címet viselte, 1488. március 20-án Brünmben és Augsburgban fametszetekkel illusztrálva kinyomatta. A Budai Krónika után ez a második nyomtatásban is megjelent történeti mű, mely a magyarok történetét taglalja. Az első kiadást Drági Tamásnak, a másodikat Mátyás királynak ajánlotta. A kiadást két budai könyvkereskedő, Feger Tibold (Theobald Feger) és Ruem György támogatta, valamint Erhard Ratdolt. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Thur%C3%B3czy_J%C3%A1nos
- 140 **I. c. XXXI Schwandtner scriptore regnum Hungaricum, I. 96. lap** Johannes Georgius Schwandtner: *Scriptores Rerum Hungaric*, 1768.
- 141 **Coloniae agripinae 1690. Dec. II. lib. I. 123** [Antonio Bonfini: *Historia Pannonica, sive Hungaricarum rerum decades 4 et dimidia, libris 45 comprehensae ...* : accedunt tractus aliquot, seu appendices variorum auctorum et rerum, una cum priscorum regum Hungariae decretis et constitutionibus auctore Joanne Sambuco / Antonii Bonfini, Megjelenés: Coloniae Agrippinae (Köln): Widenfeldt, de Berges 1690.] (Köln, 1690. Dec., II. könyv, I. 123. [Antonio Bonfini: *Pannonia története, avagy a magyar történelem négy és fél évtizede 45 könyvben összefoglalva. ... hozzáfűzve néhány melléklet, vagy függelék különféle témákról és szerzőktől, valamint Magyarország ősi királyainak rendeletei és határozatai, szerzőjük Zsámboki János/Antonio Bonfini]*
- 142 **Fejér T. IV. 3. Béla 1264-ről 197. lap**
- 143 **Fejér T. VII. 2. 110. lap 1285., Erzsébet királynő**

144 II. András vagy II. Endre (*Jeruzsálemi, Katolikus* vagy *Lovag* melléknevei ismertek) (1176 vagy 1177 – 1235. szeptember 21.) Magyarország uralkodója volt 1205-1235 között.

145 IV. László, Kun László (1262. augusztus 5. – Körösszeg, 1290. július 10.) Árpád-házi magyar király. Az 1272. szeptember 3. előtti koronázásától haláláig uralkodott. Apja V. István magyar király, anyja Erzsébet kun hercegnő volt. Kun László okleveleiben magát III. Lászlónak nevezte, mivel nem vette számba Imre király fiát, III. Lászlót.

146 **Fejér T. V. 2. 257. lap**

147 **Fejér T. VI. 2. 21. lap**

148 I. (Nagy) Lajos (Visegrád, 1326. március 5. – Nagyszombat, 1382. szeptember 10.) Magyarország (1342–1382) és Lengyelország (1370–1382) Anjou-házi királya volt. Uralkodása a középkori Magyar Királyság egyik fénykora.

149 **Oklevélmásolat a gyűjteményben**

150 Luxemburgi Zsigmond (Prága, 1368. február 14. – Znaim, Morvaország, 1437. december 9.) magyar, német és cseh király, német-római császár, a késő középkor egyik legjelentősebb uralkodója volt. Zsigmond a hercegi birtokáról Luxemburginak nevezett német eredetű uralkodócsaládból származott. Nevéhez fűződik az utolsó összeurópai kereszties hadjárat megszervezése (1396), a nagy nyugati egyházszakadás felszámolása (1417), és a huszitizmus elleni harc megkezdése. Magyar királyként elsősorban Dalmácia elvesztésével, Visegrád és Buda nyugati színvonalú kiépítésével, illetve az Oszmán Birodalommal szembeni defenzívába vonulással, a végvárrendszer kiépítésével, valamint törvényeinek gazdasági és jobbágyokkal kapcsolatos előremutató jellegével írta be magát a történelembe.

151 **Jegyzeteim.** Véghely nem írta le a jegyzetének jelzetét, és nem írta le bővebben. De bizonyos, hogy a következő tanúvallomásokról van szó:

1) *Emlékszik-e? vagy tudja-e? hallotta-e a tanú, hogy még 1729-dik esztendőben a veszprémi várnak belső kerítése romladozott állapotban ugyan annak még kapuja is fönn állott volna? Ha erről emlékezik,*

2) *Mondja meg letett hite után, mely helyen állott az a kapu, nem de nem napkelet felé, a mint most a Püspöki Rezidencia fekszik, annak a régi kőfalnak végiben, melynek fundamentumát most nem régen szedette s hányatta ki mostani Mlgos Püspök úr eő Excellenciája?*

3) *Nem de azon régi kőfalon és kapun belül (a mint szokták nevezni) mint a királyné konyhája is egészen fönn állott és mind ezt a konyhát mind a tornyot mind pedig azt az említett közfalat, midőn boldog emlékezetű Acsádi Ádám ezen mostani Püspök új rezidenciát 1733-dik esztendőben építette és a kövét azon új rezidenciának falaiba rakatta-e?*

4) *Ezen említett régi kapu és kő kerítésen kívül mindjárt a kapu mellett nem de a Pápista mesternek háza a vagy Iskola ház vala, és akkor valamely Mihály Deák nevű iskola mester lakott benne? Ezentúl ismét az öreg kapu felé mindjárt mellette a szegleten néhai Pék Mariska és annak Jakab nevű férje lakott?*

Az első tanú Karácson Péter veszprémi lakos, aki kb. 53 éves, veszprémi születésű, születésétől fogva mind ekkoráig Veszprémben lakván, 1. kérdésre: tudja, tapasztalja, hogy a deutrumba [Az eljárási cselekményről felvett irat] irt veszprémi várnak belső kerítése romladozott állapotban lévén, annak még a kapuja is a deutralis [kérdésbeli] 1729-dik esztendőben fönn állott, ugyan azért tudja azt is, a 2. kérdésre, hogy azon említett kapu napkelet felé (a mint tudniillik most a Püspöki Rezidencia fekszik) azon régi kőfalnak végiben, melynek fundamentumát a Fatens [tanu] tapasztalására, mostani Mltsz Püspök Úr Eő Excellenciája csaknem régen szedette és hányatta ki. A 3. kérdésre: Tudja azt is bizonyosan, számtalanszor szemével látván, hogy azon régi kőfalon és kapun belül (a mint mástul, s mint közönségesen nevezni hallotta) a Királyné konyhája is egészen fönt állott, mely konyhában a Fatens emlékezetére a veszprémi várban lakott pék sütni szokott, mely konyhának is falait és régi kéményét úgy hívén a deutralis kőfalat boldog emlékezetű Acsádi Ádám úr Eő Excellenciája, ezen mostani püspök új rezidenciát az 1733-dik esztendőben építetvén, leronította és azoknak köveit azon rezidenciának falaiba rakatta a Fatens tapasztalására. A 4. kérdésre: A megirt okokból tudja azt is bizonyosan, hogy az említett régi kapun és kőkerítésen kívül (mely a kapuval össze volt ragasztva) mindjárt azon kapu mellett pápista oskolaház volt, melyben a Fatens emlékezetére, némely Mihály Deák nevű, pápista oskolamester lakott, ez Mihály Deáknak halála után pedig mester ház végiben néhai Pék Mariska Jakab nevű férjével lakott. Ezen Pék Mariska házán túl pedig az említett öreg kapu felé Vitéz familiának háza volt, mely ház helyen mostanság a P[ater] Piaristák oskola

háza vagyon, ezen túl ismét néhai Márki János takács mesterembernek háza volt, melynek helye a most nevezett iskola, és azon piaristáknak rezidenciája között mostanság is pusztán vagyon.

A 2. tanú Miskei János, Veszprém vármegye ügyésze, veszprémi lakos, aki kb. 71 éves. Az 1. kérdésre: A Fatens már 36. esztendőől fogva mind ekkoráig Veszprémben lakván, a deutralis várkapu alatt, számtalanszor megfordult, onnan bizonyosan tudja, hogy a deutralis várnak belső kerítése romladozott állapotban, úgy annak kapuja is 1729-dik esztendőben még fönn állott, azon kapu az említett belső kerítéssel össze lévén foglalva. Azon irt okból tudja azt is, a 2. kérdésre, hogy azon deutralis kapu napkelet felé, amint a mostani püspöki rezidencia fekszik, s azon régi kőfalnak végében volt, s fönn állott, melynek fundamentumát a Fatens tapasztalására a mostani Mltsg Püspök Úr Eő Excellenciája csak nem régen szedte, s hányatta ki. A 3. kérdésre: Hasonlóképpen tudja azt is bizonyosan, hogy azon többször irt kőfalon belül (amint számtalanszor mások mutatták a Fatensnek, s közönségesen neveztek) a Királyné konyhája és a mellett mint egy torony forma hegyes kőfal fönn állott, melyeket az említett közfállal együtt, boldog emlékezetű Acsádi Ádám Úr Eő Excellenciája földig lerontatta akkor, amidőn a mostani püspöki új rezidenciát építette, azoknak köveit azon rezidenciának falaiba rakattatván. A 4. kérdésre: Ugyan a megirt okból tudja azt is, hogy a gyakran irt régi kapun és kőkerítésén kívül, ugyan a kapu mellett Pápista iskola mesternek ház ajtaja volt, melyben Mihály Deák nevű pápista mester lakott. Ezen iskola házon túl pedig az öreg kapu felé minémű házak voltak, már arról nem emlékezik. A 3. tanú Honpáles György ügyvéd, kb. 66 éves. A tanú is hasonlóan emlékszik, mint az első kettő tanú. A 4. tanú, Miklósi Zsigmond ügyvéd, aki 57 éves, veszprémi születésű, ugyanazon válaszokat adja, kitérve arra, hogy 1729-ben a kőkerítés és a kapu vörös faragott kövekből volt rakva. Az 5. tanú Szalay Ferenc 75 éves szintén veszprémi születésű és lakosú, aki hasonlóan emlékszik, mint az előző tanúk, megjegyezve, hogy „az öreg kapu felé lévő házban pedig néhai Pék Mariska Jakab nevű férjével lakott, ezen túl ismét ugyan az öreg kapu felé Peczevicz Ferencnek, Öreg Robozné és Iványi Imre vajdának házaik voltak, a bástyával öszve lévén ragasztva házaik.” Veszprém, 1757. április 12.

Az előzőeken kívül – 1759. szeptember 13-án – Karácson Péter, Szalay Ferenc még tudják, hogy a nemes Vitéz familiának fundusa a mostani páter piaristák oskolájánál tovább észak vagy is a püspöki rezidencia felül nem extendáltak [terjeszkedik] és az udvara s ajtaja is a piaristák mostani udvara felül volt és nyílt mindenkor, mivel a Vitéz fundusán [telkén] fölül még némely házak pusztá helyeik is vannak, amelyeket valamely Térmeg ucca nevezetű kis köz választott említett Vitéz házától. Forrás: VeML XV. 2., 1. doboz, 7. fsz.

152 Ch. 1266. Idem Bela dau Castra Tadenkca (Tatika) per Comitum Martinum, violenter occupata, episcopatu Vesprimiensi restituit, ac in compensationem damnorum villas ipsius tres eidem adiudicat. [Ugyanez a Béla, a Márton ispán által erőszakkal elfoglalt Tatika várát visszaszerezte a veszprémi püspökség számára, s kárpótlásul három falut télt meg].

153 Fejér T. IV. 3. 323. lap

154 „Mintha csak éreznék, hogy Veszprém neki nem lesz püspöki székhelye. Az a püspöki palota, amely 3–400 lépésnyire van a székesegyháztól, szűk és nyomorúságos, teljes megépítés nélkül szóba sem jöhet.” – Idézi Pehm (Mindszenty) József, Bíró Mártonról írt könyvében a Vatikánhoz írt levélből. Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora, írta Pehm József, Zalaegerszeg, 1934. 98. oldal

155 Koller Ignác, nagymányai és aranyosmaróti (Bécs, 1725. okt. 3.–Bécs, 1773. ápr. 4.), megyéspüspök. Tiroli eredetű nemes család szülötte, apja Koller József m. kir. udvari tanácsos. Bécsben, Nagyszombatban tanult, 1743. XI. 7: a Collegium Germanicum Hungaricum növendéke lett, majd teológia doktor. 1747. IV. 4: szubdiakonusként tért haza. Bíró Márton 1748. X. 13-án pappá szentelte. 1749. V. 30: esztergomi kanonok, 1750. apostoli főjegyző, 1754. III: nógrádi főesperes, 1755: rátóti prépost, 1758. VII. 23: szentistváni prépost. 1760. XII. 15: targensi püspök. 1762. IX. 15: veszprémi megyéspüspök és Veszprém vármegye főispánja. Koller volt az utolsó püspök-főispán, utódai csak az örökös főispán címet viselték. Veszprémben 1765 és 1773 között ő építette Fellner Jakab tatai építőmesterrel a püspöki palotát. Városlődön ötszobás, barokk stílusú segédpüspöki palotát építtetett, amelyet püspökké történt megválasztása után nyaralóvá minősítettek. Tumlér Henrik veszprémi mesterrel 1766-ban megépíttette a várbeli vízvezetékét. Restauráltatta a Gizella-kápolnát és megkezdte a szeminárium építését. A kórház és aggpáolda (agg papok) számára házat és földingatlant vásárolt. Csuzy Gáspártól házat vett a megtértek katolikus árvaínak felnevelésére. Plébániákat létesített a megyében: 1767-ben Hidegkúton, 1769-ben Gógánfán, 1773-ban

Nemesvámoson. Templomot építtetett: 1764-ben Hidegkúton, 1765-ben Lókúton, 1767-ben Noszlopon, 1768-ban Marcaltón, 1769-ben Gógánfán, 1770-ben Gannán. Ő alapította a *Davidikum* árvaházat (1770–1948) s egy magtárat az egyházközség segélyezésére.

<http://lexikon.katolikus.hu/K/Koller.html>

- 156 Kisóczi és gánóczi Gánóczy Antal (Kassa, 1728 körül – Pozsony, 1790. december 10.) teológiai doktor, nagyváradi kanonok. A 18. század első felében született Kassán, ahol a gimnáziumot és a bölcseletet végezte. 1745-ben az egri papnövendékek közé lépett és a nagyszombati szemináriumban hallgatta a hit-tudományokat. 1746. július 17-én a szemináriumi szabályok megtartására az eskümintát sajátkezűleg írta az illető könyvbe. Csáky Miklós érsek kinevezte szertartójává. Egy ideig mint érsekújvári (Nyitra megye) plébános és apostoli főjegyző működött. 1764-ben pozsonyi, 1768-ban nagyváradi kanonokká (április 22-én iktatták székébe), majd a budai papnevelőintézet igazgatójává nevezték ki. Miként Fessler a magyarok történetéről írt nagy munkája előszavában írja, különösen Gánóczy buzdítására lépett a magyar történetírói pályára. 1780. január 26-án kapta kezébe a római Arkádia-társaság Florideus Moeonius névvel taggá választó levelét, mely tisztességben addig csak báró Patacsics kalocsai érsek részesült. 1781. december 24-én az erfurti tudós társaság választotta őt tagul. Egyik fő műve a „*Dissertatio historico-critica de S. Ladislao Hungariae rege fundatore Episcopatus Variadensis*,” Viennae, 1775. [*Melyben Pray állításait és véleményeit czáfolja. Ism. Anzeigen, Wien. V.*]

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/G%C3%A1n%C3%B3czy_Antal

- 157 Gánóczy: **Dissertatio de S. Ladislao, 5. lap**

- 158 Gánóczy: **Dissertatio de S. Ladislao, 5. lap**

- 159 Az eredeti szövegben Véghely Pray nevét kihúzta, de csak így érthető a leírt mondat. Pray György (Érsekújvár, 1723. szeptember 11. – Pest, 1801. szeptember 23.) jezsuita szerzetes, történetíró, a budai, majd a pesti Egyetemi Könyvtár vezetője volt. Tirolból származó család sarja volt. 1742-ben a Nagyszombati Egyetem hallgatója lett. Miután Egerben teológiai vizsgát tett, 1754-ben pappá szentelték. 1740-től a jezsuita rend tagja volt. Pályáját Pécs, Nagyszombat, 1747 után Nagyvárad, Trencsén, 1749-től ismét Nagyszombat, 1750-től Pozsony, 1754-től pedig Rozsnyó alsóbb iskoláinak tanáraként kezdte. Ezután néhány évig Bécsben nevelősködött, és poétikát oktatott a Theresianumban. 1758–1759-ben Győrött, 1759–1760-ban Nagyszombatban, végül Budán tanított. A jezsuita rend 1773-as feloszlása után az esztergomi főegyházmege papjaként egy ideig igen nagy szegénységben élt; tizenhat forintos nyugdíját pártfogói – elsősorban Viczay Mihály gróf – adományai egészítették ki. Mária Terézia Magyarország királyi történetírójává tette meg, majd 1777-ben a budai Egyetemi Könyvtár első örévét nevezték ki. 1780-ban lemondott, de 1782-ben visszatért. 1790 augusztusában váradi kanonokká nevezték ki. Ugyanebben az évben a káptalan követeként részt vett az országgyűlésen. Ezután minden idejét a történeti kutatásnak szentelte. Egyháztörténeti és világi témákkal egyaránt foglalkozott. 1761-ben közzétette a magyar őstörténet összefoglalását *Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum* címmel. Fő művét, a magyar történelmet az államalapítástól I. Ferdinánd 1564-es haláláig tárgyaló *Annales regum Hungariae* című összegzését 1763 és 1770 között jelentette meg öt kötetben. A történeti problémák tisztázását alapos forráskritikával, az oklevéltan, a kronológia és a genealógia módszereinek felhasználásával igyekezett megoldani. 1801-ben látott napvilágot a mű háromkötetes folytatása, amely 1780-ig tárgyalta az eseményeket. Értekezések sorában dolgozta fel a magyar királyi szentek (Szent Erzsébet, Szent Margit, Szent Imre herceg, Szent László király és a Szent Jobb) történetét. Egyháztörténeti munkásságából kiemelendők a vránai perjelségről, a nagyváradi püspökség megalapításáról és a veszprémi egyházmegyében a 14. században folyt pápai tizedszedéstről írott művei. Főbb művei még: *Descriptio decimae pontificiae in dioecesi Veszprimiensi seculi XI. ex codice mss. tabularii secreti Vaticani* [*A XI. sz.-i veszprémi egyházmegye tizedik főpapságának leírása a vatikáni titkos levéltár kódex-kéziratai alapján*], Pozsony – Kassa, 1777 és *Diatrube in dissertatione historico-criticam de S. Ladislao Hungariae rege, fundatore episcopatus Variadensis, ab Antonio Ganoczy praeposito S. Augustini ... conscriptam* [*Vitairat a Gánóczy Antal, ágoston-rendi prépost által Szent Lászlóról, Magyarország királyáról, a váradi püspökség alapítójáról írt történeti-kritikai értekezésről*], Pozsony – Kassa, 1777.

Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Pray_Gy%C3%B6rgy

- 160 Diatrube in dissertatione historico-criticam de S. Ladislao Hungariae rege, fundatore episcopatus Variadensis, ab Antonio Ganoczy praeposito S. Augustini ... conscriptam (Pozsony – Kassa, 1777). Erre írta

- feleletként Gánóczy a „Disruptio Diatribae a Georgio Pray Dioecesis Strigoniensis Presbytero in Dissertationem de Sancto Ladislao Rege Hungariae, Episcopatus Magno-Varadiensis Fundatore conscriptam editae”, [A Pray György, esztergomi presbíter által írt, a Szent Lászlóról, Magyarország királyáról, a nagyváradai püspökség alapítójáról szóló értekezés ellen kiadott vitairatának szétszedése.] Nagy-Várad, 1781. (Pray tovább is azon állítást védelmezvén, miszerint a nagyváradai püspökség nem szent László, hanem még szent István által állítottatott volna fel. Gánóczy ismét ezen újabb munkájával felelt.)
- 161 Dissertatio de S. Ladislao, 6. lap
- 162 **Fejér T. I. 281. lap**
- 163 **Fejér T. V. 2. 337–339. lapok**
- 164 **Fejér T. IV. 3. 501. lap**
- 165 **Fejér T. VI. 2. 21. lap**
- 166 Az említett királynő I. (Szent) László király felesége, Rheinfeldi Adelheid.
- 167 **Fejér T. III. 2. 316. lap, és T. VI. 2. 382–384 és 360–362. lapok**
- 168 Hartvik (Chartuius, Carthivus, Cartvicus, Chartvirgus, Hartvicus, Hartwick) (11. század) püspök. Kálmán hercegnek, I. Endre fiának nevelője volt. A legáltalánosabb vélemény azt tartja, hogy német származású, előbb magdeburgi, 1105-től 1126-ig pedig regensburgi püspök volt. Utóbbi minőségben jött hazánkba V. Henrik császárral (1108–1109) és itt két évig tartózkodott. A magyar királyi házzal is rokonságban állott, és Könyves Kálmán király meghagyásából Székesfehérvárott írta Szent István király életét és azt Kálmán királynak ajánlotta. Pauler Gyula győri püspöknek tartja Arduin néven, és akit Kálmán király 1097-ben feleségért Szicíliaba küldött. Forrás: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/c/c02739.htm>
- 169 **Bonfini, Decad II. hb I. 121. lap**
- 170 **Oklevél másolat**
- 171 **Fejér T. VII. 2. 47–49. lapok** [valójában 98–99. lapok]
- 172 A zsinat 1092-ben volt, Szent László elnöksége alatt.
- 173 **Péterfy: Sacra Concilia Hungariae, 1742., Pars. I. 27. oldal** „*Ha valaki halottjait nem temeti el a templom környékén, ez víz és kenyér mellett tizenkét napon át lakoljon a kalodában. Ha valamely úr szolgájának testét, vagy a falu előjárója a szegény falusiak, vagy vendégek testeit nem viszi el a templomba, hasonlóképen bűnhődjék.*”
- 174 Kálmán Király Dekrétomainak Első Könyve, 73. Fejezet a keresztyének temetéséről: Keresztyének temetése ne másutt, hanem a templom csarnokában legyen. Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=477>
- 175 **Fejér T. VII. 2. 203. lap**
- 176 Fejér T. II. 149. lap „*In nomine Domini Dei supremi. Stephanus etc uti anno 1015. usque – capris nonaginta duabus.*” Dux quoque Damaslaus, exceptis praescriptis, idem decoravit, atque dotavit monasterium. [„*A Felséges Isten nevében: István, et c., mint az 1015. évben folyton, 92 kecskével.*” Damaslaus herceg is az előirtakon kívül, éppígy ékesítette és megajándékozta a monostort”] Damaslaus említve még: Pécsváradon Szent István királyunk 1000-dik évben a Benedek rendi szerzeteseknek gazdag apátságot alapított, mit Damaslaus herceg, Szent László, II. Béla és II. Géza kegyessége is gazdagított. E kolostorban, mint legbiztosabb menedékhelyen volt vak Béla elrejtve. Forrás: <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyess/root/0001/0016/0285-1ec8.html>
- 177 **Péterfy: Sacra Concilia Hungariae, P. I. 232., 268. lapok**
- 178 Uo. A nyitrai zsinat rendelete: „*Megtöltjük a világiak temetkezését a templomban engedelmünk nélkül, ha csak ily világi nem volt a templomnak pártfogója, vagy nem adakozott építkezésére. Ha pedig valaki e tilalmunkat áthágja, büntetessék rendes markában, melynek fele kamráknak, másik fizetendő saját főispörösének, kit intünk, hogy a visitatio alkalmával szorgalmasan vizsgálkodjék; ily pénzbeli büntetések pedig a templom építésére fordítandók.*” Következik azoknak elősorolása, kik el vannak tiltva a keresztyén temetkezéstől u. m. az excommunicáltak, azok, kik a tortúra alkalmazása alatt meghalnak, az uzorások, a zsványok, kik gyónás nélkül elhalnak, az öngyilkosok s t. e. A veszprémi zsinat rendelete majdnem ugyanezen szavakat használja.
- 179 Csete Antal: Gizella királyné sírjáról. (Pest, 1862)
- 180 VeML XIII. 32 szentkirályszabadjai Vég hely család iratai

- 181 Veszprém vármegye leírását 1735 augusztusában küldte fel Bél a helytartótanácsához, hogy juttatassa le a megyéhez. Veszprém vármegye közössége 1736-ban apróbb, lényegtelen módosításokat tett. A kiadásra sajnos nem került sor. Bél Veszprém vármegyére vonatkozó írását – Lukafalvi Szarka Ferenc által 1772-ben készült másolat alapján – Takáts Endre fordította le és 1989-ben jelent meg a Veszprém Megyei Levéltár gondozásában. Lásd: Bél Máttyás: Veszprém vármegye leírása, Veszprém, 1989.
- 182 Halász Ignác „Vármegyei rendes földmérő” 1835-ben elkészítette a vármegye út- és hídnyilvántartását. A rendkívül alapos kimutatásban 235 köhíd, illetve áteresz szerepel. Halász Ignác 1847-ben Veszprémben, a Hosszú (ma Jókai) utcában lévő Nagy híd tervét (kőből) készítette el. Forrás: Hidak Veszprém megyében, írták: Balogh András, Fonyó Sándor, Gábrriel László, Kovács Csilla, Gy. Lovassy Klára, Somfai Balázs, dr. Tóth Ernő, Balatonfüzfő, 2008.
- Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az új megyeháza számára a Vár területén kívül kell helyet találni, 1835-ben Halász Ignác megyei földmérő a Búzapiac tér nyugati felén (a volt Centrum áruház), 1839-ben Pauly Mihály a Kapuváry-ház (*régi városháza*) helyére javasolta. Ezekből azonban semmi sem valósult meg. Forrás: Somfai Balázs: A veszprémi Megyeház 100 éve 1887–1897., Veszprém, 1987.
- 183 Bekeházi Beke Ince Kristóf (Torony, 1785. március 2. – Veszprém, 1862. október 2.) Vörösberényi plébános. Atyja Beke Imre uradalmi tiszt volt. Korán árvaságra jutott, így Rummy József birtokos vette gondjai alá. Középiskolákat és bölcséletet Győrött végezte, majd a veszprémi egyházmegye növendékei közé vették fel. A teológia hallgatása után Pestre került a központi papnevelőbe, amit elvégezve pappá szentelték és Veszprémben kezdte meg lelkészi hivatalát. Innen négy év múlva a síófoki plébániára neveztek ki, melyet tíz év után a peremartonival cserélt föl. Négy év múlva Veszprémbé költözött, ahol az árvaház igazgatását vette át. Kopácsy hercegprímás Veszprémben mesterképzőt állított fel, ennek egyik tanárául 1835-ben őt hívták meg, amit 1842-ig az intézet megszűnéséig töltött be. 1843-tól mint vörösberényi lelkész működött. Veszprémben halt meg. Pályafutása során kézikönyveket írt a tanítók, ill. a tanítóképzők („mesterképzők”) számára, amelyekben összefoglalta a nevelés és oktatás elméletének, valamint az egyes népiskolai tantárgyak módszertanának anyagát. Az MTA 1834-ben kiírt és 1836-ban elbírált pályázatán nevelés-élektani műve második díjat kapott, melyben a hazai szakirodalomban először írt pszichológiai vonatkozásban a gyermeki érdeklődés fontosságáról, az optimális terhelés szerepéről, az érzelmelek funkciójáról az oktatásban. Főbb művei: Kézi könyv a magyar falusi iskolamesterek számára. Buda, 1828.; A nevelés ügyében, különösen a köznepre nézve. Pest, 1833.; Neveléstudomány a mesterképző intézetek számára. Pest, 1844.; Általános tanítástan a mesterképző intézetek számára. Pest, 1844. (e két utóbbi hivatalos helytartótanácsi kiadvány); A lélektudomány viszonya a neveléshez. Pest, 1845. Kéziratban maradt: Iskolamester-liturgia 1852-ből. (Ism. a Religio 1853. I. 20. sz.), Kiadta a Fejér-féle Codex Diplomaticus-nak IX. tom. VII. vol. 631–737. lapjain a veszprémi püspökség okleveleit 1131–1332. évekből. Szerkesztette az Órangyal vallási almanachot 1843-ra Pesten és egy énekgyűjteményt Jáky Ferenc és Molnár József társaságában. Értekezései megjelentek a Tudománytárban (1834. a népnevelésről), a Religio-ban és a Nevelésben. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Beke_Ince_Krist%C3%B3f
- 184 Kéziratos művei: Adatok a Veszprémi Püspökség történetéhez, kézirat, é.n. és Historia diplomatica almae diocesis Vespriensis periodus Ia. És Ib., kézirat, é.n. mindkettő a Veszprémi Érseki Könyvtár gyűjteményében
- 185 Morócza Dániel (vámosi), nyug. uradalmi igazgató és táblabíró, szül. 1792. nov. 11. Alsóörsön. A gimnáziumot és teológiát a papi főiskolában végezte s ugyanott két évig tanítóskodott. Innét Pozsonyba ment, ahol jogot tanult. Befejezve Pesten jurátus, ahol királyi táblai titkárrá neveztek ki. Később Batthyányi Fülöp herceg uradalmi ügyvédjének, azután a körmendi levéltár őrének, végül pedig több uradalom kormányzójának nevezte ki. 1837-ben nyugdíjazták. A 40-es években, mint több megye táblabírája, a veszprémi egyházmegye segédgondnoka s az egyházkerület tanácsbírája, tevékeny részt vett a politikai és vallási ügyek elrendezésében. 1850 után a politikától teljesen visszavonult, egészen egyházának élt és azonkívül a veszprémi gazdasági egyesületnek megalakulása alatt elnöke volt. 1861-ben részt vett Veszprém megye szervezésében, de a provisorium életbeléptetésével ismét visszavonult. Pár száz forint alapítványt tett a pápai tanulói kórházra. Meghalt 1864. máj. 15. Felsőörsön. Forrás: Szinnyi
- 186 Veszprém vármegyébe mélyen beékelődő területnek délkeleti határát a Balaton – Tihanytól a mai Káptalanfüredig húzózó – partvonalá képezte. Északi-északkeleti határa az az útvonal volt, amely ma is használatos Balatonalmádi és Felsőörs között. Északi határvonalát az alábbi települések alkották: Szentkirály-

- szabadja (1269: Zubady; 1372: Zenthki-ralzabady); Meggyespuszta (1383: Meggyesmező); **Pesze** (1235: Pisce, Pes-ce - elpusztult falu a mai Köveskútpusztától délkeletre); Veszprémfajs (1233: Fayz); Nosztori (1277: Nostrey). A felsorolt falvak már a Veszprém várispánság területéhez – pontosabban Veszprém várának várföldjeihez – tartoztak. Forrás: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Felsoors/pages/honfoglalastol.htm
- 187 Gulden István, katolikus plébános a veszprémi egyházmegyében, 1836-tól püspöki hivatalnok és 1838-tól levél- és könyvtáros, 1839-től udvari káplán, 1841-től kislódi plébános. Meghalt 1869 körül. A Magyar Sion folyóirat 1864–66-iki évfolyamaiban megírta a városlódi, kislódi, magyarpolányi, tóskoberéndi plébániák történetét. Forrás: Sziklay
- 188 Csete Antal (györgyfalvi), prépost és veszprémi örkanonok, szül. 1804-ben. Három évig volt káplán, 1831-től ceremoniárius, 1836-tól püspöki titkár, 1840-től szentszéki ülnök. 1841-től attalai plébános és alesperes, 1852-től örkanonok és veszprémi plébános. 1854-ben lett pápai főesperes és lyceumi aligazgató. 1859-ben az egyházkerületi iskolák felügyelője; 1866-ban hantai prépost. Meghalt 1872. jún. 2. Pesten 68. évében. Egyháztörténelmi cikkeket írt a Magyar Sionba. Munkája: *Gizela királyné sirjáról*. Esztergom, 1862. (Különnyomat a M. Tudom. Értekezőből.) Az Archeológiai Közlemények 1867–1868. évi számában leírást adott a veszprémi székesegyház ékszereiről. Történelmi vázlatok a veszprémi káptalanról c. munkája kéziratban maradt. Forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/C/Csete.html>
- 189 Ráczkevi Eötvös Lajos (Mezőszentgyörgy, 1848. március 1. – Budapest, 1872. március 6.) bibliográfus. Eötvös Károly öccse. 1858. október 1-jétől a pápai református gimnáziumban tanult. 1866-ban magántanítással könnyített nehéz anyagi körülményein. 1866. július 20-án végezte el középiskoláit és november 17-én első éves joghallgatónak iratkozott be Pápán. Ettől kezdve a fiatal tanuló mindig több és több adattal járult az irodalom, különösen a protestáns irodalom történetéhez. 1867 őszén Szabó Károly Kolozsvárra hívta, ahol jogot hallgatott és könyvtárnoki tiszteletet viselt. Itt a nagy bibliográfus vezetése mellett régi szenvedélye az irodalomtörténet és könyvészet iránt mindinkább kifejlődött és határozottabb irányt vett. Miután a második jogévet is elvégezte, Pestre ment teológiára, s itt a Ráday-könyvtárban félévig dolgozott és a Nemzeti Múzeumnál megkezdett könyvtárrendezésben mint napidíjas részt vett. 1870-ben államsegéllyel a bécsi egyetemre ment, hogy ott a német nyelv mellett, a régi könyvészetet, paleográfiát, heraldikát és az összes könyvtártudományt tanulja. Pulszky Ferenc ajánlóleveleivel bécsi császári udvari könyvtárba s minden gyűjteménybe bejuthatott. Bécsből betegen tért vissza Budapestre, majd a múzeumhoz könyvtár-tisztviselővé nevezték ki. 1871 nyarától tüdőbaja elhatalmasodott rajta, s nem sokkal később elhunyt. Első irodalmi kísérlete a Politikai Újdonságokban (1864. Pápai levél) jelent meg, könyvészeti s vegyes dolgozatait azután többnyire a Vasárnapi Újságban közölte. Jelent meg írása Veszprém című hetilapban (1866. A pápai nyomda működésének rövid vázlat, Veszprémmegye irói), a Fővárosi Lapokba, a Századokba 1868–69., a Sárospataki Füzetekben. Álnevei: Ráczkevi, Bodó Lajos és Eö. L. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/E%C3%B6tv%C3%B6s_Lajos
- 190 Például: A Mondolat-pör, Vasárnapi Újság, 1866. december 30., 637–638. oldal
- 191 Egy másik lapon még olvasható a következő bekezdés: *Nemes vármegyém jogerős határozatainak alapján hozom nyilvánosságra azon felolvasómat, melyet új székházunk ünnepélyes felavatásának alkalmából tartottam, valamint azon jelentéseseimet is, amelyek vármegyénk közállapotainak az 1878–1890 évekről szóló körülmények és igazolt ismertetését tárgyalják. Ezen munkáimnak, hogy a tartalomnak valóban meg is felelje, „Hajdan és most” címet adtam. Legyen e füzet emlékkönyv is azon ünnepély alkalmára, amely hosszú időn át az élő nemzedék kedves emlékében él, de másrészt legyen e füzet tizenkét évre kinyúló hivatalkodás nyilvános számadása is. Az időszaki és évi jelentések átdolgozásából vette eredetét e terjedelmes jelentés, de egészében így nagyobb értékkel fog bírni. Azt hiszem, hogy midőn két választási időszak közigazgatási eredményéről számolok be és közállapotokat így ismertetem a jövő időkre vonható következtetés is könnyebben és biztosabb alapokra történhetik meg. Tisztelettel megjegyzem, hogy a „Hajdan és most” címet viselő ezen füzethez készített bevezetést azon szövegbe adom, amint azt felolvasott alkalmi beszédemben akkor írtam, amikor ezen felolvasott alkalmi beszédet már kinyomatni lehetett volna. Ezek fonálán bizalommal még azt hívém, hogy ezen jelentkező terjedelmet nekem elnézni kegyeskedjenek.*
- 192 Történelemelőtti idő, az emberi műveltség történetének ama része, amely az ember első felléptétől a történelmi idők kezdetéig, vagyis addig az időig telt el, amíg irmi megtanult s tetteit írásba foglalta.
- 193 Helyben keletkezett, helybeni, honos.

- 194 Mai neve: Mezőszilas
- 195 Mai neve: Bakonybánk, a Bakony keleti lábánál, a Bakonyalja és a Kisalföld határán fekszik. Mellette folyik a cuhai Bakony-ér.
- 196 Település Papkeszi mellett. Egyik ismert birtokosa Rosos István, Veszprém vármegye 1848. évi első alispánja.
- 197 Lásd pld.: Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata, Századok, 1929/ápr–jún, 138–167. és Századok, 1929/aug–szept, 257–285. oldal
- 198 Kéziratban olvasható a VeML a XVIII. 32. a szentkirálysabadjai Véghely család iratai fond alatt, az 1864-ben a Dunántúli történetkedvelők összejevetelire készített, Veszprém megye történetei tárgyszava című előadásában Esseg váráról.
- 199 Esseg vár szabálytalan alaprajzú, belsőtornyos, mintegy 60x70 m nagyságú területen helyezkedik el. Első körfalai, a várudvart övező, a védőfalhoz támaszkodó, fából készült lakó- és egyéb épületek a 13. században épülhettek, feltehetően 1270 környékén, melyeket a 14. században építettek át kőépületekre, mindezekelőtt az északi oldalon valaha állt 1332-től már ismert Szent György várkapólnát. Első írásos említése 1309-re datálódik, Igmándi Lőrinc ekkor eladja a Castrum Scegh néven említett várat egy Lörinte nevű előkelőnek. Az ő utódai vették fel később az Essegvári családnevet. Lörinte Károly Róbert pártjára állt, így Kőszegi Iván a félelmetes dunántúli oligarcha hadba vonult ellene. A támadók elfoglalták az erődítményt, és foglyul ejtették a birtokost és lófarkon hurcolva végeztek ki. Négy év múlva azonban a királyi hadak visszafoglalták a várat, melyet a király az uralkodóhoz hű Lörinte fiának, Tamásnak juttatott vissza. A 15. században készültek el a fal elé ugró külső tornyok, egy-egy nagyobb épület, a keleti, valamint a nyugati falnál a lakóépületek és egyéb helyiségek. Lehetséges, hogy ekkor épült meg a lovagterem is. A vár udvarának északi részén állt a ciszterna. Az Essegváriak a trónkövetelő Nápolyi László táborához csatlakoztak, Zsigmond király elkobozta tőlük a várat és a bakonyi erdőispánság igazgatása alá vonta. Az 1440-es években I. Albert király halála után támadt belháborús időszakban Himfy Tamás veszprémi püspök fegyvereseivel elfoglalta a várat, amit csak a bátaszéki csatában kivívott győzelem után tudott visszaszerezni a királypárti Essegvári család. A trónra lépő I. Ulászló mind a Rozgonyiakat, mind az Essegváriakat birtokba helyezte, ami újabb pereskedésekhez vezetett. Végül 1472-ben Essegvári György szerezte ténylegesen vissza az erődítményt családja számára. 1499-ben Essegvári Ferenc feleségül vette Himfy Orsolyát, akinek kezével együtt megkapta a döbrönteai váruradalmat. Rövideiben a kényelmesebb lakhatást biztosító Döbröntére költöztek, Essegvárat elhanyagolták. A vár pusztulásának körülményei ismeretlenek, valószínű, hogy a Veszprémet 1552-ben ostromló török sereg egyik portyázó lovascsapata pusztította el. A gazdátlan romokat többé nem építették újjá, anyagait a környékbeli lakosság hordta el lakóházai újjáépítéséhez. 1641-ben ismét említik a várat, amikor Dömölki András az ellen tiltakozik, hogy őt Gorop Ferenc nagyprépost eltiltotta a romos Essegvár használatától. A pusztuló várból csak a keleti oldalon egy négyszögletes torony, a hozzá délről és keletről csatlakozó kevés falmaradvány látható, az egykori épületek megmaradt alapfalai a föld alatt vannak. Feltárása és az ezzel párhuzamos műemléki megóvó munkálatok 2003-ban megkezdődtek. Előbb a délkeleti torony feltárása és restaurálása történt meg, majd a keleti és déli falak napvilágra hozatala.
- Forrás: <http://www.turautak.com/cikkek/varak--romok/varak--varromok/band--esseg-var.html>
- 200 Adásztevel és Nagytevel. Tevel, Árpádházi herceg, Árpád fejedelem unokája a falu névadója (ebből lett később Adásztevel). Nagytevel nevét 1422-ben említette először oklevél.
- 201 A Rátót nemzetség (Rátold) ősei Kézai Simon és más krónikák szerint itáliaiak voltak, akiknek ősei – Ratold és Olivér – még a 11. század vége felé, 1079 körül Könyves Kálmán korában Nápolyból Apulia tartomány Caserta városából jöttek Magyarországra. A nemzetség ősi jelvénye a hársfalevél volt, amely a belőle származó családok címereiben is megtalálható. Rátót (Ratold) első birtokait Vas, Veszprém és Pest megyében szerezte. Központja minden valószínűség szerint a Veszprém megyei Rátóton, mai nevén Gyulafirátóton lehetett. Pest megyében lévő birtokaik a mai Rátót, Kisémedi, Hartján és Fót területén fekvtek. A nemzetségből kialakult rátóti Gyulaffy család 1255 táján alapította a rátóti prépostságot. Forrás: Nagy Iván
- 202 Kézai Simon szerint a Gutkeled nemzetség ősei Orseoló Péter király idejében (1038–1041) jöttek Magyarországra a Sváb Hercegségből, a Stof, azaz Stauf-házból származtak. Gut és Keled ispánok 1093-ban és 1111-ben szerepelnek az oklevelekben. A nemzetség legrégebbi ismert tagja Gutkeled nembeli Vid ispán

- Salamon király idejéből. Legrégőbb ismert birtokok a Székesfehérvár melletti Gut falu, de legjelentősebb birtokaik a Nyírségben voltak. A Zala vármegyei csatári monostor alapítólevele szerint ott a nemzetségnek legalább öt tagja volt birtokos. Emellett ők alapították a sárvári, a nyíradonyi és az Egyedi monostort is. 1326-ból ismert a nemzetség egyik ágának folyamodványa, és az ennek alapján kiállított adománylevél, mely a Somogy megyei Koppányt leverő Weissenburgi Vencelint a Gutkeled nemzetség őskének nevezi. Az oklevél szerint még ő kapta Szent Istvántól Rakamaz, Nyír-Bátor (Nyírbátor), Pócs (Máriapócs), Ábrány (Nyírábrány), és Nyíregyház (Nyíregyháza) nevű falvakat. 1352-ben pedig Bánkot a Kállayaktól nyerték cserébe. Forrás: Nagy Iván
- 203 A helytörténészek többsége egyetért abban, hogy a városnév személynévi eredetű: *Popo* bajor lovagról kapta a nevét, aki az államalapítás korában a mai város helyén kialakult udvarház előljárója lehetett. A legelfogadottabb feltevés szerint Gizella királyné kíséretével érkezett Magyarországra, de van olyan nézet, amely szerint a honfoglalás előtt, még a Frank Őrgrófság korában élt itt. Valószínűleg tőle származott a Pápa nemzetség, melynek a későbbi századokban a város környékén voltak birtokai. A német eredet mellett szól, hogy középkori német nyelvű metszeteken *Poppo* vagy *Poppa* néven jelzik a várost. Forrás: Tanulmányok Pápa város történetéből, Szerk.: dr. Hermann István és Somfai Balázs, Pápa, 1996.
- 204 A Lőrinte Veszprém megyei nemzetség. Devecsertől keletre, ma is ott van Kis- és Nagylőrinte helység, e nemzetség névadó őskének emlékjele. E névadó ős a XII. században élt. II. Lőrinte 1299-ben a Veszprém megyei ispán volt. Birtokai közé tartozott Bánd és Esseg vára is.
- 205 Devescer birtokos nemesei közül a XV. században emelkednek ki a Csoronok, akik a XVI. századra a mezővárosi sorba emelkedő településen is túlnőve, Dunántúl egyik legnagyobb birtokos oligarcha családjá lesznek.
- 206 conditionarius – a királyi és egyházi birtokon élő „szerződéses elemek”, szolgarendűek, a birtok tartozékainak tekintették őket.
- 207 Veszprém megyében, a Bakonyon keresztül, a Veszprémből Győrbe vezető országút mentén a Vár-hegy Kelet-Nyugati irányában húzódó, dachsteini mészkőszirtjének éles gerincén áll a még romos állapotában is páratlanul szép XIII. században épült gótikus Cseszneki vár. Ez az erődítmény az 1241–42-es tatárjárás utáni nagy várépítési korszak szülötte. A több mint 700 éves vár virágkora – Zsigmond királyunk uralkodásának idejére – a XV. századra tehető, mely időszakban a várat birtokló Garai család, impozáns megelégnésű, gótikus lovagvárrá építette át az addig alacsony, belsőtornyos kis várat. Hadászatilag, országosan is kiemelkedő szerepet először a török időkben Veszprém eleste után betagozódott a magyar végvári védelmi rendszer első vonalába, majd később, a Rákóczi szabadságharc idején kapott, mikor is kezdetben a kuruc csapatok fészkeltek be magukat a várba, ahol egy ellátó központot létesítettek a Dunántúlon harcoló alakulataik számára, ill. néhány labanc főtiszt őrzéséről is itt gondoskodtak. Utolsó tulajdonosai az Eszterházyak voltak, akik a XVIII. század közepére barokk várkastéllyá bővítették. Az 1810. évi földrendés nagy károkat okozott az épületegyüttesben, majd az 1820-as, villámcsapásból eredeztethető tűzvész meghozta a vár végső leromlását.
- Forrás: <http://www.turautak.com/cikkek/varak--romok/varak--varromok/cseszneki-var.html>
- 208 Hölgykő vára vagy „Herend vára” a mai Csehbánya és Városlőd között található, a Csigahegynek (más néven Schlossberg) nevezett, észak-déli irányú hegyvonulat északi meredek nyúlványán, a Torna-patak keleti ága által északról fél körívben közrefogva. Magának a várnak a romjai egy 30 m × 30 m-es alapterületű dombtetőn foglalnak helyet, melyet egykoron a hegygerinc felől lehetett megközelíteni. Egykori bejárata még kivehető, ám néhány fal- és sánctörölványon és az 5 m mély ciszternán kívül szinte semmi sem maradt. Várnagya 1325-ben Himfy László bakonyi ispán, aki a várnagyi tiszteletet 1332-ben is viseli.
- Forrás: <http://www.turautak.com/cikkek/varak--romok/varak--varromok/holgyko-vara--varoslod.html>
- 209 Városlőd, a középkori Lövéld királyi erdőőrök faluja a Bakony erdőben, amelyet 1270-ben kaptak meg több más bakonyi hellyel együtt a Csákok. Határában talán ők építették Hölgykő várát. A XIV. század első felében újból királyi birtok, majd az I. Lajos király által az 1340-es években telepített karthauzi kolostor kapta meg, s az övé volt a középkorban. Forrás: Koppány Tibor: Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében, Veszprém megyei Múzeumi közlemények, 1968/8 117–150. oldal.
- 210 Elpusztult falu. Határát 1233-ban írták le. A XVI. század közepén már lakatlan volt. Billege a Kövesgyűrűhöz vezető bekötő út mentén a Veszprém-nagyvázsonyi országút nyugati oldalán feküdt. U. o.: 125. oldal

- 211 Döbrönte a Bakony nyugati oldalának völgyében, Ajkától és Veszprémtől 27-30km-re fekvő kicsiny, jelenleg megközelítőleg 280 fős település, már a római korban is lakott volt.
- 212 Szarvaskő vár romjai a falu fölé magasodó, meredek domboldal tetején állnak. A középkori vár maradványainak nagy részét a föld mélye rejt, az ég felé törő, látható kőfalakat napjainkban restaurálták. A várat 1367-ben Himfy Benedek bán emeltette, aki Nagy Lajos király kedvelt hadvezéréként kapott erre engedélyt döbrönte uradalmának területén. Az idők során birtokaik bevétele erősen lecsökkent, emiatt a Himfy család a rablólovagok szintjére süllyedt. 1464-ben fegyveres szolgálókkal megrohanták és kirabolták a Szent Márton-hegyi apátságot is. (Pannonhalma) Hunyadi Mátyás a Himfy familia birtokait ezután elkoboztatta, és Kanizsai László bárónak adományozta. Röviddel ezután ismét a Himfy-ek birtokába került. Himfy Imre 1499-ben Orsolya nevű lányát Essegvári Ferenchez adta hozzá feleségül, aki a házasságkötéssel egyidejűleg zálogba vette a döbrönte vár birtokot. Az 1526-os mohácsi csata utáni beháborúk miatt vastag falú rondellával erősítették meg a várat, melynek lőréséből vették ágyútűz alá az ellenséget. 1555-ben Nádasdy Tamás nádorispán még Döbrönte épéséről számolt be jelentésében. A kis létszámú védelemmel rendelkező vár pusztulását valószínűleg egy portyázó török csapat okozhatta, a romokból származó köveket a lakosság elhordta.
- Forrás: <http://www.turautak.com/cikkek/varak--romok/varak--varromok/dobronte--szarvasko-vara.html>
- 213 De inkább Zádor-vár (Himfy-vár) Pécsely A Zádor-vár vagy Himfy-vár jelentős maradványai a Balaton-felvidék zöldellő lankái között terül el a csupán néhány utcából álló Pécsely község közelében. A Pécselytől északra fekvő meredek hegyre, a Derék-hegyre (Zádor-hegynek is nevezik) hosszabb gyaloglás után juthatunk fel a 363 méter magasságban emelkedő, a XIV. század végén épült gótikus stílusú Zádor-várhoz. Az Árpád-házi királyok uralkodása idején a környék völgyeiben sűrű településhálózat alakult ki, amiből Barnag jobbágyfalut a Vezensenyi család birtokolt. Anjou Mária királynő 1384-es oklevelében engedélyt adott Vezensenyi László étekfogómasternek, hogy barnagi uradalmának területén egy kővárat építsen birtokközpontul. Az új erődítmény rövidesen elkészült, de létrejötte ellen a veszprémi káptalan tiltakozást jelentett be, mivel a Vezensenyiek erőszakkal távolították el az ő földjüket képező Pécsely határában emelkedő Szabadhegyen felállított határjeleket, hogy annak helyébe várat emeljenek. A birtokvitából keletkezett pert végül a veszprémi káptalan javára ítélték meg, így a Vezensenyi familia kénytelen volt elhagyni az új rezidenciát, helyette a közeli Nagyvázsöny belterületén hoztak létre újabb szállást. A vár későbbiekben nem szerepelt a krónikákban, a török ellen létrehozott végvárrendszerbe sem tagolták be, így gazdátlanul omladoztak maradványai. A romos várat 1652-ben Zichy István kapta meg III. Ferdinándtól. A várról több történet is keletkezett, de a valóságban történelmi szerepe nem volt.
- Forrás: <http://www.turautak.com/cikkek/varak--romok/varak--varromok/zador-var--himfy-var--pecsely.html>
- 214 Pusztá Nagyesztergár mellett. 1960-as évek közepén még 200 fő lakta. Mára elnéptelenedett.
- 215 Várpalotától északra mintegy 5 km-re, a Fajdas-hegység egyik völgyében meredek és szűk területű sziklacsúcson találjuk Ópalota vagy mai nevén Pusztapalota várának romjait. A vár a 13. század végén vagy a 14. század elején keletkezhetett, amikor a hatalmas Konth család birtoka volt. 1271-ből származik két oklevél is, amelyben a Szalók nemzetség birtokmegosztásával foglalkozva szerepel a „Tikolföld a Várad erdővel” megjelölés. Ez arra utal, hogy valószínűleg ekkor már áll Bátorok vára. Bátorokot először 1326-ban említik oklevélben, amikor a Csákok a hozzá tartozó falvakkal és birtokokkal együtt elcserélik más várakért Károly Róbert királlyal. Ez az oklevél meghatározza azt is, hogy a vár „Tykolfeldeu” területén áll. Bátorok a török hódoltság idején pusztult el, és csak ezután kapta a Pusztapalota nevet. Azt, hogy Bátorok vára mikor pusztult el, nem tudjuk. Az utolsó okleveles adat 1559-ből maradt fenn. Feltehetően a XVI. század második felében már elhagyott volt, és így fokozatosan romba dőlt. A XIX. században villámcsapás érte, amikor állaga még inkább leromlott. Forrás: <http://www.turautak.com/cikkek/varak--romok/varak--varromok/varpalota--pusztapalota-batorko-vara.html>
- 216 Királynői trónus
- 217 A honfoglaló hét törzs egyike, amit Kézai a 'Keszi', míg a Képes Krónika a 'Kér' nemzettséggel azonosít.
- 218 Perczel Imre veszprémi háza: az 1757. évi veszprémi lélekösszeírásban a 167. sz. ház tulajdonosa volt Perczell Emericus, özvegy, 56 éves, 3 fia: János (25 éves), Ferenc (20 éves), Imre (17 éves), 2 lánya: Te-

récia (15 éves), Erzsébet (13 éves), rajtuk kívül még 5 személy lakott ebben a házban (szolgálók, zsellér stb.) Nagy Balázs Vince közlése.

A XVIII. században készült összeírás a korabeli Piac-nál (Óváros tér) kezdődött, ami a mai belvárosnak felel meg. „A városnak még a XVIII. század elején volt 'Perczel' nevű főbírája. A családnak valahol a város közepén lévő jelentős házánál kezdődött, majd a főutcán a „Magna Plate” folytatódott ez a terület.” Hungler József_ Veszprém településtörténete, Veszprém, 1988., 171–172. oldal. A Perczel-ház Óváros téri elhelyezkedésére utal egy 1811. március 9-iki városi közgyűlési jegyzőkönyvi bejegyzés is, mely szerint: „... hogy a szalonna és hús árulók, úgy szintén a kasza árulók is az úgynevezett Perczel-ház előtt (melyben most Stojanovics György úr lakik) való térségben sorba állíttassanak ...” Forrás: VeML V.102.a. 17. kötet, 295. oldal. Lásd még: Stojanovics György 1200 forintért megvette Westermajer Ádám házát, amely fölszélről Szauer János tanácsos, alszélről Tripammer János háza határol. 1786. március 30. Forrás: VeML V.102.a. 8. kötet, 169.o.

219 Vízkeleti ház: az 1757. évi összeírás szerint Vízkeleti György (50 éves) (zsellér) 431. sz. házban lakott feleségével Szabó Erzsébettel (48), és György (20) fiúkkal. Nagy Balázs Vince közlése.

220 1723. évi LXXIII. Törvénycikk annak a helynek a földesurak birtokain leendő átengedéséről, a hol Tolna és más hasonló állapotban levő megyék törvényszékeiket tartásák, hivatalos irataikat őrzik és a törvényhatósági hatalmat gyakorolják

Ő legszentségesebb felsége jószágosan beleegyeznek:

1. § Hogy mindazok a megyék, melyeknek megyeházuk még nincsen, ilyet gyűléseik s törvényszékeik tartása, levéltárak s okleveleik megőrzése, a gonosztevők s foglyaik őrzése és a végrehajtások eszközlése végett, biztos és amennyire lehet, magoknak a megyebelielieknek is nagyobb kényelmére, mindegyik megye közepén fekvő helyen, és (ha lehet) városokban vagy nagyobb és kiváltságos mezővárosokban szerezzenek.

2. § S ott pallosjoggal is éljenek.

3. § És a földesurak, vagy szabad királyi s bányavárosok elegendő helyet (de tartozékok nélkül) kihasítani; a megyék azonban annak méltányos árát, a magánberek tekintetbe vételével is, lefizetni, a közterhekre nézve pedig azt az összeírás, s következképpen a helyi terhek alul is kivenni tartozzanak.

4. § A korcsmákat s mézsárszékeket s a földesurak más hatósági jogait pedig nem szabad bitorolniuk.

Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4600>

221 nemeskéri Kiss Sándor (1694 körül–1777) Miszlának 1733-tól földesura, az első birtokos a Kissek közül. Veszprém megyei főbíró 1730–38 között, majd táblabíró. Első felesége, Zámory Magdolna halála után feleségül veszi Daróczy Ferenc tolnai alispán lányát, Zsófiát. Felesége révén jelentős birtokai vannak a paksi és a bölcskei közbirtokosságban is. Házasságukból 8 gyermek születik. Fiai közül Ignác és János birtokosok Miszlán. Miszlán két felekezetre, a reformátusnak és a katolikusnak ő épített templomot.

Forrás: <http://www.miszla.hu/falutortenet/>

1724-ben Salomváry János Veszprém vármegyei táblabíró Szent Anna tiszteletére és családi temetkezéshelyül kápolnát építtetett Veszprémbe feleségével, Zámory Magdolnával, aki férje halála után nemeskéri Kiss Sándorhoz ment feleségül. Ezután ők gondoskodtak a kápolna belső felszereléséről is. Így 1735-ben díszes monstranciát (szentségmutatót) és cibóriumot (áldoztató kelyhet) is szereztek. Az 1777-ben meghalt nemeskéri Kiss Sándor alispán özvegye (második felesége) Daróczy Zsófia és gyermekei viseltek gondot a kápolnára. Fiúuk, Kiss János 1783-ban az orgonát szerezte, – rajta a család faragott címerével – amely 1907-ben még használható volt. Nemeskéri Kiss Katalint 1000 forint alapítványt tett a kápolna javára. Ebből javították ki 1795-ben a tetőzetet. A Kiss-család 1808-ban újra építette a tornyot, és a kápolnát rendbe hozatta. A kápolna harangja, amelyet az alapítók 1724-ben Bécsben készítettek, 1895-ben megrepedt. A piarista házfőnök gyűjtéséből Gloger Sándor helybeli mester újra öntötte a két mászás harangot. A kápolnát 1875-ben és 1881-ben tatarozták a Kiss Sándor-féle alapítványból. Forrás: http://padanyi.uni-pannon.hu/t_1907szentannalapolna.php

222 Veszprém vármegye nemessége emelte e házat a haza nagyjai és a megye polgárai számára.

223 Perczel János 1731-ben született, halálozási éve nem ismert. Veszprém vármegyei főszolgabíró (1762–1769), később főjegyző, majd első alispán (1779). Első felesége Mogyoróssy Borbála, második felesége Adorján Róza volt. A Perczel család német-római birodalmi levele Bécsben kelt 1582. május 2-án. Perczel Tamás nemességét 1697. május 27-én kapja, majd 1717. január 17-én újították meg. Nemes Perczel Tamás

veszprémi adószedő volt. Fia József 1699. január 15-én született Veszprémben, Tolna megye alispánjaként halt meg 1768-ban Bonyhádon. A család talán legismertebb tagja Perczel Mór 1848/49-es honvédtábornok.

Forrás: <http://www.kislexikon.hu/perczel.html>

- 224 II. József közigazgatási reformja nem aratott osztatlan sikert a magyar nemesség soraiban (ahogy intézkedéseinek nagy része sem). A győri központú kerületet Győr, Mosón, Sopron, Komárom, Vas, Veszprém és Esztergom megyék összevonásával alkotta meg a király, biztosává egyik legtapasztaltabb hivatalnokát, Győry Ferencet nevezve ki. Győry (I.) Ferenc feltehetőleg 1723-ban született. Az 1740-es években már hivatalt viselt. Nádasdy Lipót tartománybiztossági igazgató, későbbi kancellár szolgálatából került a helytartótanácsához. 1749-ben tartományi albiztos a pozsonyi kerületben. 1754-től a Magyar Királyi Helytartótanács titkára. 1768-tól 1783-ig kancelláriai tanácsos. II. József alatt már címzetes titkos államtanácsosként lett főnemes. 1780–1783 között Torontál, majd 1783–1785 között Tolna megyei főispán, 1785. március 18-tól 1790-ig győri királyi biztos, vármegyei főispán. Meghalt Budán 1790. augusztus 5-én. Forrás: Csécs Teréz: *Günyvers radványi Győry Ferenc királyi biztos búcsúztatására*, Arrabona, Múzeumi Közlemények, 45/2, Győr, 2007. 205–222. oldal.
- 225 felsőeőri Rába Boldizsár (1749 – Pápa, 1837. VI. 2.) szolgabíró, udvari tanácsos, majd Veszprém vármegye 1. alispánja. Felesége vizeki Tallián Julianna. Rába Boldizsár – Bésán István alispántársával együtt – tisztségéről 1823 tavaszán mondott le több vármegyei tisztségviselővel együtt, azt követően, hogy az 1821-es újoncozási és az 1822-es adóemelésről szóló királyi rendelettel Veszprém vármegyei közgyűlése vezetésükkel szembehelyezkedett. Forrás: www.opac.pim.hu
- 226 Kováts Ferenc (Győr, 1746 körül – Dég, 1819. február 9.) író, lapszerkesztő, drámafordító. Okleveles mérnök és megyei főmérnök volt Veszprémben, később Festetich Antal királyi kamarásnak jószágigazgatója. Győrből származott át Veszprém megyébe és előbb Pápán, azután Dégen lakott (Veszprém megye). Ifjú korában hosszabb időt töltött külföldön, mérnöki tanulmányokkal foglalkozva. Nemcsak műszerekkel, földabroszokkal és diplomával, hanem egy kis könyvtárral is tért haza. Levelezett Csokonaival, Péczelyvel, Horváth Ádámmal és Kazinczyval. Nyelvismerete a magyaron kívül: latin, német és francia. Neje volt Eöry Juliánna, akitől öt leánygyermek: Mária (1797), Rozália (1799), Anna (1806), Terézia (Literaty Jánosné, az írónő) és Katalin (Beöthy Gáspár neje, Beöthy Zsigmond költő anyja, akinek unokája Beöthy Zsolt egyetemi tanár) és két fia: Ferenc (1801) és Pál (szül. 1808. július 1. az orvosdoktor és író) született. Kováts 1816-ban a dégi református egyháznak 100 forintot adományozott. Meghalt 1819. február 9-én Dégen 73 éves korában. Egyik legértékesebb alkotása az 1780-ból származó és a Veszprémi Káptalani levéltárban található első veszprémi térkép. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Kov%C3%A1ts_Ferenc_%28m%C3%A9r%C3%B6k%29
- Véghely Dezső a kéziratban Kovács-nak írja nevét, holott – mint azt Hungler megjegyzi – „... *vezetéknevét sajátkezűleg 'Kováts' -nak írta, figyelmeztető lehetett volna ez a későbbi vele foglalkozóknak, hogy nem 'Kovács' a neve.*” Hungler József: *Veszprém településtörténete*, Veszprém, 1988., 176. o.
- 227 A Kapuváry Veszprém-, Fejér- és Baranya vármegyékben szétágazó régi nemesi család, amelynek történetét szűkebb pátriánkban a XVIII. századtól ismerjük. Közülük Kapuváry Ignác Fejér vármegyétől 1790-ki november 10-én vett ki nemességéről bizonyítványt, és azt akkori lakhelyén Krassó megyében 1791. április 5-én hirdették ki. A Kapuváryak sorából a XVIII. század második felében még két nevezetes egyházi személyiséget emelhetünk ki. Egyikőjük Kapuváry Márton, aki a tolnai plébániáról került 1740-ben Pécsre, majd ott 1749–66-ig székes káptalani mesterkanonok volt. A Cecén született újmindszenti Kapuváry Antal, Kapuváry József fia, veszprémi kanonokként írta be nevét a város történetébe. A Kapuváry házon látható családi címer: A címerpajzs közepét egy hármassal szem mellett fégaskodó egyszarvú (unicornis) foglalja el. A homloka közepéből kinövő szarvat viselő fehér színű ló a heraldikában meglehetősen gyakori szimbólum, és elsősorban az erőt, a hatalmat jelképezi. Mellette jobb oldalt holdarc, balról hatsugarú csillag látható. A kehely formájú címersisak díszeként fent megismétlődik az egyszarvú alakja. A sisakból kétoldalt kiinduló, a pajzsot közrefogó takaró stilizált növényt ábrázol. Forrás: NAGY Iván. *A Kapuváry-házat városházává 1886-ban alakították át.*
- 228 Az 1757. évi összeírás szerint a 721. sz. házban lakott Pongrácz János (34 éves) feleségével (Bakos Éva) (23), lányával (Zsuzsanna) (3). Nagy Balázs Vince közlése alapján

- 229 Minden bizonnyal azt az elkülönült csoportot, küldöttséget jelentette, akik a csecsemők ügyeivel foglalkozott.
- 230 Az említett 1807. évi megyegyűlési jegyzőkönyvben sajnos nem találtam meg az említett bejegyzést. Volt viszont több, a szomszéd vármegyék közgyűléseitől érkezett levél ismertetése, melyben kéri: csatlakozzanak ahhoz, hogy a 'deák' – vagyis latin – nyelv helyett a közigazgatásban a magyar nyelv legyen használatos. A közgyűlés 1807. január 17-i közgyűlésen határozottan támogatta Szirmay Antal táblabíró magyar–latin nyelvű szótárának kiadását. Veszprém vármegye 1807. november 18-i közgyűlésén határozott arról, hogy utasítja követeit: a soron következő országgyűlésen anyanyelven, magyarul szólaljanak fel és támogassák a Tudós Társaság megalakítását. Forrás: VeML IV.1.a. 31. kötet, 7–8. és 274–276. oldal. Véghely Dezső által is említett felhívás – Pápay Sámuel táblabíró javaslata – egy könyv első oldalain olvasható, amit Pápay a magyarosítás ügyében tett. A már említett közgyűlést 1807. március 4-én tartották Pápán. A könyv címe: „*Észrevételek a magyar nyelvnek a polgári igazgatásra és törvénykezésre való alkalmaztatásáról, az oda tartozó kifejezések gyűjteményével, melyeket a haza elejibe terjeszt Veszprém vármegye. Veszprémben, Özvegy Számmer Klára betűivel, 1807.*” A felhívás a könyv 2–5. oldalán olvasható. Ennek befejező mondata: „*Költ, Böjt más havának 4-dikén, 1807 esztendőben, Pápán tartatott közönséges gyűlésünkől. Igaz kész szolgálai, szíves baráti, s Attyafiai Veszprém vármegyének Rendei.*” Egyébként a Veszprém vármegye megyegyűlési jegyzőkönyvek első magyar nyelvű bejegyzése 1805. Szent András hava (november) 12-én történt. Forrás: VeML IV.1.a 29. kötet, 446. oldal. Veszprém város tanácsulésainak jegyzőkönyvét már 1715. április 15-től magyar nyelven vezették. Ennek első magyar nyelvű bejegyzésében olvasható, hogy a város megfogadta Mori Istvánt kocsisnak egy éves időtartamra. Forrás: VeML V.102.a 1. kötet, 18. lap
- 231 Magyar történeti emlékek, okmánytárak, III. kötet 72. lap.
- 232 Stemmatographia, II. kötet, 161. lap
- 233 Gr. Eszterházy János úr ő méltóságának szíves közlése folytán nyert családi elenchus szerint.
- 234 Magyar levelestár, 239., 316. lapok. Az egyik levél írója Choron János Somlyóról. Időpont: 1557. május 22., a másik levélben, amely 1559-ben íródott, Orozthony Péter panaszkodik, hogy lovait – mint az előbbi panaszban – valami Gywlaffy Lazloe haramyay elhajtotta.
- 235 Okirat
- 236 Csányi Bernát úgy látszik az Oláh család kedveltje volt, s mint ilyen a királyi nagyobb kancelláriánál szerzett érdemei következtében s az Oláh család pártfogása mellett emelkedett. Egy érdekes levelét lásd Magyar Levelestár 338-340. lapok
- 237 Családi levéltár elenchusa, pozsonyi káptalan átírata
- 238 Magyar Akadémiai értesítő, III. kötet 33-34. lap
- 239 Múzeumi kézirat 1379. fol. lat. J. a.
- 240 Magyar Akadémiai Értesítő, III. kötet 33. lap
- 241 Birtokperről szól a nyomtatásban is megjelent írása: Véghely Dezső: I. Gyulaffy László (III.) életéhez, Századok, 1869., 498-499. lapok. Írásában az 1639. március 19-i birtokvizsgálatról, az örökösök és tanúk részvételéről számol be.
- 242 Czech MSS Nro, 9. d.
- 243 Uo.
- 244 Magyar történelmi emlékek: Írók VI. kötet, 266. lap
- 245 I.h. 267. lap
- 246 Kézirat, VeML XIII. 32 szentkirálysabadjai Véghely család iratai.
- 247 Véghely Dezső: Emléklapok rendezett tanácsú Veszprém város közigazgatási életéből (Az 1875-ik évi jelentés töredéke), Veszprém, 1886.
- 248 Az indítványt X.Y városi képviselő tette az 1875. évi közgyűlésen
- 249 A „Veszprém” folyóirat 44. számában olvasható: *Múlt szerdán, [1879.] oct. 29-én de 9-kor a képviselők elég szép számú részvétel mellett városi rendes közgyűlés tartatott, melyet felette zajossá tett azon vita, mely Véghely Dezsőnek a város által kiadati határozott műve fölött keletkezett. Elszomorító jelenség az, midőn városunk atyái egyszer elhatároznak valamit, de utóbb ezen határozatuknak következményét viselni vonakodnak. Még szomorítóbb az, midőn egy irodalmi termékről, mint a milyen Véghely Dezső műve, mely bármely nagy vagy fővárosnak is becsületére válnék, oly kicsinylőleg nyilatkoznak, hogy szinte pirul bele*

az ember. A város atyái ott követték el a mulasztást, midőn a kiadandó mű iránt nem szereztek meg a kellő tájékozottságot annak terjedelme és nyomtatási költségei iránt, hogy így ne jutottak volna azon zsákutcába, melyben jelenleg vannak; most nem lehet a közgyűlés határozata folytán megindult nyomtatást és annak költségeit meg nem történtekké határozni. Az ügynek némi lebonnyolítása végett Perlaky József, Kopácsy Árpád, Halassy Vilmos, Dukovics Sámuel, Szilágyi Mihály és Benkő István urakból álló bizottság nevezett ki. Őszintén óhajtuk, hogy az eredmény megnyugtató legyen.

- 250 Ennek valószínűsíthető helyszínét egy házlevélben lehet olvasni: „Veszprém városában az vár alatt vulgó [közönséges] Vargák kutyja táján az Város Házához ragasztott házbéli (...) melyek napkeletrül az város közönséges utcája, délrül az előtt való város háza és udvara, napnyugatrul a vár oldala, főlészlérül Zubony Mártony városi ember háza” határol [VeML V.102.c. 23. doboz, fasc I. 30., 1722.]. Ennek olvasatában a Városháza a Séd és a Várhegy között, a jelenlegi püspöki palota alatt: közelebből a jelenlegi Úrkut utca mellett lehetett. Talán ez esetben eltekinthetünk attól a fejtegetéstől, hogy nem a „város tulajdonában lévő házról” van szó (tehát: a városnak a háza), hiszen abban az időben Veszprémnek nemigen lehetett több, saját tulajdonú, más egyéb okra használatba vett épülete. De az sem valószínű, hogy az épület (vagy a Vargák kútja) a jelenleg Úrkutnak ismert helyet (lásd: Tumlér malom) jelölne, mivel több leírásból inkább az világlik ki, hogy az Úrkut és a Vargák kútja két különböző kút volt. Ebből az utóbbi kút inkább a vár és a jelenlegi Úrkut utca közötti területen volt, mint ahogy itt lehetett a Városháza is. Mindenesre ez talán magyarázatot ad arra is, hogy miért is ázott el a város levéltára egy árvíz miatt. Közelebből az 1750. augusztus 16-i jegyzőkönyvi bejegyzésben olvasható, hogy „az városi magisztrátushoz Pillich Máttyás úr instalván [folyamodott] azon, hogy a minémű megegyezése lett Klára leányával meg írt anno 1739. die 8 júni [1739. június 8.] azon megegyezést, mivel az felhő szakadás és az nagy árvíz miatt a város protocolluma [jegyzőkönyve] melyben azon egyeség inserálva [beiktatva] vagyon és procullálva [megszerezve], igen megromlott” [VeML V.102.a. 2. kötet, 215–216. oldal. Kovács Győző Gyula számításai szerint az árvíz 1739. június 8. és 1741. november 2. között történhetett. Lásd: KOVÁCS 2010., 51. oldal] De támpontot adhat a következő bejegyzés is, amelyet 1731. július 31-én írtak a város jegyzőkönyvébe: „Veszprém városa vette meg T. N. Szőke Péter és János úr házát az ordinánsok [rendek] számára, mely is a Séd mellett lévén Varga utcában, ellenében a város házának, Molnár Gergelyné és a vitéz familia kizla kerte között lévő 120 forintokon, melyeket két izbe tett le a N. város erga recognitíve [megtekintés után].” Forrás: VeML V.102.a. 1. kötet, 122. oldal. 1755. októberében számadás olvasható az öregebbik városházán lévő eszközökről, valamint október 27-én a következő bejegyzéssel: „Mivel az város kisebbik háza, ahol az ordinária magisztruális sessió [közönséges tanácsülés] tartatik, quartélos [itt: laktanyának] háznak fordítottat, tehát ahelett Tizenhárom városon a Klarisné házát árendálta meg a tanács, ahol mindazon sessió ordinária [közönséges ülés] fog tartatni, mind pedig az nótárius [jegyző] szállása az actákkal együtt lehessen.” VeML V.102.a. 3. kötet, 29–30. oldal. Végül meg kell említeni Véghely Dezső munkájának egy bejegyzését: „Megengedhető részletezéssel ismertetem volna ugyanis a város régi házát, a mostani városházát és az új városházát.” Lásd: VÉGHÉLY 1886., IV. oldal. Megjegyzéséből nyilvánvaló, hogy ez idáig a városnak 4 épülete volt, ami 'Városháza'-ként funkcionált: a jelenlegi az Óváros téren látható, a volt Egyházmegyei Alapítványi épület, előtte a Szabadság tér 1. alatt a volt Kapuváry ház (1886-tól), majd megelőzően a Matulka házként (1784–1886 között) ismert és a Rákóczi utca 5. szám alatti épület. Ezt megelőzően lehetett a Séd mellett, a vár alatt.

251 Volt Matulka ház (1784–1886 között) a Rákóczi utca 5. szám alatti épület.

252 A városháza 1886-ban költözött át a Kapuváry házba, jelenleg Szabadság tér 1.

253 Erről részletesen lásd: Solymosi Erzsébet: Veszprém harca a szabad királyi jogállásért, Veszprém megyei honismereti tanulmányok XIV., Veszprém, 1990., 7–27. o.

254 **Paúr Iván** (Kismarton, 1806. június 21. – Sopron, 1888. december 17.) királyi tanácsos, a Széchenyiek levéltárnoka, epigráfus, régész, történész, az MTA levelező tagja. Apja Paúr Máttyás az Esterházy hercegek uradalmi tisztje volt, Kismartonban. Középkorlát Sopronban és Kőszegen végezte. Pozsonyban jogot hallgatott, ahol 1831-ben ügyvédi oklevelet szerzett. 1832 után hercegi szolgálatban maradt négy évig, mint segéd, majd pedig mint a lékai és kőszegi uradalmak ügyésze 1842-ig folytatta pályáját. Már akkoriban feltűnt gyűjtő szenvedélye, régi fegyvereket halmozott fel. 1842-ben más feladatkörrel akarták megbízni, de ezt elutasítva lemondott ügyészi állásáról és külföldre ment. Három hónap alatt végigjárta Ausztriát, Észak-Itáliát és Svájcot, melyen a középkori építményeken kívül leginkább az ókori emlékeket

vizsgálta. A római epigráfia kutatása iránt, ezen útja alkalmával alakult ki vonzalma. Hazatérve 1844-ben a pozsonyi váltótörvényszékhez került, mint gyakornok, ahonnan kilépve, 1847-ben félévre a trencsényi választott bíróság segédtitkára lett. Régészeti vonzalma miatt gyakran látogatta a bécsi szakkönyvtárakat. Megismerkedett Varsányi Jánossal, akihez szoros barátság fűzte. 1848-ban beállt a nemzetőrségbe, részt vett a schwechati ütközetben, majd mint százados lépett be Görgey seregébe és Buda visszafoglalásakor őrnagyi rangot kapott. A világsíri fegyverletétel után öt hónapig fogva tartották, a besorozást azonban elkerülte. Ez időben barátja Varsányi társaságában a főváros környékét járta be. Útjaikról 1852-től az Új Magyar Múzeum hasábjain számolt be, számos feliratos anyag közzététele mellett. Atyja halála után, annak hagyatékából, barátai tanácsára Pesten telepedett le és felhagyott a jogász pályával. Beiratkozott Kiss Ferencnek az archeológiai tanszék akkori helyettes tanárának előadásaira és görög és római régészetet, valamint antik érmészetet hallgatott. 1855-ben a helytartótanács kinevezte a MNM-hoz díjnoknak, de úgy, hogy felváltva két osztályon, a régiség- és könyvtári osztállynál működött. Az MTA 1858-ban levelező tagjává választotta, és megbízta az akadémiai érem- és levéltár kezelésével. Ezen hivatalát nem látta el sokáig, mert még azon évben Széchenyiek kinevezték a grófi család levéltárnokává. Tudományos kapcsolatait azonban nem szakította meg, az MTA archeológiai bizottságának kezdetől fogva tagja volt. 1858-tól Sopronba költözött, levéltárát néhány évig tanulmányozta. Szabad idejének java részét itt is tudományos utazásokra fordította. Leginkább Varsányi kíséretében járta be a Dunántúl jó részét, ahol számos római feliratot gyűjtöttek. Kapcsolatba jutott a Széchenyi család soproni és cenki tagjaival, Széchenyi István gróf halála után a család rá bízta összes irományainak és levelezésének rendezését. 1867 után a politikai életnek újraébredésével az akkor egymást váltó főispánok mellett titkári teendőket végzett. A kormány tudományos érdemei elismeréséül megadta neki a királyi tanácsosi címet. 1872-ben a kertesi terület bevalósította a megyei bizottságba. Ettől kezdve a legnagyobb lelkiismeretességgel teljesítette a megyei archeológus hivatását, gyűjtött és ásatott, hogy a megye monográfiájához összegyűjtse az anyagot. A soproni irodalmi körben felolvasásokat tartott. 1885-ben a régi Scarabantia keltakori temetőjét ásatta. A Sopron megyei múzeum alapítása volt utolsó nagy tette, e célra 25 évi szorgalmas gyűjtését is felajánlotta. A soproni régészeti egyesületnek tiszteletbeli elnöke volt. Az Akadémián 1890-ben Hampel József tartott felette emlékbeszédet. Forrás: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, Budapest, 1905.

- 255 **Szabó Károly** (Köröstarcsa, 1824. december 14. – Kolozsvár, 1890. augusztus 31.) magyar történész, műfordító, az MTA rendes tagja. Szabó Mihály református lelkész és Töszegi Zsuzsanna fia. 1833-42 között Debrecenben tanult; ezután Késmárkra ment jogot hallgatni, és itt Hunfalvy Pál vezetése alatt különösen a görög klasszikus írók felé fordult a figyelme, azonkívül az ifjúság között alakult magyar nyelvgyakorló társaságnak is tagja volt. 1843 júniusában kitűnő sikerrel tette le jogi vizsgáit; ezután még egy évig Késmárkon joggyakornok, egy évig mint királyi táblai hites jegyző Pozsonyban volt. 1845-ben köz- és váltóügyvédi oklevelet szerzett, ügyvédi gyakorlatot azonban nem folytatott. 1846-ban Fiuméba ment azzal a szándékkal, hogy tengerész lesz, és a tengerészeti tanfolyam első évfolyamát el is végezte. Ekkor veszélyes betegségbe esett, és hazatért szüleihez. Itt teljesen felépülve, 1847 tavaszán Toldy Ferenc meghívására Pestre ment, és segített neki a *Magyar Tudósok Tára* című irodalmi vállalkozásában, mely munka kéziratban maradt, valamint kritikái jelentek meg a szintén részben Toldy által szerkesztett *Magyar Szépirodalmi Szemlében*. E vállalkozás célja volt az összes magyar írók életrajzát és munkáik jegyzékét kiadni. 1848 vége feléig Toldynál lakott, és mintegy 8 kötetnyi életrajzot írt, a kézirat a H betűig terjedt. 1848 első felében Békés városa tisztí ügyészének választotta; de e hivatalt nem fogadta el, hanem a szabadságharc kitörésekor a Békés megyei önkéntes nemzetőrök (szabadcsapat) közé lépett be, és a bánáti táborozás alatt több csatában vett részt. Így 1849. április-májusban az Aradot ostromló seregben a főhadnagysáig vitte, és néhány hónapig Okolicsány őrnagynak a segédtisztje volt. Különösen kitüntette magát Szenttamás ostrománál, ahol 40 nemzetőrrel löszert szállított egy honvédszázadnak. A szabadságharc leverése után egy ideig szülőföldjén húzódott meg; 1850 elején a Teleki-levéltárt rendezte, és április 25-én Geringer báró, saját kérelmére, az egyetemi könyvtárhoz fizetés nélküli gyakornoknak nevezte ki. Közben Toldy Teleki József grófnak, a *Hunyadiak kora* rendezéséhez ajánlotta, s 1850-től ,55-ig (a gróf haláláig) itt dolgozott, s az ő közreműködésével jelent meg öt kötet. A gróf halála után szintén ő rendezett a hátralévő anyagból még négy kötetet sajtó alá; mellékesen régi magyar történeti forrástanulmányokkal és kutatásokkal is foglalkozott. 1855 szeptemberében hívták meg a nagykorúsi református gimnáziumba a görög nyelv tanárának. Itt tanítottak akkor Arany János, Salamon, Szilágyi Sándor, s ezeknek társasága

történeti irányú irodalmi működésére még inkább buzdítólag hatott. 1858. december 15-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választotta (1871. május 17-én lett rendes tag). 1859. november 25-én az Erdélyi Múzeum-Egyesület alakító közgyűlése megválasztotta könyvtárnokává. Ekkor Kolozsvárra költözött, és ettől kezdve kutatásait a régi magyar bibliográfiára is kiterjesztette. Könyvtárnoksága mellett a tanári pályával se szakított, előbb a református kollégiumban a görög nyelvet tanította, 1873-tól kezdve pedig a kolozsvári egyetemre a magyar történeti tanszékre nevezték ki. Az 1882–83-as tanévben az egyetem rektora is volt. Sírja a Házsongárdi temetőben található. Forrás: Szinyei József: Magyar írók élete és munkái, Budapest, 1905.

- 256 **Szilágyi Sándor** (Kolozsvár, 1827. augusztus 30. – Budapest, 1899. január 12.) magyar történész, az MTA rendes tagja, Szilágyi Ferenc történész (1797–1876) fia. Középiszkolai tanulmányait szülőföldjén folytatta, majd 1841-től négy év alatt elvégezte a bölcséleti és jogi tanfolyamot, ahol az utolsó évben a felsőbb szintaktikai és a retorikai (4. és 5.) osztályokban a német nyelv tanításával is megbízták. Ez idő alatt tanult meg franciául. 1845. június 26-án a kolozsvári törv. királyi táblán hartzói Gálfalvi Imre ítélfőmester mellett írnoknak esküdött fel. 1846. július 8-án a királyi főkörmányszéki írnokok közé vették fel és itt különböző hivatali ágakban gyakornokoskodott. December 28-án tiszteletbeli hites jegyzővé, 1848. február 9-én főkörmányszéki fogalmazógyakornokká nevezték ki. A márciusi események után mint nemzetőr egy ideig az élelmezési osztálynál szolgált. Kevéssel ezután, Kolozsvárt elhagyva Pestre ment és itt a Pesti Hírlap és *Életképek* munkatársa lett, de nem tartózkodott itt állandóan, hanem időközben megfordult Szegeden és több vidéki városban is. A szabadságharc után visszatért Pestre. Itt egész idejét irodalmi munkásságának szentelte. 1850-ben Magyar Emléklapok címmel folyóiratot alapított, hogy így maga körül koncentrálja a szétszórórt írói erőket. Az év első felében hat füzet jelent meg belőle; aztán Szilágyi maga adta ki ezt a folyóiratot, de csak az első füzet jelenhetett meg, mert a példányok nagy részét a rendőrség elkobozta s a vállalatot betiltotta. Ennek folytatása volt a Magyar Írók Füzetei, melyet szintén Szilágyi adott ki és szerkesztett 1850 második felében; ebből is csak négy füzet jelent meg, mert ezt is betiltották. (Ez a négy füzet *Magyar Írók Albuma* címmel külön is megjelent). Folytatása volt a Pesti Röpívek, magyar írók füzetei a szépirodalom, társasélet és divat köréből; ezen hetilap megindult 1850. október 6-án és a 10. száma, mely Pesti Ívek cím. alatt jelent meg, volt az utolsó, miután a 11. számát betiltották. A szerkesztőt már előbb egy izben kitiltották Pestről, aminek visszavonását atyja, a hivatalos *Magyar Hírlap* szerkesztője, csak nehezen tudta kieszközölni, s most a haditörvényszék elé állítással is fenyegették, ha a szerkesztést folytatná. Tehát ha heti folyóiratot nem adhatott ki, irodalmi évkönyvet szerkesztett *Nagyenyedí Album* címmel (1851. Budapesten, melynek második kötetét elkobozták. Előfizetőit később *Nők Könyve* 1853. című almanachhál kárpótolta, tartalmát az elkobzott II. kötetből állította össze). 1851 júliusában tett ugyan még egy kísérletet a Pesti Füzetekkel, de ez sikertelen volt, csak egy szám jelent meg belőle, ezt is elkobozták és folytatására nem nyert koncessziót. 1852. szeptember 20-án a kecskeméti református kollégiumba a matematika tanárának választották meg. 1853. június 4-én a nagykőrösi egyháztanács meghívta a földrajzi és történeti tanszékre. Ezt a meghívást készséggel elfogadta, mert pesti munkatársai közül: Arany, Mentovich Ferenc, Szabó Károly, Salamon, Ballagi itt tanítottak.; meg is maradt ebben az állásában 14 évig (1853–67); a két említett tantárgyakon kívül Arany eltávozása után a magyar irodalmat, a 60-as évek elején a jogi tantárgyakat is tanítva és Báthori Gábor püspök mellett egy ideig titkári teendőket is végezve. A tanításon kívül az irodalom terén is működött. A Magyar Tudományos Akadémia 1857. december 15-én választotta levelező tagjává (1873. május 21-én rendessé; az irodalomtörténeti és történettudományi bizottságoknak is tagja volt). 1867. június 16-án báró Eötvös József miniszter a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz titkárnak nevezte ki, s ezután egyszersmind több évig tanította a Ludovika Akadémián a történelmet. Pestre költözése után még nagyobb buzgalommal látott a történetíráshoz és forrásművek sajtó alá rendezéséhez. Több izben tartott emlékbeszédet az Akadémia elhunyt tagjai fölött. 1875. október 6-án a magyar történelmi társulat titkárnak választotta s az 1875. évfolyam 8. füzeteitől kezdve Századok című folyóiratának szerkesztését is rábízta. A társulat anyagi és szellemi fejlődése körül elévülhetetlen érdemei vannak. Ő indította meg 1878-ban a *Történelmi Tár* című évnegyedes folyóiratot, 1885-ben pedig a *Magyar Történelmi Életrajzok* című vállalatot (1889–1899), amely évi öt füzetben jelentetett meg nagyobb történelmi tanulmányokat. Irodalmi vállalkozásai között van még egy maradandó alkotása: *A magyar nemzet története* című nagy illusztrált munka szerkesztése, amely tíz kötetben 1895-ben indult meg arc- és tájképekkel, hasonmásokkal, aláírásokkal gazdagon illusztrálva. Kiváló érdeme, hogy buzdításá-

- val, irányításával és vezetésével egész történeti iskolát alapított, amelynek többek között Károlyi Árpád, Thallóczy Lajos, Fejérfataky László, Szádeczky-Kardoss Lajos, Acsády Ignác, Schönherr Gyula, Barabás Samu, Áldásy Antal voltak nevesebb tagjai. 1878. október 7-én a magyar királyi tudomány-egyetemi könyvtár igazgatójává nevezték ki. 1895-ben a kolozsvári egyetem bölcséleti kara tiszteletbeli doktorrá, 1896. június 2-án a bécsi cs. és kir. tudományos Akadémia külföldi levelező tagjává választotta. Aelnöke volt a magyar heraldikai és genealógiai társaságnak s a székely művelődési és közgazdasági egyletnek. 1896. november 26-án miniszteri tanácsosi címet nyert. 1897-ben hetvenedik születésnapja emlékére tiszteletői bronzemlékermet verettek, melyet a magyar történelmi társulat június 21-i gyűlésén ünnepélyesen nyújtottak át neki. Meghalt 1899. jan. 12. Budapesten. Emléktábláját Kolozsvárott szülőházán 1900. nov. 2. leplezték le, síremlékét (Fadrusz műve) a budapesti Kerepesi temetőben 1901. máj. 9. Forrás: Szinyei József: Magyar írók élete és munkái, Budapest, 1905.
- 257 **Köpeczi Deák Farkas** (Marosvásárhely, 1832. április 4. – Marosvásárhely, 1888. június 4.) igazságügy-miniszteri osztálytanácsos, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a vaskoronarend tulajdonosa. Deák Ferenc ügyvéd és Miske Anna fia volt. Iskoláit szülővárosában a református kollégiumban járta, közben 1849-ben gróf Toldalagi Mihály őrnagy mellett néhány hónapig ő is részt vett a szabadságharcban. 1850–1852-ben ismét a marosvásárhelyi kollégium növendéke volt. Ekkor azonban mint rajongó ifjú belesodródott a Török-Gálffy-féle összeesküvésbe, aminek eredménye öt évi fogság lett; ebből két évet Nagyszebenben és hármát Josefstadtnban (ma a csehországi Jaroměř város része) töltött. 1857-ben szabadult ki kegyelem útján fogságából, ahol rendszeres tanulmányokat folytatott magas műveltségű társaival. 1857-től 1861-ig vidéken és Kolozsvárt tanítással, neveléssel és önképzéssel foglalkozott; megtanulta a francia és angol nyelvet és a latinban is tökéletesítette magát. 1862-ben Pestre költözött, ahol elvégezte a jogot és az irodalommal is állandóan foglalkozott. 1867-ben igazságügyminiszteri fogalmazó, 1870-ben titkár lett és 1881-ben osztálytanácsosi címet nyert. 1886-ban a III. osztályú vaskoronarenddel kitüntetve nyugdíjazták. Tevékeny részt vett a magyar történelmi társulat alapításában, melynek 21 évig egyik legbuzgóbb igazgató választmányi tagja és sok éven át jegyzője volt. A székely művelődési egyesületnek szervező választmányi tagja, utóbb alelnöke lett. A Magyar Tudományos Akadémia 1876. június 8.-án levelező és 1885. május 28.-án rendes taggá választotta és az akadémia több bizottságának munkás tagja volt; részt vett a régészeti, valamint a magyar heraldikai és genealógiai társulatok alapításában is, melyeknek szintén választmányi tagja volt. 1870–1873-ig, mint a drámabíráló bizottság tagja a Nemzeti Színház igazgatásában is részt vett és ez idő alatt 14 színdarabot fordított. Végül a Hunyad megyei régészeti társaságnak is tiszteletbeli és a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságnak rendes tagja és utolsó évében elnöke volt. Több tanulmányutat tett Németországban, Svájcban, Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában és Angliában, mely alkalommal útleveleket küldött a Pesti Naplóba, Fővárosi Lapokba stb. A folytonos irodalmi és hivatali munkásság idő előtt meggyengítette szervezetét és utolsó napjait Marosvásárhelyt a szülői háznál töltötte. Nyárádandrásfalván a családi temetkezési kertben nyugszik, ahol sírja fölé a testvéri kegyelet díszes gránit emléket emelt. Forrás: Szinyei József: Magyar írók élete és munkái, Budapest, 1905.
- 258 **Thallóczy Lajos** (született: Strommer Lajos, Buda, 1856. december 8. – Herceghalom, 1916. december 1.) magyar történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Magyar Történelmi Társulat elnöke, politikus. Nevét 1877-ben változtatta meg Strommerről Thallóczyra. Tanulmányait 1857 és 1879 között a budapesti egyetemen folytatta, ahol középiskolai tanári és bölcsészdoktori címet szerzett. 1879-ben magyar gazdaságtörténetből magántanári képesítést szerzett. Rövid ideig a Magyar Nemzeti Múzeum, 1879-től a Magyar Országos Levéltár tisztségviselője volt. 1874-1884 közt a Századok, 1876-1880 közt az Archeológiai Értesítő segédszerkesztője, majd 1877-1878-ban a Magyar Gyorsíró szerkesztője. 1883-tól az MTA levelező, 1895-től rendes tagja, 1913-tól a Magyar Történelmi Társulat elnöke; a magyar Balkán-kutatás megalapozója volt. 1885-től a közös Pénzügyminisztériumhoz tartozó bécsi udvari kamarai levéltár igazgatója, a Theresianumban a magyar történet és közjog, a Konzuli Akadémián a magyar közjog tanára volt. 1908-tól osztályfőnök a közös Pénzügyminisztériumban. 1912-től valóságos belső titkos tanácsos, 1916-tól a megszállt Szerbia polgári kormányzója lett. 1916. december 1-én Ferenc József temetéséről hazajövet Magyarország történelmének legsúlyosabb vasúti szerencsétlenségének áldozata lett. Forrás: Szinyei József: Magyar írók élete és munkái, Budapest, 1905.

- 259 **Pesty Frigyes** (Temesvár, 1823. március 23. – Budapest, 1889. november 23.) történész, országgyűlési képviselő. Fiatalkoráról, neveltetéséről nagyon keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy 26 éves korában, 1849 áprilisától a debreceni kormány hadügyminisztériumában dolgozott, s ezért a szabadságharc bukása után előbb menekülnie kellett, majd miután hazatért, rövid fogságot szenvedett. 1850 és 1864 között a temesvári iparkamara titkára volt, s e munkája mellett 1857-től a helyi gazdasági egyesület titkárja teendőit is ellátta. 1858-ban indította útjára a *Delejtű* című lapot, melyben elsősorban természettudományi és gazdasági cikkeknek adott helyet. Ezekben az években alapozta meg anyagilag is az életét, ami elengedhetetlen volt a későbbiekben a tudományos munkássága folytatásához. 1860-ban újabb osztrák fogságot szenvedett, 1861-ben pedig megtartotta akadémiai székfoglaló beszédét (1859. december 16-án választották levelező taggá) *A templáriusok Magyarországon* címmel. Indult az 1861-es választásokon is az újaradi körzetben, ahol országgyűlési képviselői mandátumot nyert. A következő években kezd hozzá ahhoz a nagy szervezési vállalkozáshoz, amely nevét igazán ismertté tette. 1863. február 2-án kelt levelében tárja a helytartótanács elé a földrajzi nevek összegyűjtésére irányuló tervét, majd kinyomatja a kérdőíveket, rendezi a beérkezett anyagot, kiegészítéseket és új gyűjtéseket kér. A gyűjtés megszervezése mellett történeti tárgyú munkák írása töltötte be, de természetesen gondolt az óriási gyűjtött anyag felhasználására is. Az 1875–1878-as parlamenti ciklusban ismét parlamenti mandátumot nyert, ezúttal Körnöcbánya képviselőjében. Amikor 1877. május 24-én a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották, székfoglaló beszédjét például a helynevek a történettudományban való felhasználásáról tartotta *A helynevek és a történelem* címmel. Ha azonban nyomtatásban megjelent munkáit vesszük, feltűnő, hogy mindössze egy van közöttük, amelyik kifejezetten a helynevekkel foglalkozik: az az 1888-ban kiadott *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvszerkezeti tekintetben* című kötet. Mindez persze nem azt jelenti, hogy más munkáiban nem hasznosította a gyűjtött nagy és értékes anyagot. A Magyar Sajtó, a Vasárnapi Ujság és a Pesti Napló című folyóiratokban is megjelentetett kisebb írásokat, amelyekben a helynévgyűjtést propagálta, azzal kapcsolatos tapasztalatait közzétette /1858: Magyar helynevek, 1863: A helyiratok érdekekben, 1864: Hazánk helynévtára ügyében/. Történészként azonban érdeklődése egyre inkább Magyarország középkori történelme felé fordult. Élte alkonyán Fraknoi Vilmos püspök buzdítására, a vatikáni levéltárban levő magyarországi tizedlajstromok lemásolásával foglalkozott, és e célból hónapokat töltött Rómában. A betegség, mely már huzamosabb idő óta sorvasztotta és lankasztotta életerejét, sok szép eszméjének megvalósulását hiúsította meg. 1889. november 23-án egy váratlan heves szívgörcs örökre lezárta szemeit. Forrás: Szinyei József: Magyar írók élete és munkái, Budapest, 1905.
- 260 Tali és széchi-szigeti dr. **Thaly Kálmán**, (Csép, 1839. január 3. – Zablát, 1909. szeptember 26.) költő, író, tiszteletbeli bölcsészdoktor, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, országgyűlési képviselő. Jókai Mór másod unokatestvére. A nemesi származású tali és széchi-szigeti Thaly család sarja. Tali és széchi-szigeti Thaly Lajos (1794-1850), Esztergom vármegye közigazgatási főbírája és nagymadi Barthalos Katalin (1807-1880) fia, született 1839. január 3-án Csépen (Komárom vármegye). 1850-ben Pozsonyba ment gimnáziumba, azután Pápara, ahol középiskolai tanulmányait befejezte. 1856-ban Pesten a református teológiai szakra iratkozott be, de azután az egyetem magyarrá lett, s ott a jogi és bölcséleti tantárgyakat hallgatta. 1860-tól '64-ig a Pesti Napló szerkesztőségi tagja, 1864-től '69-ig a magyar irodalomtörténet tanára volt a pesti református főgimnáziumban mint Gyulai Pál utódja. A Magyar Tudományos Akadémia 1864. január 20-án levelező tagjának választotta (1880. május 20-án lett rendes tag, 1907. május 1-jén tiszteleti tag; 1904. május 10-én és újból 1907. május 1-jén osztályelnökké választotta a nagygyűlés). 1869. március 9-én a Honvédelmi Minisztériumhoz titkárrá nevezték ki, később osztálytanácsosi rangban működött és tevékenységet fejtett ki a honvédség szervezése és a magyar katonai műnyelv megállapítása körül. Állását 1875 őszéig viselte, amikor politikai okokból megvált a minisztériumtól. Ettől kezdve kizárólag történeti kutatásokkal foglalkozott. 1867 májusában a Történelmi Társulat megalapításakor annak titkárává, s közlönyének, a Századoknak a szerkesztőjévé júliusban választották, mely tisztét 1875 szeptemberéig viselte. 1878-ban a budapesti ferencvárosi kerület választotta meg országgyűlési képviselőnek, 1881-től kezdve pedig állandóan a debreceni I. kerületet képviselte a parlamentben. A politikában a függetlenségi eszméknek volt híve és a pártnak hosszú időn át másod-, majd tiszteleti elnöke. Az ő indítványára határozta el a képviselőház, hogy az ezredév emlékére az ország hét pontján emlékművet állíttat, és ezek kijelölésével és felállításával mint kormánybiztos, ő bízott meg. Az ezredéves országos kiállítás történelmi csoportjának egyik rendezője és alelnöke volt és a kiállítás aranyérmét kapott. A millennium alkalmából

a kolozsvári egyetem tiszteleti, a bölcséleti kar díszdoktorává választotta. Tiszteletbeli tagja a Komárom vármegyei Múzeum Egyesületnek, a pozsonyi Toldy Körnek pedig évekig elnöke volt, attól kezdve, hogy betegeskedése miatt állandó lakhelyét Pozsonyba helyezte át. A nagy obstrukció idején, amely gróf Tisza István kormánya ellen irányult, 1904-ben, az ellenzék az ő kérésére kötött fegyverszünetet és e működése elismerésül az országgyűlési pártok emlékérmét verettek tiszteletére, a király pedig az ő kérésére ekkor rendelte el II. Rákóczi Ferenc, Thököly Imre, Bercsényi Miklós, felesége Csáky Krisztina (†1723), Esterházy Antal (1676-1722) generális, tábornagy és Sibrik Miklós (†1735) ezredeskaptány és több más bujdosó hamvainak hazaszállítását, amit Thaly már 30 év óta folyton sürgetett és a törvényhatóságokkal sürgettetett. Az 1860-as évek elejétől kezdve történelmi munkásságát nagyobb részét Rákóczi korának, a kurucvilág eseményeinek ismertetésére fordította. Gazdag forrásait nyitotta meg e kor történeti irodalmának az eredeti oklevelek, naplók, feljegyzések kiadásával és feldolgozásával. A múzeumok és könyvtárak országos tanácsának alelnöke. 1901. február 18-án a király az 1900. évi párizsi világkiállítás magyar osztálya körül szerzett érdemei elismeréseképpen, különösen a híres „huszárterem” eszméjének felvetéséért és létesítéséért, negyvenéves történetbúvári jubileuma alkalmából, a Szent István-rend lovagkeresztjével tüntette ki. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, az Országos Régészeti és Embertani Társulat, az Országos Műemlékek Bizottságának tagja, a milánói és torinói királyi tudományos Akadémia kültagja; a török császár Medsidje-rend harmadik osztályának, az olasz királyi Lázár- és San Maurizio-rend tiszti lovagkeresztjének tulajdonosa, több hazai város díszpolgára, a Petőfi Társaság és a temesvári Arany Társaság tiszteletbeli és több vidéki közművelődési egyesület dísztagja volt. 1909. szeptember 26-án hunyt el régi barátja, Polyák Béla Trencsén megyei, zabláti birtokán. Pozsonyban temették el. Végrendeletében ötezer koronát hagyott a Magyar Tudományos Akadémiára. Forrás: Szinyei József: Magyar írók élete és munkái, Budapest, 1905.

- 261 **Pauler Gyula** (Zágráb, 1841. május 11. – Badacsonytomaj, 1903. július 8.) jogász, levéltáros, történész és író, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Magyar Országos Levéltár első főlevéltárnoka. Édesapja, Pauler Tivadar (későbbi egyetemi tanár és miniszter) akadémiai tanár volt, édesanyja Derék Sarolta. Iskoláit Pesten a piaristáknál végezte, azután az egyetemen jogot hallgatott; 1863-ban ügyvédi oklevelet szerzett és 1863-tól 1874-ig ügyvédkedett. Közben megnősült, elvette Lenhossék Georginát, Lenhossék József anatómus unokahúgát. Már egyetemi tanulmányai közben komoly célok felé törekedett és történeti kérdésekkel sokat foglalkozott. Szilágyi Dezső, Hajnik Imre és Grünwald Béla voltak társai az egyetemen. Horváth Mihály volt történelmi tanulmányaiban vezetője és mentora; az ő ajánlatára választotta meg a Magyar Tudományos Akadémia 1870. május 15-én levelező tagjává, 1877. május 24-én lett rendes tag és 1899. május 5-én az igazgató-tanács tagja. 1874. október 14-én ugyancsak Horváth Mihály ajánlatára országos levéltárnoknak nevezték ki. Ugyanakkor a külföldi levéltárak szervezetének tanulmányozására is kiküldték, így áttanulmányozta a müncheni, berlini, drezdai, brüsszeli, hágai, párizsi és a bécsi titkos állami levéltárak berendezését. 1875-ben tért vissza és kidolgozta az Országos Levéltár szervezetét és ügykörét; hozzáfogott annak újjáalkotásához. Az Országos Levéltár megkapta a magyar és erdélyi kancelláriai, magyar helytartósági és erdélyi főkormányzói levéltárak anyagát; később a magyar kamarai levéltár, a magyar királyi kúriai, az erdélyi két országos, a fumei kormányzósági levéltár, stb. gyűjteményeit. Pauler példásan rendezte az új anyagot és az országos levéltárat az európai tudományosság színvonalára emelte. Történészként kezdetben a Wesselényi-féle rendi szervezkedéssel, később az Árpád-kori magyar történelemmel foglalkozott. Egyik legjelentősebb műve, a *Magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* 1893-ban jelent meg. 1894-ben e művéért MTA nagydíjjal tüntették ki. Az ő javaslatára fogadták el a millennium évének az 1895-ös évet. 1895-től az Akadémia történeti osztályának elnöke volt és az akadémia megbízásából Szilágyi Sándorral együtt a honfoglalásra vonatkozó forrásokat szerkesztette, amely *A magyar honfoglalás kútjöi* címmel 1900-ban jelent meg. 1896-ban miniszteri tanácsosi címmel tüntette ki a király. 1899 tavaszán Németországban járt kiküldetésben, a legújabb levéltári építkezéseknek tanulmányozása végett. A budapesti jogtudományi államvizsgáló bizottság tagja, 1898-tól a magyar történelmi társulat második alelnöke, a heraldikai és genealógiai társaság választmányi tagja, a Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat és a Hunyad vármegyei történelmi és régészeti társulat tiszteleti tagja volt. 1903. július 6-án Badacsonytomajba ment szabadságra, ahol birtoka volt, és július 8-án este 6 óra tájban vacsora közben hirtelen rosszul lett és holtan esett le a székről, szívbaja ölte meg. Forrás: Szinyei József: Magyar írók élete és munkái, Budapest, 1905.

- 262 **Horvát Árpád** (Pest, 1820. február 23. – Budapest, 1894. október 26.) magyar történész, a diplomatika művelője, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Petőfi Sándor özvegyének, Szendrey Júliának második férje, Horvát Árpád orvos apja. Horvát István történész és Szepessy Karolina fia. A középiskolát Székesfehérvárott végezte el. 1836-ban bölcsész-, 1840-ben jogi doktor lett, 1841-ben pedig ügyvédi oklevelet szerzett. 1846-ban kinevezték az oklevél- és címertan helyettes tanárává. 1848 és 1850 között az oklevéltan nyilvános rendes professzora volt. Elmozdítása után helyettes tanár lett, majd 1867-től haláláig ismét nyilvános rendes tanárként oktatott. 1857-től az Egyetemi Könyvtár tisztviselőjeként, 1871 és 1873 között annak első öreként dolgozott. Toldy Ferenc 1874-es lemondása után Eötvös József kultuszminiszter őt nevezte ki a könyvtár igazgatójává. Két évig töltötte be ezt a posztot. Erre az időszakra esett a könyvtár új épületének felavatása, a költöztetést azonban – ahogy a tényleges hivatali munkát is – az első ör, Szinyeyi József irányította. 1884 júniusában Horvátot az MTA levelező tagjává választották. Írásait főként a történeti segédtudományok köréből jelentette meg. Cikkeit a *Századokban* és a *Magyar Könyvszemlében*, visszaemlékezéseit *Közlemények irománytárcából* címmel az *Irodalomtörténeti Közleményekben* tette közzé. Ifjúkorától nagy könyvgyűjtő volt, hagyatéka 1896-ban az Országos Széchényi Könyvtárba került. 1850 júliusában feleségül vette Petőfi Sándor özvegyét, Szendrey Júliát, így Petőfi Zoltán mostohaapja lett. Házasságuk igen nagy port kavart a közéletben. Két fiuk és két lányuk született. Meghalt 1894. okt. 26. Budapesten. Forrás: Szinyeyi József: Magyar írók élete és munkái, Budapest, 1905.
- 263 Századok, A Magyar Történelmi Társulat közlönye, 1897. évi folyamok, Budapest, 1897., 464–466. oldal
- 264 Írta és a Magyar Történelmi Társulat 1899 évi február 16-án tartott Közgyűlésén felolvasta Géresi Kálmán. Századok, A Magyar Történelmi Társulat közlönye, 1899. évi folyamok, Budapest, 1899. 195–210. oldal
- 265 Az 1864. augusztus–szeptemberi összejövetelről ezt írja Zombath Antal győri ügyvéd: „A dunántúli történetkedvelők f. évi aug. 31-től szept. 4-ig Ráth Károly úrnál tartott 4-ik összejövetelére vonatkozólag az ön becses lapjának naplóírója elmondta szárazon, hogy az összejövetelben mi történt? de – lehet, tán szerénységből – említetlenül hagyta a lelkesedést, mely e kis kört alakította, említetlenül hagyta a buzgalmat, a fáradságtalan szorgalmat, melyet az érdekteljes értekezletek előadói kifejtettek. Említetlenül hagyta a szép eszméket, terveket a jövőre, melyek – emlékezzék ön jóslatomra – e kis kört nagygyá, a szép, dicső célt: hazánk múltját, őseink örömeit s szenvedéseit megismerni – elérhetővé – teendik. Hogyne lennénk feljogosítva e reményünk teljesültét elérve látni, hallván Véghely(i) Dezsőnek, az alig nagykorú ifjú embernek annyira alapos ismerettel és szakavatottsággal írt értekezletét a Marcaltői család és Várkastélyról. Félek, hogy szerénységét sértem meg az ifjúnak, és bűnbe esem, nem méltányolva kellőleg a többi értekezők érdemeit.” Forrás: Levelezés, Győri Közlöny, 1864. szeptember 11. 294. oldal
- 266 „Valami Véghely Dezső készül ide megmenteni az oklevelet.” Lásd: Tréfás hamisítványok Véghely Dezsőhöz c. fejezetet

